

महोदयः कल्याणः सुखः सुखः सुखः

श्रीनाथ राजवंशी प्रणीत
बालावधौव-सौक्ष्माळा.
(सिंधु विदुष्य)

हेने अन्तरे ज्ञाने हेने सर्व ज्ञाने.
— अन्तरे ज्ञाने.

मंगोवक. मनसुखलात खलीनाई महेना.
मंगोवक. मनसुखलात खलीनाई महेना.
हेने ज्ञान. सुखे.

मंगोवक. अन्तरे ज्ञाने.

हेने ज्ञान. सुखे.

मंगोवक. अन्तरे ज्ञाने.

अमदायाद।

आ पुष्पक प्रकाशक रा. मनसुखलाल खत्रीभाई महेशाने
अपने " कावर्मह गुरुकुलो " विन्दीग प्रेसमा
देवीदाग छगनलाल परीते छापुं.

ચતુર્થ આવૃત્તિ.

શ્રીમાન્ રાજચંદ્રે આ 'મોક્ષમાઝા' નામક પુસ્તક પોતાની લગભગ સત્તર અઢાર વર્ષની વયે લખ્યું હતું; અને તે સંવત્ ૧૯૪૩ માં પ્રથમ આવૃત્તિરૂપે પ્રકટ થયું હતું. ત્યાર પછી તેનો બીજો અને ત્રીજો આવૃત્તિઓ પ્રકટ થઈ હતી. આ ચતુર્થ આવૃત્તિ વહાર આવે છે.

ધર્મ વિષયક પુસ્તક શ્રેણી (series) લેખાવી જોડે એવા પ્રકારની ચર્ચા વર્ષો થયાં બીજાં સમાજોની પેઠે, જૈનસમાજમાં પણ ચર્ચાયા કરે છે, તથાપિ આજ સુધીનાં તેવું કોઈ કાર્ય થવા પામ્યું નથી.

અન્યત્ર આપેલ અને શ્રીમાન્ રાજચંદ્રને સ્વહસ્તે લખાણ "શિક્ષણ પદ્ધતિ અને સુલ્કમુદ્રા" ના આ શબ્દોથી 'મોક્ષમાઝા' ની યોજના તેઓએ કેવા પ્રકારે કરવા ધારી હતી તે જોઈ શકાય છે. "તે યોજના 'વાલાવબોધ' રૂપ છે. 'વિવેચન' અને 'પ્રજ્ઞાવબોધ' ભાગ ભિન્ન છે."

અર્થાત્ જે પુસ્તકની આ ચતુર્થ આવૃત્તિ પ્રકટ થાય છે તે "મોક્ષમાઝા" શ્રીમાન્ રાજચંદ્રે યોજવા ધારેલ 'મોક્ષમાઝા' નામક શ્રેણીનો પ્રથમ સંદેહ છે; અને તે 'વાલાવબોધ' છે એટલે કે, પ્રથમ ભૂમિકાના મનુષ્યોને માટે તે લખાયો છે.

બીજો સંદેહ તેઓએ 'વિવેચન' રૂપે લેખવો ધાર્યો હતો; અને તે પ્રથમ ભૂમિકાના કરતાં ઉચ્ચતર ભૂમિકાને માટે કરવાની ધારણા હતી.

ત્રીજો સંદેહ 'પ્રજ્ઞાવબોધ' રૂપે લેખવા ધાર્યો હતો, અને તે સ્વચ્છત્વમ ભૂમિકાને માટે અર્થાત્ દાર્શનિક અભ્યાસીઓને માટે લેખવાની ધારણા હતી.

સંદેહનો વિષય છે કે, શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની તે ધારણા અક્રિય રહેવા પામી એટલે આપણને બીજો અને ત્રીજો સંદેહ પ્રાપ્ત થવાનું ન બન્યું.

આ "વાલાવબોધ" સંદેહની બીજી આવૃત્તિ શ્રીમાન્ના દેહોત્સર્ગ પૂર્વે થોડાક માસ ઉપર છપાઈ હતી. તે વેળાએ આ 'વાલાવબોધ' સંદેહને પુસ્તક બીજું એવું ઉપનામ તેઓએ અપાડ્યું હતું. એવું ઉપનામ પાવવાનો તેઓનો ઉદ્દેશ એ હતો કે, આ વાલાવબોધ સંદેહના પણ ઘે વિભાગો કરવા. એક તો આ જે રૂપે છે તેજ રૂપે રાખવો; અને એક બીજો વિભાગ આ 'વાલાવબોધ' ના કરતાં પણ વધારે સરલ અને

ગુગમ છગ્યથો કે, જે પ્રથમ ભૂમિકાના મનુષ્યોની પહેલાંની પ્રવેશક ભૂમિકાના મનુષ્યોને ઉપયોગી થાય.

પટલે કે, મોક્ષમાઝાની શ્રેણિના ચાર પુસ્તકો થવા યોગ્ય હતા. એક પ્રવેશક ભૂમિકા માટે, થીજું આ 'વાલાવધોધ' છે તેજ રૂપે, થીજું 'વિરેધન ભાગ' રૂપે અને ચોથું 'પ્રજ્ઞાવધોધ ભાગ' રૂપે. પણ દુર્ભાગ્યે ધીમાન્ રાજચંદ્રનો માત્ર સત્રીશ વર્ષની તરુણ વયે દેહોત્સર્ગ થતાં તેવું કોઈ પણ ન થવા પામ્યું.

છતાં દિલામાનો વિષય પટલો છે કે, આ 'વાલાવધોધ' લંઢ દિનત્રિત્રિદિન લોકપ્રિય થતોજ જાય છે. જેનું પ્રમાણ આ ચતુર્થ આદૃતિનું પ્રકાશન છે.

સામાન્ય વાચકગૃહિમાં આ પુસ્તકનો ઉપયોગ થાય છે પટલુંજ નહીં, પણ ઘણી જ્ઞાનશાલાઓના ધ્યવસ્થાપકોએ વિદ્યાર્થીઓને તેનું નિયમિત શિશ્નન આપવાનો પ્રબંધ કર્યો છે.

આ ચતુર્થ આદૃતિ અમદાવાદ નિવાસી માઈ પુંજામાઈ હીરાચંદના દ્રવ્યધ્યયથી પ્રકટ થાય છે. માઈ પુંજામાઈના એકના એક પુત્ર માઈ કચરામાઈ કે જેની માત્ર તેર ચત્તર વર્ષની વાલકવયે સ્વર્ગવાસ થતાં પુત્ર સ્મરનાથે તેમોએ આ આદૃતિ વહાર પાઢરા દ્રવ્યધ્યય કર્યો છે. સંભારી મનુષ્યની સર્વ આશાઓદપ એકના એક પુત્રના વિયોગે પણ મનને કેવી દિશામાં લઈ જવું એનો અભ્યાસ માઈ પુંજામાઈની મનપ્રવૃત્તિવરથી આપને કરી જશીએ છીએ. જૈન સૂત્રો તેના મૂલ-ટીકા અને તેના માયા-નરો સાથે પ્રકટ કરવાને માટે તેમોએ જે યોજના કરાવી છે, અને જેને અંગે જિનાગમમા વિશેષ પ્રસિદ્ધ એવું 'મગવતી મૂત્ર' સેવાદ થાય છે તે માઈ કચરામાઈના દેહત્યાગ પછીની માઈ પુંજામાઈની મનપ્રવૃત્તિનું એક પ્રમાણ છે.

જ્ઞાના રામવામાં આવે છે કે, આ ચતુર્થ આદૃતિ પણ પૂર્વની ત્રણ આદૃતિઓની વેટે લોકરુચિ મૃત કરજે.

દાર્દના વીન્દીશ્મ, }
 મેરો વચાર, - મુરો. } મનસુખલાલ રયજીમાઈ મહેતા.

જે રશ્યન ઇત્તવજ્ઞ આચારી સુધરેલી દુનિયામાં પોતાના જ્ઞાનમંડોળ માટે કીર્તિ સંપ્રાપ્ત કરી શક્યા છે તેની સરસ્થામળીમાં ધાર્મિક સ્થાનુ-ભવમાં શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર વિશેષ આગજ્ઞ થઈ જાય છે એમ શ્રીયુત ગાંધીનો અભિપ્રાય પ્રત્યેક પ્રત્યેક હિંદીને એક અત્યંત અભિમાન ઉત્પન્ન કર્યા વિના રહે તેમ નથી.

શ્રીમાન્ રાજચંદ્રનું નામ જૈન સમાજમાં પટલું થયું પ્રસિદ્ધ છે કે, તેઓને માટે વિશેષ માહિતી આપવાની જરૂર નથી; છતાં તેઓના જીવનનો સંક્ષિપ્ત સ્થાલ અન્યથા આપ્યો છે. અઠાહવાદમાં નીકળતા જાણીતા ઍંગ્લો ઇન્ડિયન પત્ર " પાયોનીયર " શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના વૈદોરસર્ગ સમયે એક સ્તંભ લેલ લઘી આજે પણ હિંદમાં કેવા પુરુષો ઉત્પન્ન થાય છે તે યતાવવાના હેતુએ તે લેલને " આજના હિંદીઓ " (Indians of To-day) નામનું મથાલું આપ્યું હતું.

અમેરિકામાં જઈ જૈન વિષયક જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવા માટે જાણીતા થયેલા સ્વર્ગસ્થ ધીરચંદ રાણવજી ગાંધીજી ચિકાગો શહેરમાં એક ઠંવાલશાળા આપ્યું હતું. આ ઠંવાલશાળામાં તેઓએ પૂર્વના સમયમાં જૈનમાર્ગમાં કેવી અસાધારણ શક્તિઓના પુરુષોનું ઉત્પન્ન થવું થતું હતું તે યતાવવા માટે આચાર્ય મગવાન્ શ્રી દેવચંદ્રાચાર્યનું ઉદાહરણ આપ્યું હતું; અને હાલના સમયમાં પણ જૈન માર્ગ પોતાને વિષે તેવા પ્રકારની શક્તિઓ ધરાવનારા પુરુષો ઉત્પન્ન કરવાનો ગર્વ હર્ષ શકે છે એમ યતાવવા માટે શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની અસાધારણ શક્તિઓનું વિવેચન કરી યતાવ્યું હતું.

સ્વર્ગસ્થ ધીરચંદ ગાંધી જેવા ધાંહોશ પુરુષે અમેરિકામાં જઈ પોતાના માર્ગને વિષે જે પુરુષની પ્રત્યક્ષતા યતાવવા ગર્વ થયો હતો, તેમજ શ્રીયુત મોહનદાસ ગાંધી જેવા સમર્થ આત્મભોગ આપનાર વિદ્વાન્ રાજ્યદ્વારીએ જે પુરુષનું અનુકરણ કરવા માટે આફ્રિકામાં બેઠાં હિંદીઓને ઉપદેશ આપવામાં પોતાનું કર્તવ્ય ત્રિચાર્યુ છે તે પુરુષનાં વચ-મોનો થોડોક સંગ્રહ પ્રકટ કરવાનું મને યચિત્ત લાગ્યું છે.

આજની અને ૪૫ વર્ષ ઉપરની હિંદની સ્થિતિમાં આકાશ પાતાલ જેટલો ભેદ પડી ગયો છે. પીસ્તાઝીશ વર્ષ ઉપર ધાર્મિક, સામાજીક, અને રાજપ્રકરણી સ્થિતિ જે દશા ભોગવતી હતી, અને આજે ભોગવે છે તેમાં સામાન્યમાં સામાન્ય અવલોકનકારને ન કલ્પી શકાય એવો ભેદ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. હિંદની સર્વ સામાન્ય સ્થિતિ આજથી ૪૫ વર્ષ ઉપર આ રીતે, જે દશા ભોગવતી હતી તેના પરિણામમાં જૈન માર્ગની સ્થિતિનો વિચાર, જો યરાવર કરવાનાં આવે, તો જણાય કે, તે સમયે જૈન માર્ગની સ્થિતિની દશા ઘણીજ મંદ હતી. જે સમયે આવી સ્થિતિ વર્તતી હતી તે સમયે અત્યારે જાહેર રીતે સ્વીકારાણાં અસાધારણ શક્તિના આ પુરુષનું જન્મવું જૈન માર્ગનાં થયું હતું.

મહાન્ અંગ્રેજ લેલક નીં વર્કે કહે છે કે, દુનિયા ૫૦ વર્ષ પાછલ છે. આ લેલકનો કહેવાનો અભિપ્રાય એવા પ્રકારનો છે કે, દુનિયાએ આજે જે વાત વસ્તુતઃ સમજવી જોઈએ, તે પચાશ વર્ષ પછી સમજવી થાય છે. શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર ઝ્યારે સમાજ સન્મુખ આવ્યા ત્યારે જૈન સમાજની સ્થિતિ અનેક પ્રકારના મતમતાંતરોમાં મશગુલ હતી. લોકોને એવું મનાવવામાં આવ્યું હતું કે પોતે જે કુઝમાં જન્મ્યા હોઈએ તે કુઝના સંપ્રદાયના ધર્મ વિચારો ગમે તેવા હોય પરંતુ તેને વઢગી રહેવામાંજ કલ્યાણ છે. આ ઈલાકાની તરફમાં જૈનના ઘે મુલ્ય ગચ્છોમાં જનક અલ્પ અલ્પ ધાવતોમાં વિલ્લવાદ ચાલ્યા કરતો હતો. સંવત્ ૧૯૪૩ ની સાલ કે જે સાલની લગભગના વર્ષો “સમક્ષિત સાર” અને “સમક્ષિત શલ્પોદ્ધાર” રૂપી ક્લેશોનાં સ્થાન હતાં, ત્યારે માત્ર અઢાર વર્ષની ઘયે શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર જૈન માર્ગની દશાનું નીચે પ્રમાણે અવલોકન કરી શક્યા હતા:-

“જૈન સમુદાયમાં પરસ્પર મતભેદ બહુ પડી ગયા છે. પરસ્પર નિંદા પ્રયોધી જંજાઝ માંઢી વેઠા છે, મહાવીર ભગવાનના મળીધી ઘપાસક વર્ગનું લક્ષ ગયું; માત્ર ક્રિયાભાવપર રાચતા રહ્યા જેનું પરિણામ

જે રશ્વન સત્ત્વશ આસી સુધરેલી દુનિયામાં પોતાના જ્ઞાનમંડોલ માટે જીર્ણ સંપ્રાપ્ત કરી શક્યા છે તેની સરસામણીમાં ધાર્મિક સ્થાનુ-ભવમાં શ્રીમાન્ રાજચંદ્ર વિશેષ આગ્રહ થી જાય છે એમ શ્રીયુત ગાંધીનો અભિપ્રાય પ્રત્યેક પ્રત્યેક હિંદીને એક અત્યંત અભિમાન ઉત્પન્ન કર્યો વિના રહે તેમ નથી.

શ્રીમાન્ રાજચંદ્રનું નામ જૈન સમાજમાં ઘટલું થયું પ્રસિદ્ધ છે કે, તેમણે માટે વિશેષ માહિતી આપવાની જરૂર નથી; છતાં તેમણે જીવનનો સંક્ષિપ્ત સ્વાલ અન્યથા આપ્યો છે. અઠાદશાદમાં નીકળતા જાગીતા ઈંગ્લો ઇન્ડિયન પત્ર “ પાચોનીયર ” શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના રેહોસ્તર્ગ સમયે એક સ્વંમ લેલ લખી આજે પણ હિંદમાં કેવા પુરુષો જન્મ્યા થાય છે તે બતાવવાના હેતુએ લેલને “ આજના હિંદીઓ ” (Indians of To-day) નામનું મગાલું આપ્યું હતું.

અમેરિકામાં જઈ જૈન વિષયક જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવા માટે જાગીતા થયેલા સ્વર્ગસ્થ શ્રીરંધ્ર રાધવજી ગાંધીય ચિકાગો શહેરમાં એક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. આ વ્યાખ્યાનમાં તેમણે પૂર્વના સમયમાં જૈનમાર્ગમાં કેવી અસાધારણ શક્તિમોના પુરુષોનું ઉદય થયું થયું હતું તે બતાવવા માટે આચાર્ય મગવાન્ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યનું ઉદાહરણ આપ્યું હતું, અને હાલના સમયમાં પણ જૈન માર્ગ પોતાને વિશે તેજ પ્રકારની શક્તિઓ ધરાવનારા પુરુષો જન્મ્યા કરવાનો ગર્વ લઈ શકે છે એમ બતાવવા માટે શ્રીમાન્ રાજચંદ્રની અસાધારણ શક્તિમોનું વિવેચન કરી બતાવ્યું હતું.

સ્વર્ગસ્થ શ્રીરંધ્ર ગાંધી જેવા વાહોશ પુરુષે અમેરિકામાં જઈ પોતાના માર્ગને વિશે જે પુરુષની પ્રત્યક્ષતા બતાવવા ગર્વ થયો હતો, તેમજ શ્રીયુત મોહનદાસ ગાંધી જેવા સમયે આત્મભોગ પ્રાપ્તાર વિદ્વાન રાજ્યદારીય જે પુરુષનું અનુદાન કરવા માટે આફ્રિકામાં બેટા હિંદી-ખોને જન્મદન પ્રાપ્તકામાં વાતનું કર્મસ્થ વિષયું છે તે પુરુષના વધનાનો યોગ્યક મથદ પ્રકટ કરવાનું મન રાખેલ આપ્યું છે.

દટ્ટિગોપર છે. અમેરિકાના શોધમાં આવેલી પૃથ્વીની વસતિ લગભગ દોઢ અબજની ગણાઈ છે, તેમાં સર્વ ગચ્છની મઝીને જૈન પ્રજા માત્ર ઘીશ છાસ (છેલ્લા વસતિપત્રક પ્રમાણે લગભગ ૧૩ લાસની) લગભગ છે એ પ્રજા તે મમળોપાસકની છે. એમાંથી હું ધારું છું કે, નવતત્ત્વને પઠનરૂપે બે હજાર પુરુષો પણ માંડ જાણતા હશે; મનન અને વિચારપૂર્વક જાણનારા તો આંગ્રીને ટેરવે ગણી શકીએ સેટલા પુરુષો પણ નહીં હશે; ગ્યારે આવી સ્થિતિ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી થઈ ગઈ છે, ત્યારે જ મતમતાંતર થી પડ્યા છે. મર્વજ મગવાનનું કહેલું ગુપ્ત તત્ત્વ પ્રમાણ સ્થિતિમાં આવી પડ્યું છે. તેને પ્રકાશિત કરવા તથા પૂર્વાધાર્યોનાં ગુંધેલાં મહાન્ શાસ્ત્રો એકત્ર કરવા, પહેલા ગચ્છનાં મતમતાંતરને ટાળવા તેમજ ધર્મ વિધાને પ્રફુલ્લિત કરવાની અવશ્ય છે એમ દર્શાવું છું. પવિત્ર સ્યાદ્વાદમતનું ઢંકાણું તત્ત્વ પ્રસિદ્ધિમાં આણવા જ્યાં મુખી પ્રયોજન નથી ત્યાંમુખી શાસનની પણ ઉન્નતિ નથી. વાઢામાં બેસી રહેવા કરતાં મતમતાંતર તરીકે એમ કરવું ઠીક છે. હું કહું છું કે તે જીવનની સિદ્ધિ થઈ, જૈનાંતર ગચ્છ મતભેદ ટાળો, સત્ય વસ્તુ ઉપર મનુષ્ય મંડળનું હજી આવો અને મમત્વ જામો. ” (મોક્ષમાળા)

આ વિષયો સંબન્ધ ૧૯૪૩ ની સાલમાં સમાજ સમજ મુક્યા હતા. આ સમય પવો હતો કે, ગ્યારે સમાજનો હજી ચટ્ટપા મતમતાંતરનાં રક્ષણ કરવામાં, અને જ્ઞાનરહિત ગુપ્ત ક્રિયાઓમાં કસ્યાગ માની છેલ્લામાં આવતું હતું. જ્ઞાન, આરમજ્ઞાન કે તત્ત્વજ્ઞાનનો હજી લગભગ આવરણ પામી ગયો હતો. ગ્યારે શ્રીમાન રાજચંદ્રે સમાજને પોતાનું જીવન કર્મણ્ય આત્મત્વ સંબંધે શું છે તે જાહેર કર્યું ત્યારે સમાજને તે વાત ઉપર કદાચ તેમ મી વહેંચના કહેવા પ્રમાણે ન મમજાઈ પણ, હવે તે વાત ઉપર સ્પષ્ટ તર્કો જાય છે, ન તોડ મનોજ થાય છે.

જૈનને કિંવે મુખ્ય વેદાન્તોમાં છે એનાજ અને દિગંજર લગભગ બે હજાર વર્ષ થયા નહીંની વચ મંમિયાય મદ પવો થઈ ગયો હતો કે

કેમ જાણ તેઓ એકબીજાના પ્રતિપક્ષીઓ હોય, શ્રીમાન્ રાજચંદ્રે આ વે શાસ્ત્રાઓના સંબંધમાં આ પ્રમાણે અભિપ્રાય ધારણ કર્યો હતો.

“શરીરાદિ થઈ ઘટવાથી સર્વ મનુષ્યોથી માત્ર દિગમ્બર યુત્તિએ વર્તીને ચારિત્રનો નિવાહ ન થઈ શકે તેથી જ્ઞાનીએ ઉપદેશેલી મર્યાદા-પૂર્વક શ્વેતામ્બરપણેથી વર્તમાનકાલે જેવા કાલમાં ચારિત્રનો નિર્વાહ કરવાને અર્થે પ્રયુત્તિ છે, તે નિષેધ કરવા યોગ્ય નથી. તેમજ વસ્ત્રનો આગ્રહ કરી દિગમ્બર યુત્તિનો એકાંતે નિષેધ કરી વસ્ત્રમૂર્છાદિ કાર-ણથી ચારિત્રમાં શિથિલપણું પળ કર્તવ્ય નથી. દિગમ્બરપણું અને શ્વેતામ્બરપણું દેશ, કાલ, અધિકારીઓને ઉપકારના હેતુ છે, એટલે જ્યાં જ્ઞાનીએ જેમ ઉપદેશ્યું તેમ પ્રવર્તતાં આત્માર્થજ છે.”

શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના આ વિચારો સંવત્ ૧૯૫૩ માં લખાયા છે; અને ત્યારબાદ જ જૈનના સર્વ સનુદાયોમાં સતતતાંતર ટાળી અવિભક્ત જૈન સ્થિતિ લાવવાનો ધનો પરિશ્રમ ચાલી રહ્યો છે.

જ્ઞાનીઓને સ્વસંપ્રદાય મોહ હોઈ શકે જ નહીં. પ્રમોદ હોઈ શકે પણ મોહ ન હોઈ શકે. તેઓને વસ્તુસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનો જ સતત લક્ષ્ય રહ્યાં કરે છે; તેઓના ચિત્તમાં જૈન, વેદાંત, સાંખ્ય કે ગમે તે દર્શનનો પક્ષપાત હોતો જ નથી, તેઓની સ્થિરતા માત્ર તત્ત્વની ચર્ચાપ્રત્યે જ હોય છે. એકવીશ વર્ષની વયે એટલે સંવત્ ૧૯૪૫ માં તેઓના નીચેના લખાણના વિચારો તેઓનો ધર્મભાદર્શ બતાવે છે.

“મોક્ષના માર્ગ વે નથી, જે જે પુરુષો મોક્ષરૂપ પરમજ્ઞાંતિને ભૂતકાલે પામ્યા છે, તે તે સઘટ્ટા સત્પુરુષો ઇચ્છા માર્ગેથી પામ્યા છે, વર્તમાનકાલે પણ તેથી જ પામે છે; અને ભવિષ્યકાલે પણ તેથી જ પા-મશે. તે માર્ગમાં નવભેદ નથી, જસરચ્છતા નથી, ડન્નત્તવા નથી, ભેદા-ભેદ નથી, માન્યાનાન્ય નથી, તે સરચ્છ માર્ગ છે, તે સમાધિ માર્ગ છે, તથા તે સ્થિર માર્ગ છે; અને સ્વામાવિક્ષ જ્ઞાંતિ ન્વરૂપે છે. સર્વ

કાલે માર્ગનું હોવાપણું છે. માર્ગના મર્મને પામ્યા વિના કોઈ મૂતકાલે મોક્ષ પામ્યા નથી, વર્તમાનકાલે પામતા નથી, અને ભવિષ્યકાલે પામશે નહીં. શ્રી જિને સહસ્ર ક્રિયાઓ અને સહસ્ર ઉપદેશો એ એકજ માર્ગ આપવા માટે કહ્યાં છે, અને તે માર્ગને અર્થે તે ક્રિયાઓ અને ઉપદેશો પ્રહ્ન થાય તો તે સફળ છે, અને એ માર્ગને મૂઝી જઈ તે ક્રિયાઓ અને તે ઉપદેશો પ્રહ્ન થાય તો તે સૌ નિષ્ફળ છે. શ્રી મહાવીર જે વાટેથી તર્યા તે વાટેથી શ્રીકૃષ્ણ તરશે; જે વાટેથી શ્રીકૃષ્ણ તરશે તે વાટેથી શ્રી મહાવીર તર્યા છે. એ વાત ગમે ત્યાં પેઠાં, ગમે તે કાલે, ગમે તે ભેળિમાં, ગમે તે યોગમાં ક્યારે પમાશે ત્યારે પવિત્ર, શાશ્વત સત્પદના અનંત મર્ત્યદ્રિય સુખનો અનુભવ થશે, તે વાટ સર્વે સ્થળે સંમયિત છે. યોગ્ય સામગ્રી નહીં મેઝવવાથી મરુત પણ એ માર્ગ પામતાં અટકવા છે, તથા અટકશે, અને અટક્યા હતા. કોઈ પણ ધર્મ સંબંધી મતભેદ છોડી દઈ એકામ માત્રથી સમ્યક્ યોગે એજ માર્ગ સંશોધન કરવાનો છે. વિશેષ હું કહેવું? તે માર્ગ આત્મામાં રહ્યો છે. આત્મત્વ પ્રાપ્ત પુરુષ-નિર્મલ આત્મા-આરે યોગ્યતા ગળી એ આત્મત્વ અર્પણે-ઉદય આપશે ત્યારેજ તે પ્રાપ્ત થશે, ત્યારેજ તેની વાટ મળશે, ત્યારેજ તે મતભેદાદિક જશે. મતભેદ રાખી કોઈ મોક્ષ પામ્યા નથી, વિચારીને જેને મતભેદને ટાળ્યો તે અંતર્વૃત્તિને પામી ક્રમેક્રમી શાશ્વત મોક્ષને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે. ”

પ્રોફેસર ડ. ક. ટાકોરે શ્રીમાનના વિચારોનું અવલોકન કર્યા-બાદ એવા અભિપ્રાયનો નિઃસર્ગ કર્યો હતો કે શ્રીમાન રાજચંદ્ર એક જન્યવિરાગી (Born ascetic) હતા. નેઓની વાલ્કચર્ચાથીજ તેમને વિષે વૈરાગ્ય હતું. નેઓની આત્મજ્ઞાનની કંઈ ભૂમિજ મિથ્યતા હશે તેનો વિચાર કરવાને માટે નેઓનીના વિચારોના મનનની નિષ્ણતા જરૂર છે.

માત્ર જટકાદમૂલક વિજ્ઞાનના પ્રમાણમાં આત્મવાદની પ્રતીતિ એકામથી મોટું વધી જાય તો નેઓ શ્રીમાન રાજચંદ્રને, નેઓની

દશાને—તેઓના વિચારોને જન તેઓનાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રને જવ-
લોકરો તેમને જાતમાની પ્રતીતિ સહેજે થયા વિના નહીં રહે.

શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના વિચારોનો સંગ્રહ ૭૦૦ પૃષ્ઠના એક મંથ્ય
મંથના આકારે પ્રજા સન્નુરૂપ વ્યારનો રજુ થયો છે. આ સંગ્રહનાં
તેઓના સત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી નિર્ણયો, તેઓની આખ્યંતર દશાનાં અવ-
લોકનો, અને અનેક પરનાર્થ સંબંધીના વિષયો છે. સત્ત્વજ્ઞાન કે
સિદ્ધાંતજ્ઞાન જેવા થઠન વિષયોના અધિકારીઓ માટે તે મંથનું
અવલોકન યોગ્ય છે.

‘મોહમાઝા’માં શ્રીમાન્ રાજચંદ્રે સત્તર જટાર વર્ષની વયે પોતાનો
‘સામાન્ય મનોરથ’ પોતે આ પ્રમાણે પ્રવૃત્ત્યો છે:—

મોહિનિભાવ વિષાર અર્પોન કર્શ,
ના નિરત્વું નયને પરનારી;
પત્યર મૂલ્ય ગણું પરવેનક,
નિર્મળ તારિકલ લોભ સમારી !
દ્વાદશવૃત્ત અને દ્વિનતા ધરિ,
સાન્નિધ્ય યાકે સ્વરૂપ વિષારી;
૯ મુજ નેન મદા દુખ ક્ષેનક,
નિત્ય અચંત રહો મદ હારી.
હે પ્રિયતા સનયે મન પિતિવિ,
જ્ઞાન, વિદેહ, વિષાર વધારં;
નિત્ય વિશેષ થરી મદ મન્દનો,
હસન હોષ અનેક હસારં.
સંસાર હોષ સો નહીં અંદર,
હે કિનન કયનો અવધાર,
રાગ મદા મુજ રજ મનોરથ,
ધર, ધન અચરંગ, હસાર.

તેઓશ્રીના વિચારોને માટે અભિપ્રાય આપવાની ક્યાં જરૂર છે ? જે પુરુષે આત્માનુભવથી વિચારો બતાવ્યા છે તે પુરુષના વિચારોના સંબંધમાં બાહ્યદૃષ્ટિ શો અભિપ્રાય આપે ? એના સંબંધમાં વિશેષ નહીં કહેતાં શ્રીયુત્તમ મોહનદાસ ગાંધીના શબ્દોમાંજ તે વિચારોથી કેટલી શાંતિ મળે છે તે જણાવવું થયેલું પડશે; “તેઓનાં આ પુસ્તકો મેં વાંચ્યાં છે, અને તેણે મને સર્વોત્કૃષ્ટ શાંતિ આપી છે.”

આ શ્રદ્ધા પ્રથમમાંના વિચારો એક જૈન મહાનુભાવના હોવા છતાં તે કોઈ પણ દર્શનના અનુયાયી વાંચતાં વિચારતાં એમજ અનુભવી શકશે કે, તે વિચારો કોઈ પણ સંપ્રદાયના મમત્વને માટે નથી પરંતુ આત્મત્વપ્રાપ્તિ માટેના છે. તેથી આત્મકલ્યાણજ થઈ શકવાનું. જ્ઞાનીની દૃષ્ટિ સર્વેષ એકજ વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે હોય છે; અને તે વસ્તુ તે આત્મ-સ્વરૂપ છે. શ્રીમાન્ રાજચંદ્રનો આશ્યન્તર લક્ષ-પરમ મનોરથ-શું હતો તે સુસ્ત વાચક તેઓના નીચે આપેલ કાવ્યપરથી જોઈ શકશે.

શુણસ્થાનક ક્રમારોહ.

૧. અર્પૂર્વ અવસર એવો કયારે આવશે ?
 કયારે થઈશું વાહ્યાંતર નિર્મથ જો ?
 સર્વ સંબંધનું વંધન તિલ્લુ છેડીને,
 વિચરશું કવ મહત્પુરુષને પંથજો ? અર્પૂર્વ૦
૨. સર્વ ભાવથી ઔદાસીન્યવૃત્તિ કરી:
 માત્ર દેહ તે સંયમહેતુ, હોય જો;
 અન્ય કારણે અન્ય કશું કલ્પે નહીં,
 દેદે પણ કિંચિન્ મૂર્છા નવ જોય જો. અર્પૂર્વ૦
૩. દર્શનમોહ વ્યતીત થઈ ઉપગ્યો યોધ જો,
 દેહ ભિન્ન કેવલ પૈસન્યનું જ્ઞાન જો,
 તેથી પ્રશ્રીણ ચારિત્રમોહ વિહાંકિયે,
 વર્તે એવું શુદ્ધસ્વરૂપનું ધ્યાન જો અર્પૂર્વ૦

४. आत्मस्थिरता त्रण संक्षिप्त योगनी,
 मुख्यपणे तो वर्ते देहपर्यंत जो;
 घोर परिपद के उपसर्गभये करी,
 आर्वा शके नहीं ते स्थिरतानो अंत जो. अपूर्व०
५. संयमना हेतुषी योगप्रवर्धना,
 स्वरूपलक्षे जिनभाजा आधीन जो;
 ते पण क्षण क्षण पटती जार्वा स्थितिमां,
 अंते याचे निजस्वरूपमा लीन जो. अपूर्व०
६. पंच विषयमां रागद्वेष विरहितता,
 पंच प्रमादे न मजे मननी क्षोभ जो,
 द्रव्य, क्षेत्र ने बाह्य भाव प्रतिबंधन,
 विवरणुं उदयाधीन पण बौतलोभ जो. अपूर्व०
७. मोक्षप्रत्ये हो वर्ते मोक्षमभावता,
 मान प्रत्ये हो दानपणानुं मान जो,
 माया प्रत्ये नाया नाक्षी भावनी.
 लोभप्रत्ये नहीं तोभ समान जो. अपूर्व०
८. दह उपसर्गवर्ता प्रत्ये पण मोक्ष नहीं,
 बंदे पावि तयावि न मजे मान जो;
 देह जाय पण माया माय न रोमनां,
 तोभ नहीं हो प्रवृत्त भिदि निदान जो. अपूर्व०
९. नमभाव, मुंदभाव सहस्रमानता,
 अद्वैतयोगन अति परम प्रसिद्ध जो.
 बेरु, रोम, नाग, के अंगे संसार नहीं.
 द्रव्यभाव स्वयमनय निषेध भिद्ध जो. अपूर्व०
१०. ननु निग्रहमे बडे समस्त योग,
 मान अमाने बडे नेत्र संसार जो.

जीवित, के मरणे नहीं न्यूनाधिकता,

भव मोक्षे पण शुद्ध वर्ते समभाव जो.

अपूर्व०

११. एकाकी विचरतो बळी स्मशानमां,

बळी पर्वतमां वाप सिंह संयोग जो;

अडोल आसन, ने मनमां नहीं क्षोभता,

परमभिन्नतो जाणे पान्या योग जो.

अपूर्व०

१२. घोर तपश्चर्यामां पण मनने ताप नहीं,

सरस अग्ने नहीं मनने प्रसन्नभाव जो,

रजकण के रिद्धि वैमानिक देवर्ता,

सर्वे मान्या पुद्गल एक स्वभाव जो.

अपूर्व०

१३. एम पराजय करीने चारितमोहनो,

आखुं त्यां उयां करण अपूर्व भाव जो,

मेणी क्षपकृत्तणी करीने आरुढता,

अनन्य धितन अतिशय शुद्ध स्वभाव जो.

अपूर्व०

१४. मोह स्वयंभूरमण समुद्र तरी करी,

स्थिति त्यां उयां क्षीणमोह गुणस्थान जो;

अंत समय त्यां पूर्ण स्वरूप वितराग धई,

प्रगटायुं निज केवलज्ञाननिधान जो.

अपूर्व०

१५. चार कर्म घनघाती ते व्यवच्छेद उयां,

भवता बीजतणो आत्यंतिक नाश जो;

सर्वभाव ज्ञाता दृष्टा सह शुद्धता,

कृतकृत्य प्रभु वीर्य अनंत प्रकाश जो.

अपूर्व०

१६. वेदनियादि चार कर्म वर्ते जहां,

बळी सींदरीवन आकृति मात्र जो;

ते देहायुष आधीन जेनी स्थिति छे,

आयुष पूर्ण, मटिये दैहिकपात्र जो.

अपूर्व०

ओगणीसैं ने वेताळीसैं,	
अदसुत वैराग्य धार रे.	धन्य०
ओगणीसैं ने मुष्टतालीसैं,	
समकित शुद्ध प्रकाश्युं रे;	
श्रुत अनुभव बधती दशा,	
निज स्वरूप अवमास्युं रे.	धन्य०
ह्यां आन्यो रे उदय कारमो,	
परिमह कार्य प्रपंच रे;	
जेम जेम ते हृदसेलीए,	
तेम बधे न घटे रंच रे.	धन्य०
बधतुं एमज चालियुं,	
हवे दीसे क्षीण कांइ रे,	
प्रमे करीने ते जशे,	
एम भामे मन मांदि रे.	धन्य०
मथा हेतु जे चित्तनो,	
सत्य धर्मनो उद्धार रे;	
यशे अवश्य आ देहयी,	
एम थयो निरधार रे.	धन्य०
आवी अपूर्व वृत्ति अहो,	
यशे अग्रमत योग रे;	
केवल लगभग भूमिका,	
स्पर्शने देह वियोग रे.	धन्य०
अवश्य कर्मनो मोग ले,	
मोगवतो अवशेष रे,	
तेयी देह एकज धारिने,	
जानुं स्वरूप म्वदन रे.	धन्य०

INDIANS OF TO-DAY.

(From *The Pioneer*, 27th May 1901.)

We have already quoted a short account from the Bombay paper of Shrimad Rajchandra Rayjibhai, (popularly known as Kavi) a rising Jain reformer, who died on April 9th, 1901, in Rajkot, Kathiwar at the premature age of 33. Shrimad had the reputation of being the only *Shatmadhavi* poet of India, when he was only nineteen. *Shatmadhavi* means attention. *Shatmadhara* means attention to a hundred things at a time. A poet is styled *Shatmadhavi*, when he stores up a hundred things in his memory,—be they verses in different languages whose words are recited to him at random, or some games such as chess, cards, &c., or any other things, and reproduces them in their proper order from memory. During the performance the strokes of a bell are counted, and arithmetical problems are solved by the poet. This feat of memory power, coupled with poetic gifts—for the *Shatmadhavi* poet, has also to compose poetry *extempore*—can be realised better by sight than description.

Shrimad Rajchandra was a living psychological instance of how far memory can be developed. He was considered by his admirers to be one of the greatest moral teachers of our time and country, and the enlightened portion of the Jain community regarded him as its youngest great philosopher in this *Pravara* Age. He was born in Vavarya, Kathiwar, in 1872, of *Paria* parentage. As a boy at school he showed extraordinary powers of memory. He finished within two years the remarkable course of his studies, which generally requires six years to complete. His teachers regarded him as a prodigy of intellect and memory. At a very early age he showed a predilection for poetry. At the age of nine, he wrote some *Shloka*s and *Alanka*ra in *Padar* (poetry). At the age of ten he wrote three hundred

stanzas on a clock in three days. This shows that Shrimad was a born poet. He also began to contribute to several monthly magazines, and newspapers, and wrote an essay on the importance of female education. When he was thirteen, he went to Rajkot to study English. At the age of fourteen or fifteen, he went to Morvi, and performed an *Ashtavadhana* (in which eight things are attended to at a time) feat before a circle of friends. He then increased the *Avadhanas* from eight to twelve, and gave a public performance of the same. He gradually increased his powers of memory to such an extent that from twelve *Avadhanas* he began to perform sixteen, and from sixteen fifty-two and lastly, one hundred, and thus at the age of nineteen, he became a *Shatavadhani* poet. He went to Bombay and gave a public performance of his *Shatavadhanas*, in the Framji Kavasji Institute and other places. For these wonderful feats of memory he was awarded a gold medal by the Bombay public, and was given the name of *Sakshat Saraswati* (સક્ષિત સરસ્વતી.) Mr. Malabari, the well-known social reformer, after witnessing the performance wrote in his paper, the *Indian Spectator*, a very admirable article calling Shrimad, "a prodigy of intellect and memory." Shortly after this, at the instance of the late Sir Charles Sargent, the then Chief Justice of the High Court of Bombay, Dr Peterson, Mr. Vajnik, and such other well-known citizens, arrangements were made for a big public meeting to witness Shrimad's *Shatavadhana*. The public and the Press expressed their high appreciation and admiration of the young prodigy. Sir Charles advised him to visit Europe and exhibit his powers there, but he could not do so, as he thought he could not live in Europe as a pure Jain ought to live.

After such public recognition, a sudden change seemed to come over him. At the age of twenty he completely disappeared from the public eye. He continued to use his powers and abilities for the enlightenment of

his community and the people. In the
age he was a voracious reader. He was
of religions (५३६११) and other
Western philosophy. Strange to say
a fact that a book was required
order to be digested, and in
Sanskrit and Prakrit, he could
in those languages and
learned scholars could be
to inculcate his taste for
attracted a large number of
the proper study of the
Acharyas (religious teachers)
secatrian views, and dis
Again those who
in some of good
reason or other to be
Such men could not
example. He believed
position renounced the
his example; convinced
the people would
by his preaching. He
he had not sufficiently
the public as an
nued steadily a
were all the other

heir
can
was
of
eat
om-
rief
the

row
ble
ame
ing.
moral
beli-
ideal
ontact
had a
his vast
ophy, his
elivery, his
n His self-
complete, his
so inspiring
n a defiant and
humiliated and

When he was
very short time
The care of a
him to his
the rest of his
and was always
some months of
tract as to the
him unless he

present condition of
the same nation. His
that cat were
to be
place
reforme
ulation

forests of Gujerat and there pass days and weeks in meditation and *yoga*. He always tried to conceal his identity and whereabouts, and, in spite of that, he was often found out followed by a large number of people, eager to listen to his preaching and advice.

After ten years of business life, he felt that he had accomplished the object with which he had entered business. He expressed his desire to sever his connection with it. Knowledge, possession of wealth, social position, the enjoyment of family happiness (for Shnmad had parents, one married brother, four married sisters, a wife, two sons and two daughters, all living), he was preparing to renounce the world and lead the life of an ascetic. In the meantime, in his 32nd year, his health gave way. He was treated by a number of competent medical men. And once there was a change for the better. A relapse, however, followed, and after an illness of more than a year, in spite of competent medical treatment and good nursing by devoted disciples, he quietly passed away on the 9th ultimo, (April, 1901) at Rajkot, Kathiawad. During his long and painful illness he never uttered a sigh or a groan. He was cheerful while all others around him were despondent.

Besides scattered poems he has written several works. His *Moksha Mala* has already been published. This work is the keynote of Jainism. This, he had written at the age of seventeen. Among his unpublished works there are *Atman-Siddhi-Upaya* and *Panchastakaya*, and several essays on the *Atman* or soul. The corner-stone of the Jain religion and philosophy is the theory of Karma, in which he strongly believed. He thought of writing a convincing treatise on this theory, and a series of works on the principles taught by the Great Mahavira, but unfortunately he was prevented from doing so by his long illness. He had also solved several difficult problems of religion. After careful study of the Jain and the Buddhist literature, he had come to the conclusion

that both Mahavira and Buddha were different personages, their principles were quite different and the belief of European scholars, that Jainism was the offspring of Buddhism was not well founded. He said, that in the Jain manuscripts, of two thousand years old, it was clearly stated that the Great Mahavira and the Great Buddha were hard religious competitors. Shrimad had also maintained that the two chief sects of Jainism, the Digamber and the Svetambara—were the outcome of irregular condition of the country.

The above short sketch of his life is sufficient to show that, Shrimad Rajchandra was in every way a remarkable man. His mental powers were extraordinary. At the same time the moral elevation of his character was equally striking. His regard for truth, his adherence to the strictest moral principles in business, his determination to do what he believed to be right, in spite of all opposition, and his lofty ideal of duty, inspired and elevated those who came in contact with him. His exterior was not imposing, but he had a serenity and gravity of his own. On account of his vast and accurate knowledge of religions and philosophy, his wonderful powers of exposition and his lucid delivery, his discourses were listened with the utmost attention. His self-control under irritating circumstances was so complete, his persuasive powers so great, and his presence so inspiring, that those who came to discuss with him in a defiant and combative frame of mind, returned quite humiliated and full of admiration.

Shrimad Rajchandra deplored the present condition of India, and was always solicitous for its amelioration. His views on the social and political questions of that day were liberal. He said there ought not to be any thing like caste-distinction amongst the Jains, as those who were Jains were all ordered to lead similar life. Among all the agencies for reform, he assigned the highest place to the religious reformer, working with the purest of motives and without ostentation.

He found fault with the religious teachers of the present day because, they preached sectarianism, did not realise the change of the times, and often forgot their real sphere in the desire to proclaim themselves as *avatars* of God, and arrogated to themselves powers which they did not possess. In his later years, it was clear that he was preparing to fulfil his life's mission in that capacity. But unfortunately death intervened and the mission remained unfulfilled. Shri-mad had, however, succeeded in creating a new spirit among the Jains in the Bombay Presidency. It is generally believed that had he lived long, he would have revolutionised the whole system of the present Jain religion, and would have taught the people what the Great Mahavira had actually taught. He wanted to do away with the numerous sects of the Jain religion in order to establish one common religion, founded by Mahavira. That such an useful life should have been cut short at this premature age was a distinct loss to the country.

His admirers have already collected about Rs. 11,000 to perpetuate his memory. A movement is still going on to increase the fund. It is expected that an institution to collect old manuscripts and to publish the work of the Jain religion which remain unpublished, in several *Bhandaris*, will be started, bearing his honoured name. It is hoped that some one of his numerous disciples may give the public a comprehensive account of his life and work.

આજના હિંદીઓ.

[અભાદવાદના 'પાસેનીયર' (૨૨, મે, ૧૯૦૧) પર ચર્ચા.]

અમે મુંબઈના વર્તમાનપત્રોમાંથી શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર રવજીભાઈ (પ્રસિદ્ધિમાં 'કવિ' તરીકે જાણીતો) અને અગત્ય જૈનસુધારક કે જે કાઠિયાવાડમાં આવેલ રાજકોટમાં ૩૩ વર્ષની અંકાલ અગત્ય ૧૯૦૧ ના એપ્રિલની નવમીએ ગત થયા તેનું ટુંક વર્ણન ક્યારનું ટાંકેલ છે. અગત્ય ૧૯ વર્ષના હતા ત્યારે હિંદીના શતાવધાનો કવિ તેઓ એકજ છે એવું માન શ્રીમદ્ને મળ્યું હતું. અવધાન એટલે ટક્કર, શતાવધાન એટલે એકી વચ્ચે સો વસ્તુ પર ધ્યાન આપવું છે. એક કવિ અગત્ય પોતાની સ્મરણશક્તિમાં એક સો વાક્યોનો સંગ્રહ કરી રાખે છે ત્યારે તે શતાવધાની કહેવાય છે. આ વાક્યોમાં જુદી જુદી માપાંજોની કવિતાઓ કે જેમાંના શબ્દો આઠાઅવધાન ક્રમમાં ગમે તેમ કહેવામાં આવે છે, અથવા શેતરંજ, પાનાં આદિ કેટલીક રમતો અને ધોંજી કેટલીક વાક્યોનો સમાવેશ થાય છે. આ અવધાનક્રિયાનાં ઘંટ વગાડવામાં આવે છે તેના ટકોરા ગણતાં ગણતાં ગણિતના દાસલાઓ કરી આપે છે. કવિતાની વધુ સારી સાયેની-કારણ કે શતાવધાની કવિને પૂછેલી કવિતા તાત્કાલિક અને શિષ્ટ રીતે કરવી પડે છે-સ્મરણશક્તિનું આવી રીતે અસરકારક વર્ણન કરતાં દષ્ટિએ જોવાયેલા તેનો સ્વરો સ્વાલ આવી શકે છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર, સ્મરણશક્તિનો કેટલો વધો વિકાસ કરી શકાય છે તેના અધ્યાત્મશાસ્ત્રના પ્રત્યક્ષ અભ્યાસરૂપ હતા. તેમના સ્તુતિ-કારો તેઓ જાણના સમય અને દેશના મહત્તમ નીતિશાસ્ત્રના અભ્યાસ-શક્તિમાંના એક હતા એમ ગણતા; અને જૈનસુધારના નુશિક્ષિત પુરુષો તેઓને આ પંચમકાલના એક અગત્ય મહાન ચિંતનરૂપ તરીકે ઓળખતા. તેમનો અન્ન કાઠિયાવાડના વ્યાપ્તિ ગામનાં વનિકશાસ્ત્રિનાં ૧૮૬૭ માં થયો હતો. નાનપણમાં અગત્ય તેઓ શાસ્ત્રનાં અગત્ય ત્યારે તેઓ

પૂર્ણ રીતે તેઓ અદૃશ્ય થયા. પોતાની શક્તિ અને વૃદ્ધિવૃદ્ધનો ઉપયોગ પોતાના સમુદાયવર્ગમાં અને વિસ્તારથી સમગ્ર લોકને શિક્ષા અને જ્ઞાન-બોધ આપવામાં કરવા માટે તેમણે નિશ્ચય કર્યો. તેઓ ઘણી નાની હમરથી અદિશ્ય પરિમાણમાં વાંચનાર હતા. તેમણે વહ્દર્શનની આલોચના કરી; અને તેની સાથે પૂર્વ તેમજ પશ્ચિમની ફિલસૂફીનાં દર્શનો જોયાં. જો કે આશ્ચર્યકારક છાગરો, પરંતુ આતો વાસ્તવિક સત્ય છે કે તેમને પુસ્તકને પૂર્ણ રીતે ગ્રહણ કરવાને ફક્ત એક જ વચ્ચત વાંચવાની ગરુર

^{૩૧} ૧ શક્તિઓ સ્વરૂપ અદ્ભુત અને અસાધારણ છે; અને તે કેમ જાણે છે તથા કામે લાગે છે તેની તપાસ કરી તેનો સામ હેવાની તજવીજ કરવી જોઈએ છે. આટલું તો સર્વ છે કે, એવી શક્તિ કુદરતની એક વશીલ માત્ર છે, અને તે કોઈ જ માનવસાક્ષી ગૃહસ્થને અર્પણ થયેલી હોય છે; પણ તે જાણી કે વધી શકે કે નહીં અને માનસ જાતના કારોબાર તથા ગદેવારમાં આવી શકે કે નહીં તે નહીં કરવાનો ગરુર છે. કેટલીક તરફથી એવું માનવામાં આવે છે કે, તે તેવા ઉપયોગમાં આવી શકે, હા; અને જો હેવા માંગે, તો તેનું શક્તિ ઓછું થતું આવે. આમાં કેટલી સચાઈ છે તે પણ શોધી કાઢવું જોઈએ, જો એ શક્તિ એવા ઉપયોગમાં આવી શકે તો પછી તે માત્ર જોવાની અને નવાઈનોજ મર્દ પડે. પણ આપણે એકદમ તેમ માનીશું નહીં. માનસ જાતમાં રૂંધેરે મેલેલી દરેક શક્તિઓ જાણીને સ્વાસ્થ્ય છે, તેમ જાણી અદ્ભુત શક્તિઓના સંબંધમાં પણ થતું જોઈએ; અને જો તેમ હોય તો પછી આવા સમત્કારિક પુરુષોને ઉત્તેજન આપી તેમની શક્તિ જાણવા અને તેને જોડોરમોગી કામમાં આજવાની કોષેષ કરવાથી આપણે પછાત પડીશું જોઈશું નથી. એવા પુરુષો જો યુરોપ કે અમેરિકામાં હોય તો તેઓ મોટા માન અને દોહતે પોવાય, તથા પ્રજા અને સરકાર તેમને ઉત્તેજન આપી આગળ વધારી ગરુર રહે નહીં અને પણ તેમજ થતું જોઈએ છે, અને તેમ થશે તોજ એવા જામીયા પુરુષોનો આજણમાં સ્થાનો થશે. આ વાત પણ તપાસવા જોગ છે કે, એવા પુરુષો અન્યાર મુખી હિંદુ કોમમાંથીજ મળી આવે છે. મોહમેદન, પારસી થેરે કોમમાંથી તેઓ મળી આવતો નથી એનું કારણ શું? શું એવા પુરુષો જોડે જાતમાજ જન્મ પામે છ અથવા વચપરપરા ઉતરે છે એ સર્વ જાણીને તપાસ કરતાં અવગણના ગુનામાં મળે છે, અને તેથી એવા પુરુષો ઉત્પન્ન થવાનો કાંઈ નિશ્ચય જણાઈ આવે તેમની વૃદ્ધિ પ્રજાના કામદો થશે.

રેલી અને સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતના નિયમિત અભ્યાસ વગર તેઓ તે માપમાના પુસ્તકો મોટા પંદિતોની પેઠે વ્યર્થ રીતે સમજી શકતા અને યીજાને સમજાવી શકતા.

તેઓ જોયું કે ધર્મગુરુઓ વર્તમાનકાળમાં સાંપ્રદાયિક દૃષ્ટિથી સંકુચિત—ટુંક મર્યાદાવાળા—વિષયો ધરાવે છે અને કાલના પરિવર્તન અનુસાર કેવી રીતે ધર્મન કરવું જોઈએ તે સમજતા નથી. વિશેષ જોઈ આ સંસારનો ત્યાગ કરી ત્યાગદૃષ્ટ સ્વીકારે છે તેઓમાં કેટલાક સાંસારિક સંપત્તિઓના અભાવે તથા સંસારથી એક યા યોજા કારણથી થયેલા અસંતોષને પરિણામે તેમ કરે છે. આવા પુરુષો પોતાના ચારિત્ર્યની અસર તેઓના સન્નિધાય પ્રત્યે પાડી શકતા નથી. શ્રીમદ્ની એવી માની-નતા દર્શી કે ધનવાન અને સાંસારિક સારી સ્થિતિવાળો પુરુષ સંસારનો ત્યાગ કરે તો પોતાના ચારિત્ર્યથી સંગીન રિત કરી શકે. જનસમાજ તેના શુદ્ધ હૃદય અને નિઃસ્વાર્થના સદ્ગુણની રાશી દર્શાવી તેના કહેવા પ્રમાણે દોરાવાનાં પગીજ દત્તર રહે અને તેના ઉપદેશથી લાભ નેચરવી શકે. આવા વિષય શ્રીમદ્ના દર્શા અને તેની સાથે જનસમાજ આગળ એક સાધુ અને ધાર્મિક નાદક તરીકે રહુ થવા યોગ્ય સ્થિતિમાં મૂકાયા નથી. એમ તેઓ માનતા હતા; અને તેથી જ મૂલ્યદશાદય જીવન ગાળવાનું કાનુ રાખ્યું હતું. જ્યારે તેના આંતરિક વિષયો સંસારપ્રત્યે હૃદય દર્શાવેલ ધર્મતા હતા.

જ્યારે શ્રીમદ્ ૨૧ વર્ણના હતા, ત્યારે તેમને ધંધામાં પ્રવેશ કર્યું; અને પછી ટુંક સમયમાં એક કારોના મહેલ તરીકેની જામના નેચરવી. થયતા જતા આચારની ઉચ્ચાધિઓનાં પણ ધર્મ અને હન્યજાનના પોતાના વિષ અભ્યાસમાં તેઓર સહેલ આવકા દીધી નહિ. પોતાના ઉપોદેશ જીવનમાં પુરસ્કારીથી જાનરૂઢિ કરતા હતા. તેમજ તેમનાં મુશ્કેલીનાં મુશ્કેલી રહેતા હતા. જ્યાં, વર્ણમાં કેટલાક અભિનાયો દો પોતે મુશ્કેલી ઊભી પાડતા જતા અને પોતાની પેટાંર જ્યાં જતા કે મુશ્કેલી પોતે

છલ્લે નહિ ત્યાં સુધી કોઈએ પોતાની સાથે પત્રવ્યવહાર પણ ચલાવવો નહિ. ગુજરાતના બનોમાં તેઓ એકાંત વાસ ગાઝતા અને ત્યાં રહી ચિત્તવન અને યોગમાં દહાડા અને અઠવાડીયાઓ વ્યતીત કરતા. તેઓ રહેને પોતે ઓઝલાઈ જાય અથવા પોતાના સ્થાનની સ્થિતિ પઢી જાય તેવી ધાસ્તીથી પણ ગુપ્ત રહેવાનો હમેશ પ્રયાસ કરતા, છતાં તેઓ વારંવાર ઓઝલાઈ જતા અને છોકોની મ્હોટી સંખ્યા તેમનાં ઉપદેશ અને શિક્ષા વચનો શ્રવણ કરવાની જિજ્ઞાસાપૂર્વક તેમની પાછળ આવતી.

ઘ્યાપાર કર્યાને દશ વર્ષ થયા પછી તેમને છાત્ર્યું કે જે હેતુથી ઘ્યાપાર-ધંધામાં પ્રયાણ કર્યું હતું તે હેતુ તેઓએ પૂર્ણ કર્યો હતો. તેથી ઘ્યાપારની સાથેનો પોતાનો સંબંધ નિવૃત્તવાની દૃષ્ટિા તેમણે જણાવી. જ્ઞાન, ધનસંપત્તિ, સાંસારિક પદ્ધતી, કૌટુંબિક મુલ્ય (કારણ કે તેમને હયાત માતાપિતા, એક પરિણીત મંધુ, ચાર પરિણીત મ્હેનો, સ્ત્રી, બે પુત્ર અને બે પુત્રીઓ હતી) પ્રાપ્ત કરી સંસારનો ત્યાગ કરી સાધુ-મુનિર્ડું જીવન ગાઝવાની તેમણે તૈયારી કરી. ઇટલામાં ૩૨ મા વર્ષની વયે તેમની શારીરિક પ્રકૃતિ મજબૂત પડી. અનેક કુશળ ડાક્ટરોની સારવાર નીચે રાલ્પમાં આવ્યા અને એક વસત તો તેમની પ્રકૃતિ સુધરી જવાની આશા રસાઈ પરંતુ ઘ્યાધિએ ફરીવાર દેસાવ દીધો અને કાલેસ્યતવાળી સારવાર અને તેમના મક્તશિષ્યોની માવજત છતાં એક વર્ષ કરતાં વધારે વસત મીઠાનાવશ રહીને કાઠિયાવાડના રાજકોટ શહેરમાં, ગયા માસની નવમી વારીએ (૧૯૦૧ ના અમિલ માસમાં) તેઓ શાંતિથી કાલશરણ થયા. તેમની હાંધી અને સીંચ માંદગી દરમ્યાન તેમણે કદી પણ નિઃશ્વાસ અથવા આર્તવતા દારવથી નહોતી. જ્યારે તેમના મીઠાનાની આસપાસના મીઝા વધાઓ લીઝગીર થતા ત્યારે પણ પોતે આનંદસમેત રહેતા

છૂટી છવાયી કવિતા શિવાય તેમણે કેટલાક પુસ્તકો લખ્યા છે. ’

૧ પ્રીમ્દ્ ગાંધીજીના લેખમાં જે જે લેખો મળ્યા આવ્યા તેનો સમ્રહ કરી ‘વરમધુવપ્રમારક મડકે’ ગ્રંથલ લખ્યો છે. ... પાનાનો મધ્ય ગ્રંથ લઘુ પાડ્યો છે.

તેમની મોક્ષમાલા ક્યારની પ્રસિદ્ધિ પામી ગઈ છે. આ ગ્રંથ જૈનધર્મની કુંઝી સમાન છે. આ તેમણે સત્તરવર્ષની વયે રચ્યો હતો. તેમના અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથોમાં આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર^૧ તથા પંચાસ્તિકાચ અને આત્માના વિષયપર કેટલાક નિબંધો છે. જૈનધર્મ તથા તેના તત્ત્વજ્ઞાનનો મુખ્ય સિદ્ધાંત કર્મવાદ છે. કર્મવાદમાં તેમણે અઘંટ શ્રદ્ધા હતી. તેમણે આ કર્મવાદપર પ્રમાણો સાથે એક પુસ્તક લખવાનો અને મહાવાન્ મહાવીરે પ્રકાશેલા સિદ્ધાંતોપર ગ્રંથમાલા લખવાનો વિચાર હતો, પરંતુ દુર્ભાગ્યે તેમ તેમનાથી લાંબી માંદગીને સબંધે થઈ શક્યું નહિ. વઝી તેમણે ધર્મના કેટલાક કઠિન સિદ્ધાંતો પ્રતિપાદિત કર્યા હતા. જૈન અને બૌદ્ધ સાહિત્યનું સંભાષણપૂર્વક નિરીક્ષણ કર્યા પછી તેઓ એવા નિર્ણયપર આવ્યા હતા કે મહાવીર અને બુદ્ધ બંને ભિન્ન મહાન્ પુરુષો હતા, તેઓના સિદ્ધાંતો તદ્દન જુદા હતા અને જૈનધર્મ એ બૌદ્ધધર્મની શાસ્ત્ર છે એવી યુરોપીય પંડિતોની જે માનીનતા હતી તે ઘરાઘરા પ્રમાણ સાહિત નથી. તેઓ કહેતા કે જૈનોના ઘે હજાર ધર્મના પ્રાચીન હસ્તલિખિત પુસ્તકોમાં સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે કે મહાન્ મહાવીર અને મહાન્ બુદ્ધ એ ધાર્મિક પ્રતિસ્પર્ધિઓ હતા. શ્રીમદ્ આ પળ નિશ્ચિત રીતે પ્રતિપાદિત કરતા કે જૈનની ઘે મુખ્ય શાસ્ત્રા નામે દિગંબર અને શ્વેતાંબર દેશની અનિયમિત સ્થિતિને લઈને જન્મ પામેલી છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર દરેક રીતે લાક્ષણિક ચિન્હથી ઓંકિત પુરુષ હતા એ દર્શાવવાને તેમની જીંદગીની ઉપર દર્શાવેલી લઘુ રેસા પૂરતી છે. તેમની માનસિક શક્તિઓ અદ્ભૂત રીતે ચમત્કૃતિવાદી હતી, તેમજ તેમના ચારિત્ર્યની નૈતિક ઉન્નતિ ચકિત કરાવનાર હતી. સત્યપ્રત્યે તેમનો આદર, વ્યાપારમાં અત્યંત ચીવટથી નૈતિક તત્ત્વોને વઝગી રહેવાનું વર્તન, ગમે તેટલી વિરુદ્ધતા છતાં જે સ્વરૂં તેઓ માનતા તે કરવાની તેમની નિશ્ચય શ્રુતિ, અને તેમનો કર્તવ્ય સંબંધે ડચ આદર્શ,

૧ આ સ્તુતિના પછાત આ ગ્રંથની ચત્ર અવસ્થાઓ પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકી છે

શિક્ષણ પદ્ધતિ અને મુખ્યમુદ્રા.

આ એક સ્યાદાદત્તસ્વપોષશુભ્રુનું શીજ છે. આ પ્રંથ તત્ત્વ પામરાની
 જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરી જાકે એવું એમાં કંઈ અંશે પણ દેવત રહ્યું છે. એ
 સમભાવથી કહ્યું છે. પાઠક અને વાંચકવર્ગને મુખ્ય મહામળ એ છે કે,
 શિક્ષાપાઠ પાઠે કરવા કરતાં જેમ થને તેમ મનન કરવા. તેનાં તાત્પર્યો
 અનુભવવાં. જેમની સમજનમાં ન આવતાં હોય તેમણે જાતા શિક્ષક કે
 મુનિપ્રોધી સમજનાં, અને એ જોગવાઈ ન હોય તો વાંચ છાત વચ્ચે તે
 પાઠો વાંચી જશ. એક પાઠ વાંચી ગયા પછી અર્ધપછી તેપર વિષારકરી
 અંતઃકરણને પૂછ્યું કે શું તાત્પર્ય મળ્યું? તે તાત્પર્યમાંથી હેય, હેય અને
 ઉપાદેય શું છે? એમ તે જોયું. એમ કરવાથી આત્મો પ્રંથ સમજી શકશે,
 હૃદય કોમલ થશે, વિચારશક્તિ સ્થિરશે, અને જૈનતત્ત્વપર ઘડી મઢા
 થશે. આ પ્રંથ કંઈ પઠન કરવાનુપ નથી, પણ મનન કરવાનુપ છે. અર્થ-
 નુપ કેદરવગી એમાં યોજી છે. તે યોજના 'વાલાવશોષ'રૂપ છે. 'વિવેચન'
 અને 'પ્રજ્ઞાવશોષ' ભાગ મિશ્ર છે. આ એમાંનો એક કલકો છે, છતાં
 સામાન્ય તત્ત્વરૂપ છે. જ્ઞમાયા સંબંધી જેને મારું જ્ઞાન છે અને તત્ત્વત્ત્વ
 તેમજ સામાન્ય પ્રકરણ પ્રંથો જે સમજી જાકે છે તેમણે આ પ્રંથ વિશેષ
 બોધદાયક થશે. આટલી તો અવશ્ય મહામળ છે કે, માતા બાલકોને
 આ શિક્ષાપાઠાંતું વાત્સર્ય સમજનરૂપે મરિધિ આપવું. જ્ઞાનશાલાઓના
 વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષાપાઠ મુખ્યપાઠે કરાવવાને બારેબાર મમજાવવા. જે
 જે પ્રંથોની એ માટે મહાય લેવી થટે તે લેવી. એક જેવાર પુસ્તક પૂર્ણ
 કરીથી રહ્યા પછી બચટેથી જગાવવું. આ પુસ્તક મળી હું પાતું છું કે,
 મુજ વર્ગ કટાક્ષ દ્રષ્ટિથી નહીં મોને, બહુ વેદા ઉપરનાં આ 'મોહમાઢા'
 મોહનાં કારનરૂપ બહુ પડશે. વાધ્યધ્વનાથી એમાં તત્ત્વજ્ઞાન અને ગ્રીક
 શોધજ્ઞાનો રહેશે છે. આ પુસ્તક યમિદ્દ તરવાનો મુખ્ય દેવુ ઉદરના
 વાલકુલનો અગ્રી રીને વિદ્યા પામી મહામિદિલી બદ્ધ થાય છે તે
 માવના કટકાવવાનો થત છે -- શ્રીમાન જાનવંટ.

अनुक्रमणिका.

विषय.	पृष्ठ.
शिक्षापाठ १ वांचनारत्ने भलामण	१
" २ सर्व मान्य धर्म.	२
" ३ कर्मना चमत्कार.	३
" ४ मानवदेह.	४
" ५ अनाथी मुनि भाग १.	५
" ६ " " २.	७
" ७ " " ३.	९
" ८ सद्देय तत्त्व.	१०
" ९ सद्धर्म तत्त्व.	११
" १० सद्गुरु तत्त्व भाग १.	१३
" ११ " " २.	१४
" १२ उत्तम गृहस्थ.	१६
" १३ जिनेश्वरनी भक्ति भाग १.	१७
" १४ " " २.	१८
" १५ भक्तिनो उपदेश.	२०
" १६ खरी महत्ता.	२१
" १७ दाहयत्न.	२२
" १८ चार गति.	२४
" १९ संतारने चार उपना भाग १.	२६
" २० " " २.	२७
" २१ दार भायना.	२८
" २२ कामदेय धायक.	३०
" २३ सत्य.	३१
" २४ सत्संग.	३३
" २५ परिग्रहने संकोचयो.	३५
" २६ तत्त्व समझवुं.	३७
" २७ दत्ता.	३९
" २८ रात्रिमोक्षण.	४०
" २९ सुख जीवनी रक्षा भाग १.	४१
" ३० " " २.	४२

विषय.	पृ.
शिक्षापाठ ३१ प्रत्याख्यान.	४३
" ३२ विनयवदो तत्त्वनी सिद्धि छे.	४६
" ३३ सुदर्शन श्रेष्ठ.	४७
" ३४ ब्रह्मचर्य विषे सुभाषित.	४९
" ३५ नमस्कार मंत्र.	५०
" ३६ अनाजुर्घि.	५२
" ३७ सामायिक विचार भाग १.	५३
" ३८ " " २.	५५
" ३९ " " ३.	५७
" ४० प्रतिक्रमण विचार.	५८
" ४१ भीखारीनो खेद भाग १.	६०
" ४२ " " २.	६१
" ४३ अनुपम क्षमा.	६३
" ४४ राम.	६४
" ४५ सामान्य मनोरथ.	६५
" ४६ फणिलुनि भाग १.	६६
" ४७ " " २.	६७
" ४८ " " ३.	६९
" ४९ तृष्णानी विधिप्रता.	७१
" ५० प्रमाद.	७२
" ५१ विवेक घटले शुं ?	७४
" ५२ हानीओप पैराग्य शा माटे बोध्यो ?	७५
" ५३ महावीर शासन.	७७
" ५४ अशुचि कोने कहेथी ?	७९
" ५५ सामान्य नित्य नियम.	८०
" ५६ क्षमापना.	८१
" ५७ पैराग्य ए धर्मनुं स्वदण छे.	८२
" ५८ धर्मना मतमेव भाग १.	८३
" ५९ " " २.	८५
" ६० " " ३.	८७
" ६१ सुख विषे विचार भाग	८८

विषय,	पृष्ठ.
क्षापाठ ६२ सुख विषे विचार भाग २. ...	९०
" ६३ " " ३. ...	९२
" ६४ " " ४. ...	९४
" ६५ " " ५. ...	९५
" ६६ " " ६. ...	९७
" ६७ अमूल्य तत्त्व विचार. ...	९९
" ६८ जितेंद्रियता. ...	१००
" ६९ ब्रह्मचर्यनी नवधाड. ...	१०१
" ७० सनतकुमार भाग १. ...	१०३
" ७१ " " २. ...	१०५
" ७२ यज्ञिस योग. ...	१०६
" ७३ मोक्ष सुख. ...	१०८
" ७४ धर्मध्यान भाग १. ...	११०
" ७५ " " २. ...	११२
" ७६ " " ३. ...	११३
" ७७ ज्ञान संयंघी चे थोल भाग १.	११५
" ७८ " " २.	११६
" ७९ " " ३.	११७
" ८० " " ४.	११८
" ८१ पंचमकाल. ...	१२०
" ८२ तत्त्वावबोध भाग १. ...	१२२
" ८३ " " २. ...	१२३
" ८४ " " ३. ...	१२४
" ८५ " " ४. ...	१२५
" ८६ " " ५. ...	१२६
" ८७ " " ६. ...	१२७
" ८८ " " ७. ...	१२९
" ८९ " " ८. ...	१३०
" ९० " " ९. ...	१३१
" ९१ " " १०. ...	१३२
" ९२ " " ११. ...	१३४

विषय.

पृ.

शिक्षापाठ ९३	तत्वावबोध भाग १२.	१३४
" ९४	" " १३.	१३६
" ९५	" " १४.	१३७
" ९६	" " १५.	१३८
" ९७	" " १६.	१३९
" ९८	" " १७.	१४१
" ९९	समाजर्ता अगस्त्य.	१४२
" १००	मनोनिग्रहनां विप्र.	१४३
" १०१	स्मृतिमां रत्नया योग्य महायाक्यो.	१४४
" १०२	विविध प्रश्नो भाग १	१४४
" १०३	" " २.	१४६
" १०४	" " ३.	१४७
" १०५	" " ४.	१४८
" १०६	" " ५.	१४९
" १०७	जिनेश्वरनी घाणी	१५०
" १०८	पूर्णमालिका भंगल.	१५१

મોક્ષમાળા.

પુસ્તક વીજું.

સર્વજ્ઞ મહારાજ દ્વારા લેખિત.
પ્રોફેસર (રાજપુરુષાના.)

શિક્ષાપાઠ ૧ વાંચનારને મહામણ.

વાંચનાર ! આ પુસ્તક આજે તમારા હસ્તકમઝમાં આવે છે, તેને લક્ષ્ય પૂર્વક વાંચજો, તેનાં કહેલા વિષયોને વિવેકથી વિચારજો, અને પરમાર્થને હૃદયમાં ધારણ કરજો. એમ કરશો તો તમે નીતિ, વિવેક, ધ્યાન, જ્ઞાન, સદ્ગુણ અને આત્મજ્ઞાન પામી શકશો.

તમે જાણતા હશો કે કેટલાંક અજ્ઞાન મનુષ્યો નહીં વાંચવા યોગ્ય પુસ્તકો વાંચીને અમૂલ્ય વસ્તુ વૃથા તોડ દે છે. જેથી તેઓ અવલે રસ્તે ચડી જાય છે, આ લોકમાં અપકીર્તિ પામે છે, અને પરલોકમાં નીચ ગતિ લે જાય છે.

માપાજ્ઞાનનાં પુસ્તકોની પેટ્ટે આ પુસ્તક પઢન કરવાનું નથી, પણ મનન કરવાનું છે. તેથી આ મત્ત અને પરમત્ત વચ્ચેનાં તમારું હિત યથે. ભગવાનનાં કહેલાં વચનોનો એમાં ઉપદેશ કયો છે.

તમે આ પુસ્તકનો વિનય અને વિવેકથી ઉપયોગ કરજો. વિનય અને વિવેક એ ધર્મના મૂલ્ય હેતુઓ છે.

તમને વીજી એક આ પણ મહામણ છે કે જેઓને વાંચનાં આવડતું ન હોય અને તેઓની ઇચ્છા હોય તો આ પુસ્તક અનુક્રમે તેમને વાંચી મંજૂર કરાવવું.

तमने आ पुस्तकमांथी जे कंड न समजाय ते सुविचक्षण पुरुष
पासेथी समजी लेवुं योग्य छे.

तमारा आत्मानुं आथी हित थाय; तमने ज्ञान, शांति अने
प्रानंद मळे; तमे परोपकारी, दयाळु, क्षमावान, विवेकी अने बुद्धि-
ताळी थाओ; एवी शुभ याचना अर्हत भगवान पासे करी आ
गठ पूर्ण करुं छवें.

शिक्षापाठ २ सर्वमान्यधर्म.

चोपाइ.

- धर्मतत्त्व जो पूछ्युं मने, तो संभळावुं स्नेहे तने;
जे सिद्धांत सकळनो सार, सर्व मान्य सद्गुने हितकार. १
- भार्युं भाषणमां भगवान, धर्म न बीजो दया समान;
अभयदान साथे संताप, द्यो प्राणीने, दळवा दोष. २
- सत्य शीलने सघळां दान, दया होइने रयां प्रमाण;
दया नहीं तो ए नहि एक, विना मूर्ख कीरण नहि देख. ३
- पुष्पपांखडी ज्यां दूभाय, जिनवरनी त्यां नहि आशाय;
सर्व जीवतुं ईच्छो सुख, महावीरनी शिक्षा मुख्य. ४
- सर्व दर्शने ए उपदेश, ए एकति-नहीं विशेष;
सर्व प्रकारे जिननो बोध, दया दया निर्मळ अविरोध! ५
- ए भवतारक मुंदर राह, धरिये तरिये करि उत्साह;
धर्म सकळतुं ए शुभ मूळ, ए वण धर्म सदा प्रतिहूळ. ६
- तत्त्वरूपयी ए ओळखे, ते जन प्दोचे शाश्वत सुखे;
शान्तिनाथ भगवान प्रसिद्ध, राज्यचंद्र करुणाए सिद्ध. ७

શિક્ષાપાઠ ૩ કર્મના ચમત્કાર.

હું તમને કેટલીક સામાન્ય વિચિત્રતાઓ કહી જાઉં છું; એ ઉપર વિચાર કરશો તો તમને પરભવનો શ્રદ્ધા દ્રઢ થશે.

એક જીવ સુંદર પલ્લંગે પુષ્પગવ્યામાં ગુચન કરે છે. એકને ફાટેલ ગોઢડી પણ મઝતી નથી; એક ભાતભાતનાં ભોજનોથી તૃપ્ત રહે છે, એકને કાઝી જારના પણ સાંજા પડે છે; એક અગણિત લક્ષ્મીનો ઉપભોગ લે છે, એક કુટ્ટી વડામ માટે યજ્ઞને ઘેર ઘેર ખાટકે છે; એક મધુરાં વચનથી મનુષ્યનાં મન હરે છે. એક અવાચક જૈવો યજ્ઞને રહે છે, એક સુંદર વસ્ત્રાલંકારથી વિભૂષિત થઈ ફરે છે, એકને સ્ત્રી ગિયાઝામાં ફાટેલું કપડું પણ ઔદવાને મઝતું નથી. એક રોગી છે, એક પ્રવચ્છ છે. એક બુદ્ધિશાઝી છે, એક જડમરત છે. એક મનોહર નયનવાઝી છે, એક અંધ છે. એક તૂટી કં પાંગઝી છે, એકના પગ ને હાથ રમળાય છે. એક કીર્તિમાન છે, એક અપ-ચક્ષ ભોગવે છે. એક લાલ્લો અનુચરોપર હુકમ ચલાવે છે, અને વેટલાનાજ હુંવા સદન એક કરે છે. એકને જોઈને આનંદ ઉપજે છે, એકને જોતાં વનન થાય છે. એક સંપૂર્ણ ઇન્દ્રિયોવાઝી છે, અને એક અપૂર્ણ ઇન્દ્રિયોવાઝી છે. એકને દીન દુનિયાનું લેન માન નથી, એકનાં દુઃસ્તનો કિનારો પણ નથી.

એક ગર્ભાથાનમાં આવવાંજ મરણ પામે છે, એક જન્મ્યો કે તરત મરણ પામે છે. એક સુવેલો અવતરે છે અને એક સો વર્ષનો દુદ્ધ યજ્ઞને મરે છે.

જોઈનાં સુત્ર, ખાષા અને સ્થિતિ સરસાં નથી. મૂત્રે રાજ્યગાદી-પર સ્થના સ્થમાથી વધાવાય છે. સમર્થ વિદ્વાનો થક્કા સ્થાય છે!

આમ આલ્લા જગત્ની વિચિત્રતા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તમે હુઓ

છો: એ ઉપરથી તમને કંઈ વિચાર આવે છે? મેં કહ્યું છે તે ઉપરથી તમને વિચાર આવતો હોય તો કહો કે તે શા વડે થાય છે?

પોતાનાં વાંધેલાં શુભાશુભ કર્મવડે. કર્મ વડે આવેલો સંસાર મમરો પડે છે. પરમ્પર નહિ માનનાર પોને એ વિચારો આવે કો છે?—તે ઉપર યથાર્થ વિચાર કરે તો તે પણ આ સિદ્ધાંત માન્ય રાશે.

શિક્ષાપાઠ ૪ માનવદેહ.

ભાગ્ય કહ્યું છે તે પ્રમાણે વિદ્વાનો માનવદેહને ધીજા સઘળા દેવ કરતાં ઉત્તમ કહે છે; ને ઉત્તમ કહેવાનાં કેટલાંક કારણો અગ્રે કહીશું.

આ સંસાર વધુ દુઃખથી ભરેલો છે. જ્યાંથી જ્ઞાનીઓ તરીને પાર પામતા પ્રયત્નજન કાર છે. મોક્ષને સાધી તેઓ અનંત સુખમાં વિગતમાન થાય છે. એ મોક્ષ ધીજા કોઈ દેહથી મળતો નથી. દેહ, તિયેશ કે નર્ક એ બધું ગતિથી મોક્ષ નથી, માત્ર માનવદેહથી મોક્ષ છે.

જ્યારે તમે કહેજો કે મળતા માનવિયોનો મોક્ષ કેમ થતો નથી? તેનો ઉત્તર જેઓ માનવગણું મમરે છે, તેઓ સંસાર ઘોળને મરી જાય છે. જેનામાં વિવેકબુદ્ધિ ઉદય પામી હોય, અને તે કંઈ મન્યામન્યનો નિર્ગથ મમત્રીને જમ્ય તત્ત્વજ્ઞાન તથા ઉત્તમ પારિત્રિક મદરર્મનું સંવન કરીને જેઓ અનુપમ મોક્ષને પામે છે, તેના દેહવાર્ગીયગાને વિદ્વાનો માનવગણું કહે છે. મનુષ્યના શરીરના દેગાર ડગરથી વિદ્વાનો તેને મનુષ્ય કહેતા નથી; પરંતુ તેના વિવેકને જ્ઞાને કહે છે. જે જ્ઞાન, જે જગ, જે આત્મ, જે જ્ઞાન, જેક મુક્ત, જે હોટ અને વદ નાદ એ જેને હોય તેને મનુષ્ય કહેજો એમ આવશે મમત્રીનું નરિ: ત્રે: એમ મમત્રીજ ને: જડો વોદગાને જગ મનુષ્ય મમરો જોડર: જને જગ એ મમત્રીજ મમરુ જને જડો જે વિવેકથી જેક પૂંછડું જગ

છે; ત્યારે શું એને મહા મનુષ્ય કહેવો? ના, નહીં—માનવપણું સમજે તેજ માનવ કહેવાય.

જ્ઞાનીઓ કહે છે કે એ ભવ વહુ દુર્લભ છે; અતિ પુણ્યના પ્રભા-
વથી એ દેહ સાંપડે છે; માટે એથી ઉતાવળે આત્મસાર્થક કરી લેવું.
અયમંતકુમાર, ગજસુકુમાર જેવાં નાનાં વાલકો પણ માનવપણાને
સમજવાથી મોક્ષને પામ્યાં. મનુષ્યમાં જે શક્તિ વધારે છે, તે શક્તિ-
વડે કરીને મદોન્મત્ત દ્વારથી જેવા પ્રાણીને પણ વશ કરી લે છે; એજ
શક્તિવડે જો તેઓ પોતાના મનરૂપી દ્વારને વશ કરી લે તો
કેટલું કલ્યાણ થાય !

કોઈ પણ અન્ય દેહમાં પૂર્ણ સદ્વિવેકનો ઉદય થતો નથી
અને મોક્ષના રાજમાર્ગમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. એથી આપણને
મહેલો આ વહુ દુર્લભ માનવદેહ સફળ કરી લેવો અવશ્યનો છે.
કેટલાક મૂર્ખો દુરાચારમાં, અજ્ઞાનમાં, વિષયમાં, અને અનેક પ્રકારના
મદમાં આવો માનવદેહ વૃથા ગુમાવે છે. અમૂલ્ય કાંસ્તુભ હારી
વેસે છે. એ નામના માનવ ગણાય, વાકી તો વાનરરૂપજ છે.

મોતની પલ નિશ્ચય આપણે જાણી શકતા નથી, માટે જેમ વને
તેમ ધર્મમાં ત્વરાથી સાવધાન થવું.

શિક્ષાપાઠ ૫ અનાથી મુનિ ભાગ ૧.

અનેક પ્રકારની રોદ્ધિવાળો મગધદેશનો શ્રેણિક નામે રાજા
અશ્વક્રિડાને માટે મંદિરૂક્ષ નામના વનમાં નીકળી પટ્ટો, વનની
વિચિત્રતા મનોહારિણી હતી. નાના પ્રકારનાં વૃક્ષો ત્યાં આવી રહ્યાં
હતાં; નાના પ્રકારની કોમલ વેલીઓ ઘટાટોપ યદ્ રહી હતી; નાના
પ્રકારનાં પંક્તીઓ આનંદથી તેનું સેવન કરતાં હતાં; નાના પ્રકારનાં

રનાં પશ્ચિયોનાં મધુરાં ગાયન ત્યાં સંમજ્જાતાં હતાં; નાના પ્રકારનાં ફૂલથી તે વન છવાઈ રહ્યું હતું; નાના પ્રકારનાં જલ્લનાં ફરણ ત્યાં વહેતાં હતાં; ડુંકામાં એ વન નંદનવન જેવું લાગતું હતું. તે વનમાં એક જ્ઞાત તજે મહા સમાધિવંત પણ સુકુમાર અને મુરખોદિત મુનિને તે શ્રેણિકે બેઠેલો દીઠો. એનું રુપ જોઈને તે રાજા અત્યંત આનંદ પામ્યો. ઉપમારહિત રુપથી વિસ્મિત થઈને મનમાં તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. આ મુનિનો કેવો અદ્ભુત વર્ણ છે ! એનું કેવું મનોહર રુપ છે ! એની કેવી અદ્ભુત સામ્યતા છે ! આ કેવી વિસ્મયકારક ક્ષમાનો ધરનાર છે ! આના અંગથી વૈરાગ્યનો કેવો ઉત્તમ પ્રકાશ છે ! આની કેવી નિર્લોભતા જણાય છે ! આ સંયતિ કેવું નિર્મય નમ્રપણું ધરાવે છે ! એ મોગથી કેવાં વિરક્ત છે ! એમ ચિંતવતો ચિંતયતો-મુદિત થતો થતો-સ્તુતિ કરતો કરતો-ધીમેથી ચાલતો ચાલતો, પ્રદક્ષિણા દેઈને તે મુનિને વંદન કરીને અતિ સમીપ નહિ તેમ અતિ દૂર નહીં, એમ તે શ્રેણિક બેઠો; પછી યે હાથની અંજલિ કરીને વિનયથી તેણે તે મુનિને પૂછ્યું કે હે આર્ય ! તમે પ્રશંસા કરવા યોગ્ય એવા તરુણ છો; મોગવિલાસને માટે તમારી વય અનુકૂળ છે; સંસારમાં નાના પ્રકારનાં મુગ્ધ રથો છે, ક્રતુ ક્રતુના કામ-મોગ, જલ્લ સંવંધીના વિલાસ, તેમજ મનોહારિણી સ્ત્રીઓનાં મુગ્ધ-વચનનું મધુરું શ્રવણ છતાં એ સમજાનો ત્યાગ કરીને મુનિત્વમાં તમે મહા ઉદ્યમ કરો છો એનું શું કારણ ? તે મને અનુગ્રહથી કહો. રાજાનાં આવાં વચન સાંભળીને મુનિએ કહ્યું, હે રાજા ! હું અનાથ હતો. મને અપૂર્વ વસ્તુનો પ્રાપ્ત કરાવનાર, તથા યોગક્ષેપનો કરનાર, મારાપર અનુકંપા આણનાર, કરુણાર્થી કરીને પરમ સુખનો દેનાર એવો મારો કોઈ મિત્ર થયો નહિ. એ કારણ મારા અનાર્થીપણાનું હતું.

શિક્ષાપાઠ ૬ અનાર્થી મુનિ ભાગ ૨.

ધ્રોણિય, મુનિના ભાષણથી મ્મિત થયોને લોભ્યો. તમારે માતા ગીદ્ધિવંતને નાથ કેમ ન હોય ? જો પોર નાથ નથી તો હું પણ છું. હે ભયંત્રાણ ! તમે ભોગ ભોગવાં, હું સંયતિ ! મિત્ર, શાતિય પર્ગને દુર્લભ પણો આ તમારો મનુષ્યભવ મુલ્યમ પર્ગો ! અનાર્થીય પણું, અરે ધ્રોણિક ગાજા ! પણ તું પોને અનાથ છો તો મારો નાથ હું થામ ? નિર્ધન ને ધનાઢ્ય વચાંથી દનાવે ? અદ્યુષ ને શુદ્ધિદાન વચાંથી આપે ? અદ ને ચિદ્રતા વચાંથી આપે ? લંબ્યા ને સંતાન વચાંથી આપે ? તમારે તું પોને અનાથ છો : ત્યારે મારો નાથ વચાંથી થયજી. મુનિના વચનથી ગાજા અતિ આશ્ચર્ય અને અતિ ચિન્મિત થયો. પોર કાઢે એ વચનનું ધરણ થયું નથી ને વચનનું રાતિ મુગધી શ્વણ થયું ત્યારે ને હંશિત થયો અને લોભ્યો, હું અનેક સ્વાગના અશ્વનો ભોગી છું : અનેક સ્વાગના મનોન્મલ જાણીએનો ધર્મી છું : અનેક સ્વાગની સૈન્યા મને આર્ધીને છે : નગર, કામ, અંતઃકુર અને ચતુષ્પાદની મારે વંદે મનુષ્ય નથી : મનુષ્ય સંદર્થી મગજા સ્વાગના ભોગ હું લાભ્યો છું : અનુપરો મારી આજાને જાણી મીમે આગથે છે : જમ મગજાને જાણી મારે સ્વાગના સંભળિ મારે ધેર છે : અનેક મન્યદાનિય વસ્તુઓ મારી મળેલે છે છે, આગો હું લાભ્ય છું : અનાથ કેમ હોઈ ? તમે હે અતરસ, તમે કૃપા લોભ્યા છે : મુનિય વસ્તુ, ગાજા ! મારું લોભું છે તમારુદ્ધવ મગજાનો નથી, તમે હું કેમ અનાથ થયો : અને કેમ ને મેમજા જાણ્યો કેમ મને વસ્તુ જાણે ? હે સ્વાગ અને મગજાન ચિદ્રતા મારું અનાથ મારું અર્ધીને જાણે મારી સંભળે મગજાન ચિદ્રતા થયે.

હીનારો અને અતિ મોર્ષ અને ચિદ્રિય સ્વાગનો અનાથનો અનેક સ્વાગ મગજાનો છે : મારું મંદિયી સંભળે મન્યદાન મગજાનો

મારો પિતા રહેતો હતો. હે મહારાજા ! યોવન વયના પ્રથમ ભાગમાં મારી આંખો અતિ વેદનાથી ઘેરાઈ, આંખે શરીરે અગ્નિ વઢવા મંડ્યો. શસ્ત્રથી પણ અતિશય તીક્ષ્ણ તે રોગ વૈરીની પેઠે મારાપર કોપાયમાન થયો. મારું મસ્તક તે આંખની અસહ વેદનાથી દુઃસ્વા લાગ્યું. વજ્રના પ્રહાર જેવી, ઘીજાને પણ રોદ્રમય ઉપજાવનારી એવી તે દારુણ વેદનાથી હું અત્યંત શોકમાં હતો. સંખ્યાબંધ વૈદ્યકશાસ્ત્ર-નિપૂણ વૈદ્યરાજો મારી તે વેદનાનો નાશ કરવા માટે આવ્યા અને તેમણે અનેક ઔષધ ઉપચાર કર્યા પણ તે ઘટ્યા ગયા. એ મહા નિપૂણ ગણાતા વૈદ્યરાજો મને તે દરદથી મુક્ત કરી શક્યા નહિ; એજ હે રાજા ! મારું અનાથપણું હતું. મારી આંખની વેદના ટાઢવાને માટે મારા પિતાએ સર્વ ધન આપવા માંડ્યું; પણ તેથી કરીને મારી તે વેદના ટઢી નહિ. હે રાજા ! એજ મારું અનાથપણું હતું. મારી માતા પુત્રને શોકે કરીને અતિ દુઃસ્વાર્થ થઈ; પરંતુ તે પણ મને દરદથી મુક્ત કરી શકી નહિ, એજ હે રાજા ! મારું અનાથપણું હતું. એક પેટથી જન્મેલા મારા જ્યેષ્ઠ અને કનિષ્ઠ ભાઈઓ પોતાથી થનગાં પરિશ્રમ કરી ચૂક્યા પણ મારી તે વેદના ટઢી નહિ, હે રાજા ! એજ મારું અનાથપણું હતું. એક પેટથી જન્મેલા મારી જ્યેષ્ઠા અને કનિષ્ઠા મગનીઓથી મારું તે દુઃસ્વ ટઢ્યું નહિ, હે મહારાજા ! એજ મારું અનાથપણું હતું. મારી સ્ત્રી જે પતિવ્રતા, મારાપર અનુરક્ત અને પ્રેમ-બંતી હતી, તે આંધુ મરી મારું હૈયું પલાડતી હતી. તેણે અન્ન પાણી આપ્યા છતાં અને નાના પ્રકારનાં અંચોલ્લ, ચુસાદિક મુગંધિ પદાર્થ, તેમજ અનેક પ્રકારનાં ફુલ ચંદનાદિકનાં જાણિતા અજા-ણિતા વિલેપન કર્યાં છતાં, હું તે વિલેપનથી મારો રોગ શમાવી ન શક્યો. સજ પણ અઢગી રહેતી નહોતી, એવી તે સ્ત્રી પણ મારા રોગને ટાઢી ન શકી, એજ હે મહારાજા ! મારું અનાથપણું હતું. એમ કોઈના પ્રેમથી, કોઈના ઔષધથી, કોઈના વિન્યાયથી કે કોઈના પરિશ્રમથી

ए रोग उपशम्यो नहि. ए वेळा पुनः पुनः में असह्य वेदना भोगवीः पछी हुं प्रपंचीसंसारथी खेद पाम्यो. एकवार जो आ महा विडंब-
नामय वेदनाथी मुक्त थउं तो खंती, दंती अने निरारंभी प्रवर्ज्याने
धारण करूं. एम चित्तवीने शयन करी गयो. ज्यारे रात्रि अतिक्रमी
गइ त्यारे हे महाराजा ! मारी ते वेदना क्षय थइ गइः अने हुं
निरोगी थयो. मात, तात स्वजन बंधवादिक्ने पृछीने प्रभाते में
महा क्षमावंत, इंद्रियने निग्रह करवावाळुं अने आरंभोपाधियी रहित
एवुं अणगारत्व धारण कर्युं.

शिक्षापाठ ७ अनार्थी मुनि भाग ३.

हे श्रेणिक राजा ! त्यार पछी हुं आत्मा परमात्मानो नाथ
थयो. हवे हुं सर्व प्रकारना जीवनो नाथ छउं. तुं जे शंका पाम्यो
हतो ते हवे टळी गइ हगे. एम आखुं जगत्-चक्रवर्त्ति पर्यंत अश-
रण अने अनाथ छे. ज्यां उपाधि छे त्यां अनायता छेः माटे हुं
कहुं छउं ते कयन तुं मनन करी जने. निश्चय मानजे के आपणो
आत्माज दुःखनी भरेली वैतरणीनो करनार छेः आपणो आत्माज
झूर सात्मलि वृक्षनां दुःखनो उपजावनार छेः आपणो आत्माज
बंछित वस्तुरूपी दुधनी देवावाळी कामधेनु सुखनो उपजावनार छेः
आपणो आत्माज नंदनवननी पेढे आनंदकारी छेः आपणो आत्माज
कर्मनो करनार छेः आपणो आत्माज ने कर्मनो टाळनार छेः आपणो
आत्माज दुःखोपार्जन करनार छे. अने आपणो आत्माज सुखो-
पार्जन करनार छेः आपणो आत्माज मित्र ने आपणो आत्माज
वैरी छेः आपणो आत्मा कनिष्ठ आचारे स्थित अने आपणो
आत्माज निर्मळ आचारे स्थित गे छे. एम आत्मनकाशकवाच
श्रेणिकने ते अनार्थी मुनिर आप्यो. श्रेणिकराजा बहु संताप

પામ્યો. વે હાથની અંજલિ કરીને તે એમ વોલ્યો કે, હે ભગવન્ ! તમે મને ખલી રીતે ઉપદેશ્યો; તમે જેમ હતું તેમ અનાયપણું કરી ધતાવ્યું. મહર્ષિ ! તમે સનાથ, તમે સર્વંધવ અને તમે સધર્મ છો. તમે સર્વ અનાથના નાથ છો. હે પવિત્ર સંયતિ ! હું તમને હમાવું છું. તમારી જ્ઞાની શિક્ષાથી લાભ પામ્યો છું. ધર્મધ્યાનમાં વિગ્ર કરવા-વાનું ભોગ ભોગવ્યા સંવંધીનું મેં તમને હે મહા ભાગ્યવંત ! જે આમંત્રણ દીધું તે સંવંધીનો મારો અપરાધ મસ્તક નમાવીને હમાવું છું. એવા પ્રકારથી સ્તુતિ ઉધારીને રાજપુરુષ કેશરી શ્રેણિક વિનયથી પ્રદક્ષિણા કરી સ્વસ્થાનકે ગયો.

મહા તપ્પોષન, મહા મુનિ, મહા પ્રજ્ઞાવંત, મહા યશવંત, મહા નિર્ગ્રંથ અને મહા શ્રુત અનાથી મુનિષ મગધ દેશના શ્રેણિક રાજાને પોતાનાં ચિત્તક ચરિત્રથી જે ઘોષ આપ્યો છે, તે સ્વરે ! અશરણ-ભાવના સિદ્ધ કરે છે. મહા મુનિ અનાથીએ ભોગવેલી વેદના જેવી કેણી અતિ મિનંપ વેદના અનંત આત્મામાં ભોગવતા જોઈએ છીએ. એ કેવું વિચારવા લાયક છે ! સંસારમાં અશરણતા અને અનંત અનાયતા છવાડે રહી છે, તેનો ત્યાગ ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન અને પરમ શીલને સેવવાયીન થાય છે. એજ મુક્તિનો કારણ રૂપ છે. જેમ સંસારમાં રહ્યા અનાથી અનાય હતા; તેમ મત્યેક આત્મા તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના મદદ અનાયજ છે ! સનાથ થવા મદદેવ, મદધર્મ અને મદગુરુને જાણવા અને ઓચ્છવવા અવશ્યનાં છે.

શિક્ષાપાઠ ૮ મદદેવતત્ત્વ.

યજ્ઞ તત્ત્વ પ્રાપ્તે અવશ્ય જાણવાં જોઈએ. જ્યાં મુર્ખી ને તત્ત્વ સં-
બંધી અજ્ઞાનતા રોય છે ત્યામુર્ખી આત્માદિન નથી. જ યજ્ઞ તત્ત્વ મદદેવ.
મદધર્મ અને મદગુરુ છે. આ જાણ્યાં મદદેવનુ મ્વચ્ચ મસંયમાં કરીશુ.

ચક્રવર્તિ—રાજાધિરાજ કે રાજપુત્ર છતાં જેઓ સંસારને એકાંત અનંત શોકનું કારણ માનીને તેનો ત્યાગ કરે છે. પૂર્ણ દયા, શાંતિ, ક્ષમા, નિરાગીત્વ અને આત્મસમૃદ્ધિથી ત્રિવિધ તાપનો લય કરે છે. મહા ઉગ્ર તપોપધ્યાનવડે વિશોધન કરીને જેઓ કર્મના સમૂહને વાળી નાસ્તે છે, અને ચંદ્ર તથા શંખથી અત્યંત ઉજ્જ્વલ એવું શુદ્ધ ધ્યાન જેઓને પ્રાપ્ત થાય છે. સર્વ પ્રકારની નિદ્રાનો જેઓ ક્ષય કરે છે. સંસારમાં મુલ્યતા ભોગવતાં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહિનીય અને અંતરાય એ ચાર કર્મ ભક્ષિભૂત કરી, જેઓ કેવલ જ્ઞાન કેવલ દર્શનસહિત સ્વસ્વરૂપથી વિહાર કરે છે. જેઓ ચાર અઘાતિ કર્મ રહ્યા સુધી યથાહ્યાત ચારિત્રરૂપ ઉત્તમ શીલનું સેવન કરે છે. કર્મગ્રીષ્મથી અકલાતા પામર પ્રાણીઓને પરમ શાંતિ મલ્લવા જેઓ શુદ્ધ વૌધ વીજનો નિષ્કારણ કરુણાથી મેઘધારા વાણીવડે ઉપદેશ કરે છે. કોઈ પણ સમયે કિંચિત્ માત્ર પણ સંસારી વૈભવ-વિલાસનો સ્વપ્નાંશ પણ જેને રહ્યો નથી. ધનઘાતિ કર્મક્ષય કર્યા પહેલાં પોતાની હિંમત્વચ્છેદન ગણી જેઓ શ્રીમુખવાણીથી ઉપદેશ કરતા નથી. પાંચ પ્રકારના અંતરાય, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, જુગુપ્સા, શોક, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અપ્રત્યાહ્યાન, રાગ, દ્વેષ, નિદ્રા અને કામ એ અઘાર દૂષણથી રહિત છે, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપથી વિરાજમાન છે, મહા ઉદ્યોતકર વાર ગુણો જેઓને પ્રગટે છે. જન્મ, મરણ અને અનંત સંસાર જેનો ગયો છે તેને, નિર્ગ્રંથના આગમમાં સદ્દેવ કહ્યા છે. એ દોષરહિત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પામેલા હોવાથી પૂજનીય પરમેશ્વર કહેવા યોગ્ય છે. ઉપર કહ્યા તે અઘાર દોષમાંનો એક પણ દોષ હોય ત્યાં સદ્દેવનું સ્વરૂપ ઘટતું નથી. આ પરમ તત્ત્વ મહત્પુરુષોથી વિશેષ જાણવું અવશ્યનું છે.

...મી વ્યવહારદયા-ઉપયોગપૂર્વક તથા ત્રિધિપૂર્વક જે દયા
નું નામ વ્યવહારદયા.

૨મી નિશ્ચયદયા-શુદ્ધ સાધ્ય ઉપયોગમાં એકતા ભાવ, અને
સયોગ તે નિશ્ચયદયા.

આઠ પ્રકારની દયાવડે કરીને વ્યવહારધર્મ ભગવાને કહ્યો
સર્વ જીવનું સુખ, સંતોષ, અભયદાન એ સઘટ્ટું વિચારપૂર્વક
જાવી જાય છે.

૩મી નિશ્ચયધર્મ-પોતાનાં સ્વરૂપની ભ્રમણા ટાલવી, આત્માને
જે ઓઢાવ્યો, આ સંસાર તે મારો નથી, હું એથી ભિન્ન
અંગ સિદ્ધસદ્રશ્ય શુદ્ધ આત્મા છું. એવી આત્મસ્વભાવવર્તના
યધર્મ છે.

૪મી કોઈ પ્રાણીનું દુઃખ, અદિત કે અસંતોષ રહ્યો છે ત્યાં
થી; અને દયા નથી ત્યાં ધર્મ નથી. અદિત ભગવાનનાં કહેલાં
ત્યાં સર્વ પ્રાણી અભય થાય છે.

શેક્ષાપાઠ ૧૦ સદ્ગુસ્તત્ત્વ ભાગ ૧.

પિતા-પુત્ર, તું જે શાસ્ત્રમાં અભ્યાસ કરવા જાય છે તે
પાનો શિક્ષક કોણ છે ?

પુત્ર-પિતાજી, એક વિદ્વાન અને સમજુ વ્રાહ્મણ છે.

પિતા-તેની વાણી, ચાલચલગત વગેરે કેવાં છે ?

પુત્ર-તેનું વચન વધુ મધુરું છે. એ કોઈને અધિવેકધી બોલા-

વોલે છે ત્યારે જાણે મુત્તમાંથી

જળ નીકળે નથી; અને અમને યોગ્યનીતિ

શિક્ષાપાઠ ૧ સદ્ધર્મતત્ત્વ.

પ્રનાદિ કાર્યથી કર્મનાજનાં બંધનથી આ આત્મા સંસારમાં રૂપરૂપા કરે છે. સમય માત્ર પણ તેને સમં ગુણ નથી. અપોગતિને જ મેળ્યા કરે છે; અને અપોગતિમાં પડતા આત્માને ધરી રાગનાર-મદગતિ પ્રાપનાર થવું તેનું નામ ધર્મ કહેવાય છે, અને એજ સત્ ગુણનો ઉદાય છે તે ધર્મેનજના સર્વજ્ઞ મગવાને બિન્ન બિન્ન મેદ જણા છે તેમાંના મુખ્ય ૩ છે. ૧ દ્યવહારધર્મ, ૨ નિશ્ચયધર્મ.

દ્યવહાર ધર્મમાં દયા મુખ્ય છે. સત્યાદિ ચાકીનાં ચાર મતા કૃતો ન પણ દયાનાં સ્થા વાસ્તે છે. દયાનાં પ્રાક મેદ છે. ૧ દ્રવ્ય-દયા, ૨ માનદયા, ૩ સ્વદયા. ૪ વસ્તુદયા, ૫ સ્વરૂપદયા, ૬ અનુ-ર્થદયા, ૭ દ્યવહારદયા, ૮ નિશ્ચયદયા.

પ્રથમ દ્રવ્યદયા કાઠ પણ કામ કરવું તે યત્નાપૂર્વક જીવતા કરીને કરવું ન દ્રવ્યદયા.

ચીત્રી માનદયા ચીત્રા જીવન દુર્ગતિ તરો દેખીને અનુકંષા-કૃતિથી રૂપરૂપ પ્રાપ્તો ને માનદયા.

ચીત્રી સ્વદયા આ પ્રાપ્ત પ્રનાદિ કાર્યથી મિથ્યાગ્રથી મુક્તો છે, અને વામના નથી, વિનાશ થાઈ ચક્રો નથી. એ ચિત્રી ધર્મનો સૌંદર કરવો ને સ્વદયા.

ચીત્રી વસ્તુદયા-ઉદાય જીવિની સ્થા કરવી ને વસ્તુદયા.

ચીત્રી સ્વરૂપદયા મુખ્ય વિરક્તી સ્વરૂપ-વિષાદના ને સ્વરૂપ દયા.

છઠ્ઠી અનુદાદયા-મદગુરુ કે મુશ્કિલક શિવને કરવી કર-નરો રૂપરૂપ પ્રાપ્ત કે દ્રવ્યદયા ના વસ્તુદયા ના. વસ્તુ વિનાશ કરવું કરવું છે-વસ્તુ નાન અનુદાદયા

સાતમી વ્યવહારદયા-ઉપયોગપૂર્વક તથા વિધિપૂર્વક જે દયા પાઞ્ચવી તેનું નામ વ્યવહારદયા.

આઠમી નિશ્ચયદયા-શુદ્ધ સાધ્ય ઉપયોગમાં એકતા ભાવ, અને અભેદ ઉપયોગ તે નિશ્ચયદયા.

૯ આઠ પ્રકારની દયાવદે કરીને વ્યવહારધર્મ ભગવાને કર્યો છે એમાં નવે જીવનું સુખ, સંતોષ, અભયદાન ૯ સમગ્રનું વિચારપૂર્વક જોતાં આવી જાય છે.

ચીજો નિશ્ચયધર્મ-પોતાનાં સ્વરૂપની ભ્રમણા ટાળવી, આત્માને આત્મભાવે ઓઝણવો, આ સંસાર તે મારો નથી, હું એથી ભિન્ન પરમઅસંગ મિદ્ધમદ્રશ્ય શુદ્ધ આત્મા છું, એવી આત્મસ્વભાવવર્તના તે નિશ્ચયધર્મ છે.

જેમાં કોઈ માણીનું દુઃખ, અસ્તિ કે અસંતોષ રહ્યો છે ત્યાં દયા નથી; અને દયા નથી ત્યાં ધર્મ નથી. અર્થેત ભગવાનનાં કરેલાં ધર્મતત્ત્વથી સર્વ માણી અભય થાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૦ સદ્ગુસ્તત્ત્વ ભાગ ૧.

પિતા-શુદ્ધ, તું જે જાણનાં અધ્યાન કરવા જાય છે તે જાણનાં મિશ્રક કોણ છે ?

શુદ્ધ-પિતાની, એક વિદ્યાન અને સમગ્ર પ્રાપ્તિ છે.

પિતા-તેની ચાણી, ચાલ્ચલ્યનત વગેરે કેવાં છે ?

શુદ્ધ-એનાં વચન શુદ્ધધર્મ છે. ૯ કોઈને અવિચેરથી લોભા-રતા નથી અને શુદ્ધ મનોરંજ છે. તેને તે ત્યાં જાણે મુલ્યનાંથી કુલ છે તે કોઈનું અધ્યાન કરતા નથી; અને અન્ને પોતપોતાની સમજાય તેવી શિક્ષા આપે ત

પિતા-તું ત્યાં જા કારણે જાય છે તે મને કહે જોઈએ.

પુત્ર-આપ એમ કેમ કહોછો પિતાજી ? સંસારમાં વિવિધ જાતના માટે પદ્ધતિઓ સમજું, વ્યવહારની નીતિ શીરું એટલા માટે જાને આપ મને ત્યાં મોકલો છો.

પિતા-તારા એ શિક્ષક દુરાચરણી કે એવા હોત તો ?

પુત્ર-તો તો યદુ માર્દુ યાત; અમને અધિકેક અને કુવચન શીલતાં આરદન; વ્યવહાર નીતિ તો પછી શીરવું પણ કોણ ?

પિતા-જો પુત્ર, જે ઉપરથી હું હવે તને એક ઉત્તમ શિક્ષા કરું. જેમ સંસારમાં પદ્ધતિ માટે વ્યવહારનીતિ શીલવાનું પ્રયોજન છે, જેમ ધર્મતત્ત્વ અને ધર્મનીતિમાં મંડળ કરવાનું પરમરત્ન માટે પ્રયોજન છે. જેમ તે વ્યવહારનીતિ સદાચારી શિક્ષકથી ઉત્તમ મળી શકે છે; તેમ પરમરત્ત્વ શ્રેયસ્કરધર્મનીતિ ઉત્તમ ગુરુથી મળી શકે છે. વ્યવહારનીતિના શિક્ષક અને ધર્મનીતિના શિક્ષકમાં યદુ મેદ છે. એક શીલારીના કડકા જેમ વ્યવહાર શિક્ષક અને અમુન્ય કામ્તુપ જેમ આત્મપરોપશિક્ષક છે.

પુત્ર-શીલકથ ! માનું કરું વ્યાજવી છે. ધર્મના શિક્ષકની મંદુર અરદ્ય છે. માં શીલવા સંસારનાં અનેક દુઃખ મંદરી મને કરું છે; ધર્મી જા પામરા ધર્મજ મહાવચન છે; ત્યારે ધર્મ કેવા ગુરુથી વાલિય તો શ્રેયસ્કર નીતિ તે મને કૃપા કરીને કરો.

શિક્ષાપાઠ ૧૧ મદ્ગુસ્તત્ત્વ ભાગ ૨.

પિતા-પુત્ર ! ગુરુ જગ વહાગના કરવાય છે. > કાટ્ત્વરત્ત્વ
કાટ્ત્વરત્ત્વ. ૨ વધ્યવધ્યવ કાટ્ત્વરત્ત્વ ગુરુ મરત્ત્વ ૩ કામ
મંદુરત્ત્વ મંદુરત્ત્વ કાટ્ત્વરત્ત્વ ગુરુત્ત્વ તા ૪ મને તારી ત્ર ૫

૨ કાગઝસ્વરૂપ ગુરુ એ મધ્યમ છે. તે સંસારસમુદ્રને પોતે તરી શકે નહીં; પરંતુ કંઈ પૂન્ય ઉપાર્જન કરી શકે. એ જીજ્ઞાસુ તરી શકે નહીં
૩ પથ્થરસ્વરૂપ તે પોતે વુઢે અને પરને પણ વુઢાડે. કાઠસ્વરૂપ
ગુરુ માત્ર જિનેશ્વર ભગવંતના શાસનમાં છે. વાકી જે પ્રકારના જે
ગુરુ રહ્યા તે કર્માવરણને દુષ્ટિ કરનાર છે. આપણે વધા ઉત્તમ
વસ્તુને चाहिए છીએ; અને ઉત્તમર્યા ઉત્તમ મઝી શકે છે. ગુરુ જો
ઉત્તમ હોય તો તે ભવસમુદ્રમાં નાવિકરૂપ થઈ સર્દર્મનાવમાં વેસાડી
પાર પમાડે. તત્ત્વજ્ઞાનના ભેદ, સ્વસ્વરૂપભેદ લોકાલોક વિચાર,
સંસારસ્વરૂપ એ સમયે ઉત્તમ ગુરુ વિના મઝી શકે નહિ; ત્યારે તને
મશ્ત કરવાની ઇચ્છા થશે કે એવા ગુરુનાં લક્ષણ કયાં કયાં ? તે
કહું છું. જિનેશ્વર ભગવાનની માતેલી આદ્યા તેને ચયાનધ્ય પાડે,
જાણે, અને જીજ્ઞાસુ વોયે, કંચન કામિનીયી સર્વ ભાવયી ત્યાગી
હોય, વિશુદ્ધ આદારજઙ્ગ લેતા હોય, વાવિશ પ્રકારના પરિસદ્ સદન
કરતા હોય, સાંત, દાંત, નિરાસંધિ અને જિતેન્દ્રિય હોય, સિદ્ધાંતિક
જ્ઞાનમાં નિમગ્ન હોય, ધર્મ માટે થઈને માત્ર શરીરનો નિર્વાદ કરતા
હોય, નિર્ગય-પંથ પાઠતાં કાયર ન હોય, સઝી માત્ર પણ અદ્વત્ત
લેતા ન હોય, સર્વે પ્રકારના અદાર રાત્રિયે ત્યાગ્યા હોય, સમભાવિ
હોય, અને નિરાગતાયી સત્યોપદેશક હોય. હંકામાં તેઓને કાઠ-
સ્વરૂપ સદ્ગુરુ જાણવા. પુત્ર! ગુરુના આચાર, જ્ઞાન એ સમ્બન્ધી
આગમમાં વહું વિવેકપૂર્વક વર્ણન કર્યું છે. જેમ તું આગઙ્ગ વિચાર
કરતાં શીખતો જઈશ, તેમ પછી હું તને એ વિશેષ તત્ત્વો વોષતો જઈશ.

પુત્ર-પીતાજી! આપે મને હંકામાં પણ વહુ ઉપયોગી અને
કલ્યાણમય કહું: હું નિરંતર તે મનન કરતો રહીશ.

જિજ્ઞાસુ-મારૂં, ત્યારે પૂજ્ય કોણ ? અને ભક્તિ કોની કરવી કે જેવડે આત્મા સ્વશક્તિનો પ્રકાશ કરે.

સત્ય-શુદ્ધ સત્તિચદાનંદસ્વરૂપ જીવન સિદ્ધ ભગવાનની ભક્તિ-થી તેમજ સર્વ દૂષણરહિત, કર્મમલહીન, મુક્ત થીતરાગ સકલમય રહિત, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામે છે.

જિજ્ઞાસુ-જેઓની ભક્તિ કરવાથી આપણને તેઓ મોક્ષ આપે છે એમ માનવું સ્વરૂં ?

સત્ય-મારૂં જિજ્ઞાસુ, તે અનંતજ્ઞાની ભગવાન તો નિરાગી અને નિર્વિકાર છે. અને સ્તુતિ નિંદાનું આપણને કંઈ ફલ આપવાનું પ્રયોજન નથી. આપણો આત્મા અજ્ઞાની અને મોહાંધ થઈને જે કર્મદંડથી ઘેરાયલો છે તે કર્મદંડ ટાલવા અનુપમ પુરુષાર્થની અવશ્ય છે. સર્વ કર્મદંડ ત્યાગ કરી અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતચારિત્ર, અનંતવીર્ય, અને સ્વસ્વરૂપમય થયા પછા જિનેશ્વરોનું સ્વરૂપ-આત્માની નિશ્ચયનયે રીત્તિ જોવાથી તે ભગવાનનું સ્મરણ, ચિંતન, ધ્યાન અને ભક્તિ જ પુરુષાર્થતા આપે છે. વિકારથી આત્મા વિરક્ત કરે છે. જ્ઞાતિ અને નિર્જરા આપે છે. જેમ તરવાર હાથમાં છેવાથી શીર્ષદંટિ અને માંગ પીવાથી નિન્નો ઉત્પન્ન તેમ જ શુભ 'ચિંતનથી' આત્મા સ્વસ્વરૂપાનંદની શ્રેણિ પડતો જાય છે. દર્પણ જોતાં જેવ હ્રસ્વાદૃતિનું માન થાય છે તેમ મિદ્ધ કે જિનેશ્વરસ્વરૂપનાં ચિંતન-રૂપ દર્શનથી આત્મમ્ભવનું માન થાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૪ જિનેશ્વરની ભક્તિ ભાગ ૨.

જિજ્ઞાસુ-આર્ય મન્ય ! મિદ્ધમ્ભર પામેલા તે જિનેશ્વરો તો સ્વચ્છ પૂજ્ય છે; ત્યારે નાનકી ભક્તિ કરવાની કંઈ મદદ છે ?

સત્ય-હા, અવશ્ય છે. અનંત સિદ્ધસ્વરૂપને ધ્યાતાં જે શુદ્ધ સ્વરૂપના વિચાર થાય તે તો કાર્ય પરંતુ એ જે જેવડે તે સ્વરૂપને પામ્યા તે કારણ કયું? એ વિચારતાં હ્રદય, મહાનૈરાગ્ય, અનંત-દયા, મહાનધ્યાન એ સઘળાં સ્મરણ યથે; એઓનાં અર્હત તીર્થંકર પદમાં જે નામયી તેઓ વિહાર કરતા હતા તે નામયી તેઓના પવિત્ર આચાર અને પવિત્ર ચરિત્રો અંતઃકરણમાં હૃદય પામશે; જે હૃદય પરિણામે મહા લાભદાયક છે. જેમ મહાવીરનું પવિત્ર નામ સ્મરણ કરવાયી તેઓ કોણ? ક્યારે? કેવા પ્રકારે સિદ્ધિ પામ્યા? એ આદિ ચરિત્રોની સ્મૃતિ યથે. અને એવી આપણે નૈરાગ્ય, વિવેક, શ્યાદિકનો હૃદય પામીએ.

જિજ્ઞાસુ-પણ લોગસમાં તો ચોવીશ જિનેશ્વરનાં નામ સૂચવન કર્યાં છે? એનો હેતુ શું છે તે મને સમજાવો.

સત્ય-આ કાળમાં આ સ્ત્રેષ્ઠમાં જે ચોવીશ જિનેશ્વરો યથા ઇચ્છતાં નામનું અને ચરિત્રોનું સ્મરણ કરવાથી શુદ્ધ તત્ત્વનો લાભ થાય. નૈરાગ્યનું ચરિત્ર નૈરાગ્ય વાળું છે. અનંત ચોવીશીનાં અનંત નામ સિદ્ધ સ્વરૂપમાં સમગ્રે આવી જાય છે. વર્તમાનકાળના ચોવીશ તીર્થંકરનાં નામ આ કાળે લેવાથી કાળની સ્થિતિનું વધુ દુઃખજ્ઞાન પણ સાંભરી આવે છે. જેમ એઓનાં નામ આ કાળમાં લેવાય છે. તેમ ચોવીશી ચોવીશીનાં નામ કાળ અને ચોવીશી ફરતાં લેવાતાં જાય છે. ઇટલે અમુક નામ લેવાં એમ કંઈ હેતુ નથી. પરંતુ તેઓના ગુણ અને પુરુષાર્થ સ્મૃતિ માટે વર્ચસ્વી ચોવીશીની સ્મૃતિ કરવી એમ તત્ત્વ રહ્યું છે. તેઓના જન્મ, વિહાર ઉપદેશ એ સઘળું નામ નિષ્કેપે જાણી શકાય છે. એ વડે આપણો આત્મા પ્રકાશ પામે છે. સર્પ જેમ મોરલીના નાદથી જાગૃત થાય છે; તેમ આત્મા પોતાની સત્ય રીતિ સાંભળતાં તે મોહનિદ્રાથી જાગૃત થાય છે.

જિજ્ઞાસુ-મને તમે જિનેશ્વરની ભક્તિ સંબંધી બહુ ઉત્તમ કારણ

કશું. આધુનિક કેલવર્ણીથી જિનેશ્વરની ભક્તિ કંઈ ફલદાયક નથી
 એમ મને આશ્ચર્ય થઈ હતી. તે નાશ પામી છે. જિનેશ્વર ભગવાનની
 અવશ્ય ભક્તિ કરવી જોઈએ એ હું માન્ય રાશું છું.

મત્સ્ય-જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી અનુપમ લાભ છે, એનાં
 કારણો મહાન છે; તેમના પરમ ઉપકારને લીધે પણ તેઓની ભક્તિ
 અવશ્ય કરવી જોઈએ. ચઢી નેઓના પુરુષાર્થનું સ્મરણ થતાં પણ
 હુમ શ્રુતિયોનો ઉદય થાય છે. જેમ જેમ શ્રી જિનનાં સ્વરૂપમાં
 શ્રુતિ લેવા પામે છે તેમ તેમ પરમ જ્ઞાતિ પ્રગટે છે. એમ જિનભક્તિનાં
 કારણો અગ્રે સંક્ષેપમાં કહ્યાં છે ને આત્માર્થિયોએ વિશેષપણે મનન
 કરવાં યોગ્ય છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૫ ભક્તિનો ઉપદેશ.

ભોટકછંદ.

- હુમ જ્ઞાતિજ્ઞાતમય છાંય શ્રી, મનવાંછિત જ્યાં ફલપાંક્તિ ફરી;
 જિન ભક્તિ શ્રી તમ કન્ય અહો, મજિને મગર્વન મર્વન છરી. ૧
- નિજ આત્મસ્વરૂપ મૃદા મગટે, મન તાય ઉતાય તમામ મટે;
 મજિ નિર્વર્તના વગ દામ શ્રી, મજિને મગર્વન મર્વન છરી. ૨
- મમમાર્ગ મટા પરિણામ યમે, જટમંદ અયોગાનિ જન્મ જમે;
 શુભ મંગલ આ પાશુર્ગ છરી, મજિને મગર્વન મર્વન છરી. ૩
- હુમ મારવટે મન મૃદ કશો, નરકામ મહા પટને તમરો;
 નદિ જઈ મમાન મુર્ચ્છ કશો, મજિને મગર્વન મર્વન છરી. ૪
- જાનો જાય જેવડ શામ કયા, પાશુર્ગ હુમ તમસ્વરૂપ યયા;
 મૃદવંદ શરણ મનન દશો, મજિને મગર્વન મર્વન છરી. ૫

શિક્ષાપાઠ ૧૬ શ્રી મહત્તા.

કેટલાક લક્ષ્મીથી કરીને મહત્તા મળે છે એમ માને છે; કેટલાક મહાન કુટુંબથી મહત્તા મળે છે એમ માને છે; કેટલાક પુત્ર પટે કરીને મહત્તા મળે છે એમ માને છે; કેટલાક અધિકારથી મહત્તા મળે છે એમ માને છે. પણ એ એમનું માનવું વિવેકથી જોતાં મિથ્યા છે. જ્યાં જ્યાં મહત્તા ટરાવે છે તેમાં મહત્તા નથી, પણ સુપ્રતા છે; લક્ષ્મીથી સંસારમાં સ્થાનપાન માન, અનુચરોપર આદર, ધૈર્ય એ સવલત મળે છે અને એ મહત્તા છે, એમ તમે માનતા હો, પણ એટલેથી એને મહત્તા માનવી જોઈતી નથી. લક્ષ્મી અનેક પાપ પટે કરીને પેદા થાય છે. આગ્યા પછી અભિમાન, રેખાનતા, અને મૂઢતા આવે છે. કુટુંબસહુદાયની મહત્તા મેળવવા માટે તેનું પાલન પોષણ કરવું પડે છે. તે પટે પાપ અને દુઃખ સારન કરવાં પડે છે. આપણે ઉપાધિથી પાપ કરી એનું હૃદય ભરવું પડે છે. કુટુંબી કંઈ ક્ષામ્ભ નામ રોતું નથી; એને માટે પણ અનેક મશારનાં પાપ અને ઉપાધિ કેટલી પડે છે; જ્યાંથી આપણું મંગલ શું થાય છે ! અધિકારથી પરતંપ્રતા કે અનન્યદ આરે છે અને એથી કુલ્ય, અનીતિ, લોચ તેમજ અન્યાય કરવા પડે છે. કે. થાય છે. જ્યાં સ્વારે દર્શાવી માણ દાની થાય છે. માત્ર પાપજન્ય કર્મની. જ્યાં કર્મવટે કરી આગ્યાની નીચ ગતિ થાય છે; નીચ ગતિ છે ત્યાં માણ નથી પણ સુપ્રતા છે.

આગ્યાની માણ શ્રી મહત્તવન, દયા, સન્ન, સંગેરજા અને સન્નતાની ગતિ છે. મહત્તી ૧૦૦ થી કર્મમાણ છે. એ જ્યાં સહનથી જાણ કુટુંબ દાન દે છે. જ્યાં વિદ્યારજ્યાઓ સ્વાસ્થી સન્નુત્તરવન થાય છે. એ કર્મવર્તી સન્નતા દાન દાઈ રોજી

પરસ્ત્રી તરફ પુત્રિભાવથી જુએ છે. કુટુંબવઢે કરીને અમુક સમુદાયનું હિત કામ કરે છે. પુત્રવઢે તેને સંસારભાર આપી પોતે ધર્મમાર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે. અધિકારથી ઢહાપણ વઢે આચરણ કરી રાજા પ્રજા વચ્ચેનું હિત કરી-ધર્મનીતિનો પ્રકાશ કરે છે, એમ કરવાથી કેટલીક મહત્તા પમાય સ્ત્રી છતાં એ મહત્તા ચોકસ નથી. મરણમ્મ માથે રહ્યો છે. ધારણા ધરી રહે છે. યોજેલી યોજના કે વિવેક વચ્ચે હૃદયમાંથી જતો રહે એવી સંસારમોહિનીય છે. એવી આપને એમ નિસ્સંશય સમજવું કે સત્યવચન, દયા, ક્ષમા, બ્રહ્મચર્ય અને સમતા જેવી આત્મમહત્તા કોઈ સ્થલે નથી. શુદ્ધ પંચમહાવૃત્તપારી મિથુને જે રીદ્ધિ અને મહત્તા મેલવી છે તે બ્રહ્મદત્ત જેવા ચક્રવર્તિને લક્ષ્મી, કુટુંબ, પુત્ર કે અધિકારથી મેલવી નથી એમ મારું માનવું છે !

શિક્ષાપાઠ ૧૭ વાહુવલ.

વાહુવલ એટલે પોતાની ભૂજાનું વલ એમ અહીં અર્થ કરવાનો નથી, કારણ કે વાહુવલ નામના મહાપુરુષનું આ એક નાનું પણ અદ્ભુત ચરિત્ર છે.

સર્વ સંગ પરિત્યાગ કરી, ઋષભદેવની મગવાન ભરત અને વાહુવલ નામના પોતાના બે પુત્રોને રાજ્ય સોંપી વિહાર કરતા હતા. ત્યારે ભરતેશ્વર ચક્રવર્તિ થયો. આયુષશાળામાં ચક્રની ઉત્પત્તિ થયા પછી પ્રત્યેક રાજ્યપર તેણે પોતાની આમ્નાય બેસારી, અને છલંદની પ્રભૂતા મેલવી. માત્ર વાહુવલે જ એ પ્રભૂતા અંગીકાર ન કરી. એથી પરિણામમાં ભરતેશ્વર અને વાહુવલને યુદ્ધ મંડાવું. ધણા વચ્ચત મુધી ભરતેશ્વર કે વાહુવલ એ બન્નેમાંથી એકે હવ્યા નહિ, ત્યારે ક્રોધાવેશમાં આવી જઈ ભરતેશ્વરે

શિક્ષાપાઠ ૧૮ ચાર ગતિ.

સંસારવનમાં શુભાશુભ જીવ સાતાવેદનીય, અસાતાવેદનીય વેદતો કર્મનાં ફલ યોગવવા આ ચાર ગતિમાં મમ્યા કરે છે; તો ૫ ચાર ગતિ સ્વચીત જાણવી જોઈએ.

૧ નર્કગતિ-મહારંભ, મરીરાપાન, માંસ મક્ષણ, રત્યાદિક તીવ્ર હિંસાના કરનાર જીવો અધોર નર્કમાં પડે છે. ત્યાં લેશ પણ શાન્તા, વિશ્રામ કે સુખ નથી. મહા અંધકાર વ્યાપ્ત છે. અંગછેદન સહન કરવું પડે છે. અગ્નિમાં ઘસવું પડે છે અને છરપલાની ધાર જેવું જલ પીવું પડે છે. અનંત દુઃસ્વપ્ના કરીને ઝ્યાં પ્રાણીભૂતે સાંકડ, અશાન્તા અને વિલવિલાટ સહન કરવા પડે છે. આવા જે દુઃસ્વપ્ને કેવલજ્ઞાનીઓ પણ કહી શકતા નથી. અહોહો !! તે દુઃસ્વ અનંતિવાર આ આત્માએ ભોગવ્યાં છે.

૨ તિર્યચગતિ-છલ, જૂઠ, મર્પચ રત્યાદિક કરીને જીવ સિંહ, વાપ, હાથી, મૃગ, ગાય, ખેંસ, ઘઘડ રત્યાદિક તિર્યચના શરીર ધારણ કરે છે. તે તિર્યચગતિમાં ભૂત, તરણ, તાપ, વધ, વંધન, તાદન, મારવહન રત્યાદિનાં દુઃસ્વપ્ને સહન કરે છે.

૩ મનુષ્યગતિ-સ્વાચ, અસ્વાચ, વિપે ચિવેકરહિત છે; લજ્જા-હીન, માતા પુત્રી સાથે કામ ગમન કરવામાં જેને પાપાપાપનું માન નથી; નિરંતર માંસમક્ષણ, ચોરી, પરસ્ત્રીગમન વગેરે મહા પાતક કર્યા કરે છે. એતો જાણે અનાર્યદેશનાં અનાર્ય મનુષ્ય છે. આર્ય-દેશમાં પણ સત્રિ, ગ્રાહણ, વૈશ્ય પ્રમુલ મતિહીન, દરિદ્રિ, અજ્ઞાન અને રોગપી પીડિત મનુષ્યો છે. માન, અપમાન રત્યાદિ અનેક પ્રકારનાં દુઃસ્વ તેઓ ભોગવી રહ્યાં છે.

૪ દેવગતિ-પરસ્પર વેર, ક્ષેર, હેશ, શોક મત્સર, કામ,

મદ, ક્રુપા આદિથી દેવતાઓ પણ આયુષ્ય વ્યતિત કરી રહ્યા છે; એ દેવગતિ. એમ ચાર ગતિ સામાન્યરૂપે કહી. આ ચારે ગતિમાં મનુષ્યગતિ સૌથી શ્રેષ્ઠ અને દુર્લભ છે, આત્માનું પરમાહિત મોક્ષ એ ગતિથી પમાય છે; એ મનુષ્યગતિમાં પણ કેટલાક દુઃખ અને આત્મસાધનમાં અંતરાયો છે.

એક તરુણ સુકુમારને રોમે રોમે લાલચોઝ નુચા ઘોંચવાથી જે અસદ્ વેદના ઉપજે છે; તે કરતાં આઠગુણી વેદના ગર્ભસ્થાનમાં જીવ જ્યારે રહે છે ત્યારે પામે છે. લગભગ નવ મહીના મઝ, મૂત્ર, લોહી, પર આદિમાં અહોરાત્ર મુર્છાગત સ્થિતિમાં વેદના ભોગવી ભોગવીને જન્મ પામે છે. ગર્ભસ્થાનની વેદનાથી અનંતગણી વેદના જન્મસમયે ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાર પછી વાઝાવસ્થા પમાય છે. મઝ-મૂત્ર, ધૂઝ અને નગ્રાવસ્થામાં અણસમજથી રણઝી રહીને તે વાઝા-વસ્થા પૂર્ણ થાય છે; અને યુવાવસ્થા આવે છે. ધન ઉપાર્જન કરવા માટે નાના પ્રકારનાં પાપમાં પડવું પડે છે. જ્યાંથી ઉત્પન્ન થયો છે ત્યાં એટલે વિષય વિકારમાં વૃત્તિ જાય છે. ડન્માદ, આઝસ, અભિ-માન, નિંદ્રાદ્રષ્ટિ, સંયોગ વિયોગ એમ ઘટમાઝમાં યુવાવય ચાલી જાય છે ત્યાં વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે. શરીર કંપે છે, મુત્તે લાઝ શરે છે. ત્વચાપર કરોચલી પડી આવે છે. સુંચવું સાંખઝવું અને દેત્રવું એ શક્તિયો કેવઝ મંદ થઈ જાય છે. કેશ ધવઝ થઈ ત્વરવા મંડે છે; ચાલવાની આવ રહેતી નથી. હાયમાં લાઝઢી લઙ્ લઙ્ઢીયાં ત્વાતાં ચાલવું પડે છે. કાંતો જીવન પર્યંત ત્વાટલે પઢ્યાં રહેવું પડે છે. શ્વાસ, શ્વાંસી इत्यादिक रोग आर्वाने बढोगे છે, અને થોડા કાઝમાં કાઝ આર્વાને કોઝીઓ કરી જાય છે. આ દેહમાંથી જીવ ચાલી નીકઢે છે. કાયા હતી નહતી થઈ જાય છે. મરણ સમયે પણ કેટલી વર્ષા વેદના છે ! ચતુર્ગતિનાં દુઃખમાં જે મનુષ્યદેહ શ્રેષ્ઠ તેમાં પણ કેટલાં વર્ષાં દુઃખ રયાં છે ! તેમ છતાં ઉપર જણાવ્યા

પ્રમાણે અનુક્રમે કાઢી આવે છે એમ પણ નથી. ગમે તે વસ્તુ તે આવીને લઈ જાય છે. માટેજ વિચક્ષણ પુરુષો પ્રમાદ વિના આત્મ-કલ્યાણને આરાધે છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૯ સંસારને ચાર ઉપમા ભાગ ૧.

સંસારને મહા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એક સમુદ્રની ઉપમા પણ આપે છે. સંસારરૂપી સમુદ્ર અનંત અને અપાર છે. અહો લોકો ! એનો પાર પામવા પુરુષાર્થનો ઉપયોગ કરો ! ઉપયોગ કરો ! ! આમ એમનાં સ્થલે સ્થલે વચનો છે. સંસારને સમુદ્રની ઉપમા છાજતી પણ છે. સમુદ્રમાં જેમ મોજાંની ઊંઘો ઉછઠ્યા કરે છે તેમ સંસારમાં વિષયરૂપી અનેક મોજાંઓ ઉછેલે છે. જઙ્ઘનો ઉપરથી જેમ સપાટ દેખાય છે તેમ સંસાર પણ સરઘ દેખાવ દે છે. સમુદ્ર જેમ કયાંક વહુ ઊંઘો છે, અને કયાંક ભમરીઓ સ્વરાવે છે તેમ સંસાર કામ વિષય પ્રપંચાદિકમાં વહુ ઊંઘો છે. તે મોહરૂપી ભમરીઓ સ્વરાવે છે. થોડું જઙ્ઘ છતાં સમુદ્રમાં જેમ ઊભા રહેવાથી કાદવમાં ડૂબી જઈએ છીએ તેમ સંસારના લેશ પ્રસંગમાં તે તૃષ્ણારૂપી કાદવમાં ધુંચવી દે છે. સમુદ્ર જેમ નાના પ્રકારના સ્વરાવા અને તોફાનથી નાવ કે વહાણને જોત્તમ પહોંચાડે છે તેમ સ્ત્રીયોરૂપી સ્વરાવા અને કામરૂપી તોફાનથી સંસાર આત્માને જોત્તમ પહોંચાડે છે. સમુદ્ર જેમ અગાધ જઙ્ઘથી શીતઘ દેખાતો છતાં વહવાનઘ નામના અગ્નિનો તેમાં વાસ છે તેમ સંસારમાં યાચારૂપી અગ્નિ વઘ્યાજ કરે છે. સમુદ્ર જેમ ચોમાસામાં વધારે જઘ પામીને ઊંઘો ઊતરે છે તેમ પાપરૂપી જઘ પામીને સંસાર ઊંઘો ઊતરે છે, ઘટલે યજ્ઞચુત પાયા કરતો જાય છે.

૨. સંસારને વીજી ઉપમા અગ્નિની છાજે છે. અગ્નિથી કરીને જેમ મદાતાપની ઉત્પત્તિ છે. એમ સંસારથી પણ ત્રિવિધ તાપની ઉત્પત્તિ છે. અગ્નિથી વહેલો જીવ જેમ મદા વિલ્લવિલાટ કરે છે તેમ સંસારથી વહેલો જીવ અનંત દુઃસ્વરૂપ નર્કથી અસદ્ય વિલ્લવિલાટ કરે છે. અગ્નિ જેમ સર્વ વસ્તુનો ભસ્ન કરી જાય છે, તેમ સંસારના મુલ્લમાં પડેલાંનો ને ભસ્ન કરી જાય છે. અગ્નિમાં જેમ જેમ યી અને ઇંધન દોમાય છે તેમ તેમ તે દૃદ્ધિ પામે છે. તેવીજ રીતે સંસારરૂપ અગ્નિમાં તીવ્ર મોહિનીરૂપ યી અને વિષયરૂપ ઇંધન દોમાતાં તે દૃદ્ધિ પામે છે.

૩. સંસારને વ્રીજી ઉપમા અંધકારની છાજે છે. અંધકારમાં જેમ સીંદરી, સર્પેનું ભાન કરાવે છે તેમ સંસાર સત્યને અસત્યરૂપ બતાવે છે: અંધકારમાં જેમ પ્રાણીઓ આમ તેમ મટકી વિપત્તિ ભોગવે છે તેમ સંસારમાં વેમાન થઈને અનંત આત્માઓ ચતુર્ગતિમાં આમ તેમ મટકે છે. અંધકારમાં જેમ કાચ અને દીરાનું જ્ઞાન થતું નથી તેમ સંસારરૂપી અંધકારમાં વિવેક અવિવેકનું જ્ઞાન થતું નથી. જેમ અંધકારમાં પ્રાણીઓ છત્તી આંત્રે અંધ બની જાય છે તેમ છત્તી શક્તિ સંસારમાં તેઓ મોહાંધ બની જાય છે. અંધકારમાં જેમ ધુવ્વડ ઇત્યાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે તેમ સંસારમાં લોભ, માયાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે. એમ અનેક ભેદે જોતાં સંસાર ને અંધકારરૂપ જનાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૦ સંસારને ચાર ઉપમા ભાગ ૨.

૪. સંસારને ચોપી ઉપમા શકટચક્રની પડને ગાડાંના પેડાંની છાજે છે. ચાલતાં, શકટચક્ર જેમ ફરતું રહે છે તેમ સંસારમાં નવેશ કરતાં તે ફરતાં રહે રહે છે. શકટચક્ર જેમ ધની વિના ચાલી શકતું નથી તેમ સંસાર નિધ્યાન્તરૂપી ધની વિના ચાલી શકતો નથી.

શકટચક્ર જેમ આરાવડે કરીને રહું છે તેમ સંસાર શંકા પ્રમાદાદિક આરાપી ટર્યો છે. એમ અનેક પ્રકારથી શકટચક્રની ઉપમા પણ સંભારને આપી શકે છે.

૧. રીને સંસારને જેટલી અધોપમા આપો એટલી યોદી છે. મુખ્યરમે એ ચાર ઉપમા આપણે જાણી, હવે એમાંથી તત્ત્વ લેવું યોગ્ય છે.

૧. સાગર જેમ મત્તજુન નાવ અને માહિતગાર નાવિકથી તરીને પાર પમાય છે તેમ મદ્ધર્મરૂપી નાવ અને સદ્ગુરુરૂપી નાવિકથી સંસારસાગર પાર પામી શકાય છે. સાગરમાં જેમ ઢાણા પુરુષોદ નિર્વિગ્ન રહ્યાં શોધી કાઢ્યાં હોય છે તેમ જિનેશ્વર ભગવાને તત્ત્વ-જ્ઞાનરૂપ નિર્વિગ્ન ઉત્તમ માર્ગ બતાવ્યો છે.

૨. અગ્નિ જેમ સર્વને ખસ કરી ખાય છે, પરંતુ પાણીથી વૃક્ષાદિ ખાય છે તેમ વૈરાગ્યજટથી સંસારઅગ્નિ વૃક્ષથી શકાય છે.

૩. અંધકાશમાં જેમ દીવો જાડે જરાથી પ્રકાશ થતાં, તોર શકાય છે તેમ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી નિવૃત્ત દીવો સંસારરૂપી અંધકારમાં પ્રકાશ કરી મત્ત્ય વસ્તુ બતાવે છે.

૪. શકટચક્ર જેમ ચક્રદ્વિના ચાલી શકતું નથી તેમ સંસાર-ચક્ર માગ, દ્વેષદ્વિના ચાલી શકતું નથી.

અને એ સંસારદ્વંદ્વનું નિવારણ ઉપમાવડે અનુપાનાદિ પ્રતિકાર માટે કર્યું. તે આત્માદિત્રિવિધ નિર્ગુણ મનન કર્યું અને ધીજાને શોધ્યું.

શિક્ષાપાઠ ૨૭ ચાર માવના.

વૈરાગ્યનો, અને તેના આત્માદિત્રિવિધ શિષ્યોની મુદ્રરતા યા માટે ચાર માવના વિવરણનું વ્યવસ્થાનીમાં કરે છે.

૧. દર્શન, વૈરાગ્ય, શ્રદ્ધા, હૃદય સંસ્થાગાદિક મર્મ વિનાની છે;

જીવનો મૂળ ધર્મ અવિનાશી છે એમ ચિંતવવું તે પહેલી અનિત્યભાવના.

૨. સંસારમાં મરણ સમયે જીવને શરણ રાખનાર કોઈ નથી, માત્ર એક શુભ ધર્મનું જ શરણ સત્ય છે એમ ચિંતવવું તે ત્રીજી અશરણ ભાવના.

૩. આ આત્મા એ સંસારસમુદ્રમાં પર્યટન કરતાં કરતાં સર્વ ભવ કૌંધા છે, એ સંસારજંજીરથી હું ક્યારે હુટીશ ? એ સંસાર મારો નથી, હું મોક્ષમયિ હું એમ ચિંતવવું તે ત્રીજી સંસાર ભાવના.

૪. આ મારો આત્મા એકલો છે; તે એકલો આવ્યો છે, એકલો જન્મે; પોતાનાં કરેલાં કર્મ એકલો ભોગવશે એમ ચિંતવવું તે ચોથી એકત્વભાવના.

૫. આ સંસારમાં કોઈ કોઈનું નથી એમ ચિંતવવું તે પાંચમી અન્યત્વભાવના.

૬. આ શરીર અપવિત્ર છે, મઝમૂત્રની સ્થાળ છે, રોગ જરાને રહેવાનું ધામ છે, એ શરીરથી હું ન્યારો છું એમ ચિંતવવું તે છઠી અશુચિભાવના.

૭. રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ इत्याદિક સર્વ આશ્રવ છે એમ ચિંતવવું તે સાતમી આશ્રવભાવના.

૮. જ્ઞાન, ધ્યાનમાં જીવ પ્રવર્તમાન થઈને નવાં કર્મ વધે નહિ એવી ચિંતવના કરવી તે આઠમી સન્ધરભાવના.

૯. જ્ઞાનસહિત ક્રિયા કરવી તે નિર્જરાનું કારણ છે એમ ચિંતવવું તે નવમી નિર્જરાભાવના.

૧૦. લોકસ્વરૂપનું વ્યત્તિ, સ્થિતિ, વિનાશસ્વરૂપ વિચારવું તે દશમી લોકસ્વરૂપભાવના.

૧૧. સંસારમાં ભ્રમતાં આત્માને સમ્યક્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે, વા સમ્યક્જ્ઞાન પામ્યો તો ચારિત્ર સર્વ વિરતિ

પરિણામરૂપ ધર્મ પામવો દુર્લ્ભ છે એવી ચિંતવના તે અગ્યારમી વોધદુર્લ્ભભાવના.

૧૨. ધર્મના ઉપદેશક તથા શુદ્ધ શાસ્ત્રના વોધક એવા ગુરુ અને પયું શ્રવણ મળ્યું દુર્લ્ભ છે એવી ચિંતવના તે બારમી ધર્મ દુર્લ્ભભાવના.

આ ચાર ભાવનાઓ મનનપૂર્વક નિરંતર વિચારવાથી સત્પુરુષો ઉત્તમ પદને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે.

શિક્ષાપાઠ ૨૨ કામદેવ શ્રાવક.

મહાવીર ભગવાનના સમયમાં દ્વાદશવૃત્તને વિમલ ભાવથી ધારણ કરનાર, વિવેકી અને નિર્ગ્રંથવચનાનુરક્ત કામદેવ નામના એક શ્રાવક તેઓના શિષ્ય હતા. સુધર્મા સમામાં રૂંદ્રે એક વેળા કામદેવની ધર્મઅચળતાની પ્રશંસા કરી. એવામાં ત્યાં એક તુચ્છ શુદ્ધિવાન દેવ વેઠો હતો તેણે એવી મુદ્રદતાનો અવિશ્વાસ થતાવ્યો અને કહ્યું કે જ્યાંસુધી પરિપદ પડ્યા ન હોય ત્યાંસુધી વધાય સહનશીલ અને ધર્મદ્રઢ જણાય. આ મારી વાત કું એને ઘડાવી આપીને સત્ય કરી દેત્વાઈ. ધર્મદ્રઢ કામદેવ તે વેળા કાયોત્સર્ગમાં લીન હતા. દેવતાએ પ્રયમ હાથીનું રૂપ વૈક્રિય કર્યું અને પછી કામદેવને શુભ ગુંધા તોપણ તે અચળ રહ્યા, ઇટલે મુશ્કળ જેવું અંગ કરીને કાળાવર્ણનો સર્પ થઈને મયંકર કુંકાર કર્યો, તોય કામદેવ કાયોત્સર્ગથી લેન ચઢ્યા નહિ; પછી અટ્ટહાસ્ય કરતા રાક્ષસનો દેહ ધારણ કરીને અનેક પ્રકારના પરિપદ કર્યો, તોપણ કામદેવ કાયોત્સર્ગથી ચઢ્યા નહિ. સિંહ વગેરેનાં અનેક મયંકર રૂપ કર્યો તોપણ કાયોત્સર્ગમાં લેન રીનતા કામદેવે આપી નહિ. એમ રાત્રિના ચારે પહોર દેવતાએ કર્યા કર્યું, પણ તે પોતાની ધારણામાં

ફાવ્યો નહિ. પછી તે દેવે અવધિજ્ઞાનના ઉપયોગવડે જોયું તો કામદેવને મેરુના શિખરની પેરે અઢોઢ રચા દીઠા. કામદેવની અદ્ભૂત નિશ્ચલતા જાણી તેને વિનયભાવથી પ્રણામ કરી પોતાનો દોષ ક્ષમાવીને તે દેવતા સ્વસ્થાનકે ગયો.

કામદેવ શ્રાવકની ધર્મદ્રઢતા એવો વોધ કરે છે કે સત્યધર્મ અને સત્યપ્રતિજ્ઞામાં પરમ દ્રઢ રહેવું, અને કાયોત્સર્ગ આદિ જેમ યેને તેમ એકાગ્ર ચિત્તથી અને સુદ્રઢતાથી નિર્દોષ કરવાં. ચઢવિચઢ ભાવથી કાયોત્સર્ગાદિ વહુ દોષયુક્ત થાય છે. પાર્ડ જેવા દ્રવ્યલાભ માટે ધર્મશાસ્ત્ર કાઢનારથી ધર્મમાં દ્રઢતા વ્યાંથી રહી શકે ? અને રહી શકે તો કેવી રહે ! એ વિચારનાં સ્વેદ થાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૩ સત્ય.

સામાન્ય કથનમાં પણ કહેવાય છે કે સત્ય એ આ જગત્નું ધારણ છે. અથવા સત્યને આધારે આ જગત્ રહ્યું છે. એ કથન-માંથી એવી શિક્ષા મળે છે કે ધર્મ, નીતિ, રાજ અને વ્યવહાર એ સત્યવડે પ્રવર્તન કરી રહ્યાં છે અને એ ચારે ન હોય તો જગત્નું રૂપ કેવું ભયંકર હોય ! એ માટે સત્ય એ જગત્નું ધારણ છે એમ કહેવું એ કંઈ અતિશયોક્તિ જેવું કે નહિ માનવા જેવું નથી.

ચતુરાજાનું એક ગુપ્તનું અમત્ય વોલ્વું કેટ્ટું દુઃસ્વદાપક થયું હતું તે પ્રસંગ વિચાર કરવા માટે અહીં ફરીશું.

ચતુરાજા, નારદ અને પર્વત એ ત્રણે એક ગુરુ પામેથી વિદ્યા ભગ્યા હતા. પર્વત અધ્યાપકનો પુત્ર હતો; અધ્યાપકે કાઢ્ય કર્યો. એથી પર્વત તેની મા સહીત ચતુરાજાના દરવાગમાં આવી રહ્યો હતો. એક રાત્રે તેની મા પાસે બેઠી છે; અને પર્વત વચા નારદ શાસ્ત્ર-

ધ્યાસ કરે છે. એમાં એક વચન પર્વત એવું બોલ્યો કે 'અજાહોતન્ય.'
 ત્યારે નારદે પૂછ્યું અજ તે શું પર્વત? પર્વતે કહ્યું: 'અજ' તે 'બોકડો.'
 નારદ બોલ્યો: આપણે ત્રણે જણ તારા પિતા કને મળતા હતા ત્યારે
 તારા પિતાએ તો 'અજ' તે ત્રણ વર્ષની 'ત્રીહિ' કહી છે; અને તું
 અવઢું શા માટે કહે છે? એમ પરસ્પર વચનવિવાદ વધ્યો. ત્યારે
 પર્વતે કહ્યું: આપણને વસુરાજા કહે તે સ્વરૂં. એ વાતની નારદે હા
 કહી, અને જીતે તેને માટે અમુક સરત કરી. પર્વતની મા જે પાસે
 થેઠી હતી તેણે આ સાંભળ્યું. 'અજ' એટલે 'ત્રીહિ' એમ તેને પણ
 યાદ હતું; સરતમાં પોતાનો પુત્ર હારશે એવા ભયથી પર્વતની મા રાત્રે
 રાજા પાસે ગઈ અને પૂછ્યું: રાજા, 'અજ' એટલે શું? વસુરાજાએ
 સંબંધપૂર્વક કહ્યું. 'અજ' એટલે 'ત્રીહિ.' ત્યારે પર્વતની માએ રાજાને
 કહ્યું: મારા પુત્રથી 'બોકડો' કહેવાયો છે માટે તેનો પક્ષ કરવો
 પડશે; તમને પૂછવા માટે તેઓ આવશે. વસુરાજા બોલ્યો: હું અસત્ય
 કેમ કહું? મારાથી એ બની શકે નહિ. પર્વતની માએ કહ્યું, પણ જો
 તમે મારા પુત્રનો પક્ષ નહીં કરો તો તમને હું હત્યા આપીશ. રાજા
 વિચારમાં પડી ગયો કે સત્યવદે કરીને હું મળિમય સિંહાસન પર
 અદ્ધર બેસું છું. લોકસમુદાયને ન્યાય આપુ છું. લોક પણ એમ
 જાણે છે કે રાજા સત્ય ગુણે કરીને સિંહાસન પર અંતરિક્ષ બેસે છે.
 હવે કેમ કરવું? જો પર્વતનો પક્ષ ન કરું તો ગ્રાહ્યની મરે છે; એ
 થઈ મારા ગુરુની સ્ત્રી છે. ન ચાલતાં છેવટે રાજાએ ગ્રાહ્યનીને
 કહ્યું: તમે મળે જાઓ; હું પર્વતનો પક્ષ કરીશ. આવો નિશ્ચય કરા-
 વીને પર્વતની મા ઘેર આવી. પ્રમાતે નારદ, પર્વત અને તેની મા
 વિવાદ કરતાં રાજા પાસે આવ્યાં. રાજા અજાણ થઈ પૂઢવા લાગ્યો:
 શું છે પર્વત? પર્વતે કહ્યું: રાજાધિરાજ! અજ તે શું? તે કહો.
 રાજાએ નારદને પૂછ્યું, તમે શું કહો છો? નારદે કહ્યું: 'અજ' તે ત્રણ
 વર્ષની 'ત્રીહિ' તમને ક્યાં નથી સાંભળ્યું? વસુરાજા બોલ્યો: 'અજ'

પદને 'વૉકડો' પણ 'ત્રીહી' નહિ. તેજ વેદા દેવતાએ સિદ્ધાસનથી
છછાડી દેલો નાસ્તોયો: વતુ કાઢપરિણામ પાની નરકે ગયો.

આ ઉપરથી સામાન્ય મનુષ્યોએ સત્ય, વેનજ રાજાએ ન્યાયનાં
અપક્ષપાત અને સત્ય વદ્દે ગ્રહણ કરવાયોગ્ય છે એ મુખ્ય વૉષ મઝે છે.

જે પાંચ મહાવ્રત ભગવાને મળીવ કર્યા છે: તેનાંના પ્રથમ મહા-
વ્રતની રજાને માટે વાકીનાં ચાર વ્રત વાડરૂપે છે, અને તેનાં પણ
પહેલી વાડ તે સત્ય મહાવ્રત છે. એ સત્યના અનેક મેંદ સિદ્ધાંતથી
શુદ્ધ કરવા અવશ્યના છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૪ સત્સંગ.

સત્સંગ એ સર્વે સુખનું મૂલ છે. સત્સંગનો લાભ મધ્યો કે તેના
મનાવવડે વાંછિવ સિદ્ધિ યદ્દ પડી છે. ગમે તેવા પવિત્ર ધવાને
માટે સત્સંગ ધેટ સાધન છે. સત્સંગની એક યદ્દી જે લાભ દે છે તે
હુસંગનાં એક કોઢ્યાવિધિ વર્ષે પણ લાભ ન દર્શ શકવાં અધોગતિ-
મય મહા પાપો કરાવે છે, તેનજ આત્માને મલિન કરે છે. સત્સ-
ંગનો સામાન્ય અર્થ પડ્દો છે કે ઉચ્ચનો સહવાસ. જ્યાં સારી
હવા નથી આવતી ત્યાં રોગની દુદ્ધિ યાય છે: તેન જ્યાં સત્સંગ
નથી ત્યાં આત્મરોગ વધે છે. દુર્ગંધથી કંઠાડીને જેન નાકે વત્ત
આહું દર્શ છીંદ તેન હુસંગથી સહવાસ વંધ કરવાનું અવશ્યનું છે.
સંસાર એ પણ એક પ્રકારનો સંગ છે, અને તે અનંત હુસંગત્વ તેનજ
દુઃસ્વદાયક હોવાથી ત્યાગવા યોગ્ય છે. ગમે તે જાવનો સહવાસ
હોય પરંતુ જે વડે આત્મસિદ્ધિ નથી તે સત્સંગ નથી. આત્માને
સત્ય રંગ વડાવે તે સત્સંગ. મોક્ષનો માર્ગ વડાવે તે મૈત્રિ. ઉચ્ચ
શાસ્ત્રનાં નિરંતર એકાગ્ર રહેવું તે પણ સત્સંગ છે, સત્કૃત્યોનો સના-

ગમ એ પળ સત્સંગ છે. મલિન વસ્ત્રને જેમ સાબુ તથા જલ સ્વચ્છ કરે છે તેમ શાસ્ત્રબોધ અને સત્પુરુષોનો સમાગમ, આત્માની મલિનતા ટાળીને શુદ્ધતા આપે છે. એનાથી હમેશનો પરિચય રહી રાગ, રંગ, ગાન, તાન અને સ્વાદિષ્ટ ભોજન સેવાતાં હોય તે તમને ગમે તેવો પ્રિય હોય તોપણ નિશ્ચય માનજો કે તે સત્સંગ નથી પણ ક્રુસંગ છે. સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયેલું એક વચન અમૂલ્ય લાભ આપે છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓષ્ઠ મુખ્ય બોધ એવો કર્યો છે કે સર્વસંગ પરિત્યાગ કરી, અંતરમાં રહેલા સર્વ વિકારથી પણ વિરક્ત રહી એકાંતનું સેવન કરો. તેમાં સત્સંગની સ્તુતિ આવી જાય છે. કેવલ એકાંત તેતો ધ્યાનમાં રહેવું કે યોગાભ્યાસમાં રહેવું એ છે, પરંતુ સમસ્વ-ભાવિનો સમાગમ જેમાંથી એકજ પ્રકારની વર્તનતાનો પ્રવાહ નીકળે છે તે, ભાવે એકજ રુપ હોવાથી ઘણા માણસો છતાં અને પરસ્પરનો સહવાસ છતાં તે એકાંતરુપજ છે, અને તેથી એકાંત માત્ર સંતસમાગમમાં રહી છે. કદાપિ કોઈ એમ વિચારશે કે વિષયીમંડલ મળે છે ત્યાં સમભાવ સરસ્વી વૃત્તિ હોવાથી એકાંત ક્યાં ન કહેવી? તેનું સમાધાન તત્કાલ છે કે તેઓ એક સ્વભાવિ હોતા નથી. તેમાં પરસ્પર સ્વાર્થ યુદ્ધિ અને માયાનું અનુસંધાન હોય છે, અને જ્યાં એ બે કારણથી સમાગમ છે તે એક સ્વભાવિ કે નિર્દોષ હોતા નથી. નિર્દોષ અને સમસ્વભાવિ સમાગમ તો પરસ્પરથી શાંત મુનીશ્વરોનો છે; તેમજ ધર્મધ્યાન મશસ્ત અલ્પારંભી પુરુષનો પણ કેટલેક અંશે છે. જ્યાં સ્વાર્થ અને માયા કપટજ છે ત્યાં સમસ્વભાવતા નથી, અને તે સત્સંગ પણ નથી. સત્સંગથી જે મુક્ત અને આનંદ મળે છે તે અતિ સ્તુતિપાત્ર છે. જ્યાં શાસ્ત્રોના સુંદર પ્રશ્નો થાય, જ્યાં ઉત્તમ જ્ઞાન ધ્યાનની મુરુયા થાય, જ્યાં સત્પુરુષોનાં ચરિત્ર-પર વિચાર વંધાય, જ્યાં તત્ત્વજ્ઞાનના તરંગની લહરિયો છૂટે, જ્યાં સરલ સ્વમાવથી સિદ્ધાંત વિચાર ચર્ચાય, જ્યાં મોક્ષજન્ય કથન-

પર પુષ્કલ વિવેચન થાય: એવો સત્સંગ તે મહા દુર્લભ છે. કોઈ એમ કહે કે સત્સંગ મંડલમાં કોઈ માયાવિ નહિ હોય? તો તેનું સમાધાન આ છે:—જ્યાં માયા અને સ્વાર્થ હોય છે ત્યાં સત્સંગ જ હોતો નથી. રાજહંસની સભાનો કાગ દેખાવે કદાપિ ન કઢાય તો અવશ્ય રાગે કઢાશે: માન રયો તો મુલમુદ્રાએ કઢાશે. પણ તે અંધકારમાં જાય નહિ. તેમજ માયાવિયો સત્સંગમાં સ્વાર્થે જઈને શું કરે? ત્યાં પેટ ભર્યાની વાત તો હોય નહિ. યે ઘડી ત્યાં જઈ તે વિશ્રાંતિ લેતો હોય તો ભલે લે કે જેથી રંગ લાગે. નહિ તો યીજીવાર તેનું આગમન હોય નહિ. જેમ પૃથ્વીપર તરાય નહિ, તેમ સત્સંગથી બુઢાય નહિ. આવી સત્સંગમાં ચમત્કૃતિ છે. નિરંતર એવા નિર્દોષ સમાગમમાં માયા લઈને આવે પણ કોણ? કોઈજ દુર્ભાગી, અને તે પણ અસંભવિત છે.

સત્સંગ એ આત્માનું પરમ હિતકારિ ઔપધ છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૫ પરિગ્રહને સંકોચવો.

જે પ્રાણીને પરિગ્રહની મર્યાદા નથી, તે પ્રાણી મુર્ખો નથી. તેને જે મળ્યું તે ઓલું છે; કારણ જેટલું જાય તેટલાંથી વિશેષ માત્ર કરવા તેની ઇચ્છા થાય છે. પરિગ્રહની મર્યાદામાં જે કંઈ મળ્યું હોય તેનું સુખ તો ભોગવાતું નથી પરંતુ હોય તે પણ વચ્ચે જાય છે. પરિગ્રહથી નિરંતર ચઢવિચઢ પરિણામ અને પાપભાવના રહે છે; અકસ્માત્ યોગથી એવી પાપભાવનામાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય તો વહુધા અયોગાતિનું કારણ થઈ પડે. કેવલ પરિગ્રહ તો મુનિશ્વરો ત્યાગી શકે, પણ મૃદસ્યો એની અમુક મર્યાદા કરી શકે. મર્યાદા યથાર્થી ઉપરાંત પરિગ્રહની ઉત્પત્તિ નથી, અને એથી કરીને વિશેષ ભાવના પણ વહુધા થતી નથી, અને વહી જે મળ્યું છે તેમાં સંતોષ રાખ-

ગમ એ પણ સમ્મંગ છે. મલિન વગ્ને જેમ સાધુ તથા જન સ્વચ્છ
 કરે છે તેમ શાશ્વત્વ અને સત્પુરુષોનો સમાગમ, આત્માની મલિ-
 નતા ટાળીને શુદ્ધતા આપે છે. જેનાથી હમેશનો પરિચય રહી રાગ,
 રંગ, ગાન, તાન અને સ્વાદિષ્ટ ભોજન સેવાતાં હોય તે તમને ગમે
 તેનો વિષ હોય તોગળ નિશ્ચય માનજો કે તે સત્સંગ નથી પણ
 ક્રમંગ છે. સમ્મંગથી પ્રાપ્ત થયેલું એક વચન અમૂલ્ય લાભ આપે
 છે. તન્મજ્ઞાનીઓએ મુખ્ય બોધ એવો કર્યો છે કે સર્વ સંગ પરિત્યાગ
 કરી, ખંતમાં રહેલા સર્વ વિકારથી પણ વિરક્ત રહી એકાંતનું
 મંદન કરો. તેમાં સમ્મંગની સ્તુતિ આવી જાય છે. કેવળ એકાંત
 તેનો ધ્યાનમાં રહેવું કે ધ્યાનમાં રહેવું એ બોધાધ્યાત્મમાં રહેવું એ છે, પરંતુ સમસ્ત-
 માલિનો સમાગમ જેમાંથી એકજ પ્રકારની વર્તનતાનો પ્રવાહ નીકળે
 છે તે, મારે એકજ સ્વ હોવાથી ઘણા માણસો છતાં અને પરસ્પરનો
 મદદગાર છતાં તે એકાંતરૂપ છે, અને તેની એકાંત માત્ર મંગલસમા-
 ગમમાં રહી છે. કદાચ કોઈ એમ વિચારશે કે વિષયમંદજ મળે છે
 ત્યાં સમમાર મગ્ની થીનિ હોવાથી એકાંત કાં ન કરેલી? તેનું
 સમાધાન તત્કાલ છે કે તેમાં એક સ્વમાત્રિ હોતા નથી. તેમાં
 પરસ્પર સ્વાર્થ વૃદ્ધિ અને માયાનું અનુમંધાન હોય છે, અને જ્યાં
 એ બે કારણથી સમાગમ છે તે એક સ્વમાત્રિ કે નિર્દોષ હોતા
 નથી. નિર્દોષ અને સમસ્તમાત્રિ સમાગમ તો પરસ્પરથી જ્ઞાન મુક્તિ-
 ભરેલો છે; તેમજ ધર્મધ્યાન મગ્ન અન્તરથી પુરવનો પણ કેટ-
 લેકે અંતે છે. જ્યાં સ્વાર્થ અને માયા કદરૂપ છે ત્યાં સમસ્તમાત્રિ
 નથી, અને તે સમ્મંગ પણ નથી. સમ્મંગથી જે મુખ્ય અને માર્ગદ
 મટે છે તે અતિ સ્તુતિય છે. જ્યાં જાણના મંદર મંત્રો પાવ,
 જ્યાં રૂપ જ્ઞાન ધ્યાનની મુદ્ધા પાવ, જ્યાં મનુષ્યોનાં અભિ-
 રાજિયાર વંશ, જ્યાં તન્મજ્ઞાનના મંત્રની અભિષેક છે, જ્યાં
 સ્વતઃ સ્વતઃ વિદ્યાન વિજ્ઞાન નિર્દોષ, જ્યાં મોક્ષમગ્ન કલન-

પર પુષ્કલ વિવેચન થાય; એવો સત્સંગ તે મહા દુર્લભ છે. કોઈ એમ કહે કે સત્સંગ મંડલમાં કોઈ માયાવિ નહિ હોય ? તો તેનું સમાધાન આ છે:-જ્યાં માયા અને સ્વાર્થ હોય છે ત્યાં સત્સંગજ હોતો નથી. રાજદંસની સભાનો કાગ દેખાવે કદાપિ ન કઢાય તો અવશ્ય રાગે કઢાશે; મૌન રહ્યો તો મુલમુદ્રાએ કઢાશે. પણ તે અંધકારમાં જાય નહિ. તેમજ માયાવિયો સત્સંગમાં સ્વાર્થે જડને શું કરે ? ત્યાં પેટ ભર્યાની વાત તો હોય નહિ. વે ઘડી ત્યાં જડ તે વિશ્રાંતિ લેતો હોય તો ભલે લે કે જેથી રંગ લાગે. નહિ તો વીજીવાર તેનું આગમન હોય નહિ. જેમ પૃથ્વીપર તરાય નહિ, તેમ સત્સંગથી ઘુઢાય નહિ. આવી સત્સંગમાં ચમત્કૃતિ છે. નિરંતર એવા નિર્દોષ સમાગમમાં માયા લડને આવે પણ કોણ ? કોઈજ દુર્ભાગી, અને તે પણ અસંભવિત છે.

સત્સંગ એ આત્માનું પરમ હિતકારિ ઔપધ છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૫ પરિગ્રહને સંકોચવો.

જે પ્રાણીને પરિગ્રહની મર્યાદા નથી, તે પ્રાણી સુખી નથી. તેને જે મલ્લ્યું તે ઓહું છે; કારણ જેટલું જાય તેટલાંથી વિશેષ પ્રાપ્ત કરવા તેની ઇચ્છા થાય છે. પરિગ્રહની પ્રવલ્લતામાં જે કંઈ મલ્લ્યું હોય તેનું સુખ તો ભોગવાતું નથી પરંતુ હોય તે પણ વચ્ચે જાય છે. પરિગ્રહથી નિરંતર ચલ્લવિચલ્લ પરિણામ અને પાપભાવના રહે છે; અકસ્માત્ યોગથી એવી પાપભાવનામાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય તો વહુધા અધોગાતિનું કારણ થઈ પડે. કેવલ પરિગ્રહ તો મુનિશ્વરો ત્યાગી શકે, પણ ગૃહસ્થો એની અમુક મર્યાદા કરી શકે. મર્યાદા થવાથી ઉપરાંત પરિગ્રહની ઉત્પત્તિ નથી, અને એથી કરીને વિશેષ ભાવના પણ વહુધા થતી નથી, અને વળી જે મલ્લ્યું છે તેમાં સંતોષ રાખ-

વાની પૃથા પડે છે; અથી સુખમાં કાઢ જાય છે. કોણ જાણે લક્ષ્મી આદિકમાં કેવીએ વિચિત્રતા રહી છે કે જેમ જેમ લાભ થતો જાય છે તેમ તેમ લોભની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. ધર્મ સંબંધી કેટલુંક જ્ઞાન છતાં, ધર્મની દ્રઢતા છતાં પણ પરિગ્રહના પાશમાં પડેલો પુરુષ કોઈકજ છૂટી શકે છે. વૃત્તિ એમાંજ લટકી રહે છે; પરંતુ એ વૃત્તિ કોઈ કાઢ સુખદાયક કે આત્મહિતૈવિ થઈ નથી. જેણે એની ટુંકી મર્યાદા કરી નહિ; તે વહોળા દુઃખના ભોગી થયા છે.

છ સંઘ સાધી આજ્ઞા મનાવનાર રાજાધિરાજ, ચક્રવર્તી કહેવાય છે. એ સમર્થ ચક્રવર્તીમાં સુશ્રુમ નામે એક ચક્રવર્તી થઈ ગયો છે. એણે છ સંઘ સાધી સીધા પટલે ચક્રવર્તિ-પદથી તે મનાયો; પણ પટલેથી એની મનોવાંચ્છા વૃક્ષ ન થઈ; હજુ તે તરસ્યો રહ્યો. પટલે પાતળી સંઘના છ સંઘ સાધવા એણે નિશ્ચય કર્યો. કયા ચક્રવર્તી છ સંઘ સાધે છે, અને હું પણ પટલાજ સાધુ તેમાં મહત્તા શાની? માર સંઘ સાધવાથી ચિરંકાલ હું નામાંકિત થઈશ. સમર્થ આજ્ઞા જીવનપર્યંત એ સંઘોપર મનાવી શકીશ, એવા વિચારથી સંમુદ્રમાં ધર્મરત્ન મૂલ્યું; તે ઉપર સર્વ સૈન્યોદિકનો આધાર રહ્યો હતો, ધર્મરત્નના એક હજાર દેવતા સેવક કહેવાય છે, તેમાં પ્રથમ એક વિચાર્યું કે કોણ જાણે કેટલાંય વર્ષે આમાંથી છૂટકો થશે? માટે દેવાંગનાને તો મઠી આર્યુ એમ ધારી તે ચાલ્યો ગયો. પછી ઋષી ગયો, પછી ઋષી ગયો; અને એમ કરતાં કરતાં હજારે ચાલ્યા ગયા. ત્યારે ધર્મરત્ન મૂલ્યું. અશ્વ, ગજ અને સર્વ સૈન્યમહિત સુશ્રુમ નામનો તે ચક્રવર્તી મૂલ્યો; પાપમાવનામાં ને પાપમાવનામાં મરીને તે અનંત દુઃસ્વર્ગી મરેલો સાતમી તપનમયમા નર્કને વિષે જઈને પડ્યો. જુઓ! છ સંઘનું આધિપત્ય તો મોગવર્યું રહ્યું પરંતુ અકસ્માત્ અને મર્યાદર રીતે પરિગ્રહની પ્રીતિથી એ ચક્રવર્તીનું મૃત્યુ થયું, તો પછી ઋષી માટે તો કોણુંજ રું ? પરિગ્રહ એ પાપનું મૂલ્ય

છે, પાપનો પિતા છે, અન્ય એકાદશવ્રતને મહા દોષ દે એવો એનો સ્વભાવ છે. એ માટે થઈને આત્માહિતૌપિએ જેમ વને તેમ તેનો ત્યાગ કરી મર્યાદાપૂર્વક વર્તન કરવું.

શિક્ષાપાઠ ૨૬ તત્ત્વ સમજવું.

શાસ્ત્રોનાં શાસ્ત્રો મુખપાઠે હોય એવા પુરુષો ઘણા મળી શકે, પરંતુ જેને થોડાં વચનોપર પ્રૌઢ અને વિવેકપૂર્વક વિચાર કરી શાસ્ત્ર જેટલું જ્ઞાન હૃદયગત કર્યું હોય તેવા મળવા દુર્લભ છે. તત્ત્વને પહોંચી જવું એ કંઈ નાની વાત નથી. કૂદીને દરિયો ઓળંગી જવો છે.

અર્થ એટલે લક્ષ્મી, અર્થ એટલે તત્ત્વ અને અર્થ એટલે શબ્દનું વીજું નામ. આવા અર્થશબ્દના ઘણા અર્થ થાય છે. પણ અર્થ એટલે તત્ત્વ એ વિષયપર અહીં આગલ કહેવાનું છે. જેઓ નિગ્રંથપ્રવચનમાં આવેલાં પવિત્ર વચનો મુખપાઠે કરે છે; તે તેઓના ઉત્સાહવલ્લે સત્ફલ ઉપાર્જન કરે છે; પરંતુ જો તેનો મર્મ પામ્યો હોય તો એથી એ સુખ આનંદ, વિવેક અને પરિણામે મહદ્ ભૂતફલ પામે છે. અભણપુરુષ સુંદર અક્ષર અને તાળેલા મિથ્યા લીટા એ વેના ભેદને જેટલું જાણે છે તેટલુંજ મુખપાઠી અન્ય ગ્રંથ વિચાર અને નિગ્રંથપ્રવચનને ભેદરૂપ માને છે. કારણ તેણે અર્થ પૂર્વક નિગ્રંથ વચનામૃતો ધાર્યા નથી; તેમ તેપર યથાર્થ તત્ત્વવિચાર કર્યો નથી. જો કે તત્ત્વવિચાર કરવામાં સમર્થ બુદ્ધિપ્રભાવ જોડે છે, તોપણ કંઈ વિચાર કરી શકે; પથ્થર પીગલે નહિ તોપણ પાણીથી પલલે; તેમજ જે વચનામૃતો મુખપાઠે કર્યા હોય, તે અર્થ સાહિત હોય તો વહુ ઉપયોગી થઈ પડે; નહિ તો પોપટવાલું રામ નામ. પોપટને કોઈ પરિચયે રામનામ કહેતાં. શીખડાવે; પરંતુ પોપટની વલા જાણે કે રામ તે દાદમ કે દ્રાક્ષ. સામાન્યાર્થ સમજ્યા વગર એવું થાય છે. કચ્છી વૈદ્યોનું દ્રાંત એક

કહેવાય છે તે કંઈક હાસ્યયુક્ત છે સ્વરૂં; પરંતુ એમાંથી ઉત્તમ શિષ્તા મળી શકે તેમ છે; એટલે અહીં કહી જઈ હું. કચ્છના કોઈ ગામમાં શ્રાવકધર્મ પાઢતા રાયશી, દેવશી અને સ્વેતશી; એમ ત્રણ નામધારી ઓશવાઢ રહેતા હતા. નિયમિત રીતે તેઓ સંધ્યાકાઢે, અને પેરોદિયે પ્રતિક્રમણ કરતા હતા. પેરોદિયે રાયશી અને સંધ્યાકાઢે દેવશી પ્રતિક્રમણ કરાવતા હતા. રાત્રિ સંબંધી પ્રતિક્રમણ રાયશી કરાવતો, અને સંબંધે ‘રાયશી પઢિક્રમણુંઢાયમિ’ એમ તેને ઢોલાવણું પઢતું; તેમજ ‘દેવશીને દેવશી પઢિક્રમણુંઢાયમિ’ એમ સંબંધ હોવાથી ઢોલાવણું પઢતું. યોગાનુયોગે ઘણાના આગ્રહથી એક દિવસ સંધ્યાકાઢે સ્વેતશીને ઢોલાવવા ઘેસાયો. સ્વેતશીએ જ્યાં ‘દેવશી પઢિક્રમણુંઢાયમિ’ એમ આવ્યું, ત્યાં ‘સ્વેતશી પઢિક્રમણુંઢાયમિ’ એ વાવયો લગાવી દીધાં! એ સાંધઢી ઢધા હાસ્યગ્રસ્ત થયા અને પૂછયું આમકાં? સ્વેતશી ઢોલયો: ઢઢી આમ તે કેમ? ત્યાં ઉત્તર મળ્યો કે ‘સ્વેતશી પઢિક્રમણુંઢાયમિ’ એમ તમે કેમ ઢોલી છો? સ્વેતશીએ કહ્યું: હું ગરીબ છું એટલે મારું નામ આવ્યું ત્યાં પાધરી તકરાર લડે ઢેઢા, પણ રાયશી અને દેવશી માટે તો કોઈ દિવસ કોઈ ઢોલતા નથી. એ ઢધે કેમ ‘રાયશી પઢિક્રમણુંઢાયમિ’ અને ‘દેવશી પઢિક્રમણુંઢાયમિ’ એમ કહે છે? તો પછી હું ‘સ્વેતશી પઢિક્રમણુંઢાયમિ’ એમ કાં ન કહું? એની ઢદ્રિકતાએ તો ઢધાને વિનોદ ઉપજાવ્યો. પછી અર્ચની કારણસહિત સમજણ પાઢી એટલે સ્વેતશી પોતાના મુખપાઢી પ્રતિક્રમણથી શરમાયો.

આ તો એક સામાન્ય ઢાત છે, પરંતુ અર્ચની સુઢી ન્યારી છે. તત્ત્વજ્ઞ તેપર ઢહુ ઢિચાર કરી શકે. ઢાકી તો મોઢ મઢ્યયોજ લાગે તેમ નિગ્રંથવચનામૃતો પણ સત્કઢજ આવે. અહો! પણ મર્મ પામવાની ઢાતની તો ઢલીહારીજ છે!

શિક્ષાપાઠ ૨૭ યત્ના.

જેમ વિવેક એ ધર્મનું મૂલતત્ત્વ છે, તેમ યત્ના એ ધર્મનું ઉપ-
તત્ત્વ છે. વિવેકથી ધર્મ તત્ત્વ ગ્રહણ કરાય છે, તથા યત્નાથી તે
તત્ત્વ શુદ્ધ રાखી શકાય છે અને તે પ્રમાણે પ્રવર્તન કરી શકાય
છે. પાંચ સમિતિરૂપ યત્નો તો વહુ શ્રેષ્ઠ છે, પરંતુ ગૃહાશ્રમીથી તે
સર્વ ભાવે પાઠી શકાતી નથી; છતાં જેટલા ભાવાંશે પાઠી શકાય
તેટલા ભાવાંશે પણ અસાવધાનીથી પાઠી શકતા નથી. જિનેશ્વર
ભગવંતે વાંધેલી સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ દયા પ્રત્યે જ્યાં વેદરકારી છે,
ત્યાં વહુ દોષથી પાઠી શકાય છે. એ યત્નાની ન્યૂનતાને લીધે છે.
હતાવઠી અને વેગભરી ચાલ, પાણી ગઢી તેનો સંભાળો રાખ-
વાની અપૂર્ણ વિધિ, કાષ્ઠાદિક ઇંધનના વગર સ્વંચેયે, જોયે ઉપયોગ;
અનાજમાં રહેલા સૂક્ષ્મ જંતુઓની અપૂર્ણ તપાસ, પુંજ્યા પ્રામાજ્યા
વગર રહેવા દીધેલાં વાસણ, અસ્વચ્છ રાखેલા ઓરડા, આંગણામાં
પાણીનું ઢોઢું, ઇઠનું રાखી મૂકવું, પાટલા વગર ધરવધરવતી થાઢી
નીચે મૂકવી. ઇથી પોતાને આ લોકમાં અસ્વચ્છતા, અગવઢ,
અનારોગ્યતા ઇત્યાદિક ફલ રૂપ થાય છે, અને પરલોકમાં દુઃખ-
દાયી મહાપાપનાં કારણ પણ થઈ પડે છે, એ માટે થઈને કહેવાની
વોષ કે ચાલવામાં, વેસવામાં, હઠવામાં, જમવામાં અને વીજા
દરેક પ્રકારમાં યત્નાનો ઉપયોગ કરવો. ઇથી દ્રવ્ય અને ભાવે વધે
પ્રકારે લાભ છે. ચાલ ધીમી અને ગંભીર રાखવી ઘર સ્વચ્છ રાखવાં,
પાણી વિધિ સહિત ગઢાવવું, કાષ્ઠાદિક ઇંધન સંભાળીને નાંચવાં
એ કંઈ આપણને અગવઢ પડતું કામ નથી; તેમ તેમાં વિશેષ રાखત
જતો નથી. એવા નિયમો દાखલ કરી દીધા પછી પાઢવા મુશ્કેલ
નથી. ઇથી વિચારા અસંખ્યાત નિરપરાધી જંતુઓ વધે છે.

પ્રત્યેક કામ યત્નાપૂર્વકજ કરવું એવિવેકી શ્રાવકનું કર્તવ્ય છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૮ રાત્રિભોજન.

અહિંસાદિક પંચમહાવ્રત જેવું ભગવાને રાત્રિભોજન ત્યાગ વ્રત કહ્યું છે. રાત્રિમાં જે ચાર પ્રકારના આહાર છે તે અમૃતરૂપ છે. જે જાતિનો આહારનો રંગ હોય છે તે જાતિના તપસ્કાય નામના જીવ તે આહારમાં उत्पन्न થાય છે. રાત્રિભોજનમાં એ શિવાય પણ અનેક દોષ રહ્યા છે. રાત્રે જમનારને રસોઈને માટે અગ્નિ સઙ્ગા-બલો પડે છે, ત્યારે સમીપની ભીંતપર રહેલા નિરપરાધી મૂલ્મ જંતુઓ નાશ પામે છે. ઇંધનને માટે આળેલાં કાઠાદિકમાં રોચા જંતુઓ રાત્રિયે નહિ દેખાવાથી નાશ પામે છે; તેમજ સર્પના ફેરનો કરોઝિયાની લાઢનો અને મચ્છરાદિક જંતુનો પણ મય રહે છે. થતે એ કુટુંબાદિકને મયંકર રોગનું કારણ પણ થઈ પડે છે.

રાત્રિભોજનનો પુરાણાદિક મતમાં પણ સામાન્ય આચારને ત્યાગ કર્યો છે છતાં તેઓમાં પરંપરાની રુઢી કરીને રાત્રિ ભોજન પેસી ગયું છે. પણ એ નિષેધકતો છે.

શરીરની અંદર જે પ્રકારનાં કમઢ છે. તે મૂર્ચના અસ્તવ્ય મંકોચ પામી જાય છે; ઈથી કરીને રાત્રિભોજનમાં મૂલ્મ જીવ મત્તરૂપ અહિં થાય છે; જે મહા રોગનું કારણ છે. એવો કેટલો સ્વલ્લે આયુર્વેદનો પણ મત છે.

સન્પુરુષો તો દિવસ જે ઘડી રહે ત્યારે નાહ કરે, અને ઘડી દિવસ ચટ્ટાં પહેર્યાં ગમે તે જાતનો આહાર કરે નહિ. રાત્રિ ભોજનને માટે વિશેષ વિચાર મુનિસમાગમથી કે શાસ્ત્રથી જાણવે એ સંવેધી વધુ મૂલ્ય મેલો જાણવા અવશ્યના છે.

પારં પ્રકારના આહાર રાત્રિને વિષે ત્યાગવાથી મહદ્ફલ છે. આ ત્રિન વચન છે.

કુટુંબપરિવાર પામે છે, માનપ્રતિષ્ઠા તેમજ અધિકાર પામે છે. અને તે પામવાં કેંડ દુર્લભ નથી, પરંતુ સ્વર્ગ ધર્મતત્ત્વ કે તેની શ્રદ્ધા કે તેનો થોડો અંશ પણ પામવો મહા દુર્લભ છે. એ રીદ્ધિ इत्यादિક અવિવેકથી પાપનું કારણ થઈ અનંત દુઃસ્વમાં ભૂંડી જાય છે; પરંતુ આ થોડી શ્રદ્ધાભાવના પણ ઉચ્ચપદિષ્ટ પહોંચાડે છે. આમ દયાનું સત્પરિણામ છે. આપણે ધર્મતત્ત્વયુક્ત કૂઠમાં જન્મ પામ્યા છીએ તો હવે જેમ ઘને તેમ વિમલ દયામય વર્તનમાં આવવું. વારંવાર ભક્ષમાં રાસાયું કે સર્વ જીવની રક્ષા કરવી. વીજાને પણ એવોજ યુક્તિપ્રયુક્તિથી ઘોષ આપવો. સર્વ જીવની રક્ષા કરવા માટે એક ઘોષદાયક ઉત્તમ યુક્તિ ચુદ્ધિશાહી અમયકુમારે કરી હતી તે આવતા પાઠમાં હું કહું છું; એમજ સત્વધોષને માટે યૌક્તિકન્યાયથી અનાય જેવા ધર્મમતવાદીઓને જિજ્ઞાસા આપવાનો ઘસત મઢે તો આપણે કેવા ભાગ્યશાહી !

શિક્ષાપાઠ ૩૦ સર્વ જીવની રક્ષા ભાગ ૨.

મગધ દેશની રાજશૂદી નગરીનો અધિરાજા શ્રેણિક એક વચ્ચે સભા ભરીને બેઠો હતો. પ્રસંગોપાત્ વાતચિતના પ્રસંગમાં માંસહુણ સામંતો હતા તે યોગ્યા કે હમણાં માંસની વિશેષ સસ્તાઈ છે. આ જાન અમયકુમારે સાંધાઈ. એ ઉપરથી એ હિંસક સામંતોને ઘોષ દેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. સાંજે સભા વિસર્જન થઈ અને રાજા અંતઃપુરમાં ગયા. ત્યાર પછી કર્ત્તવ્ય માટે જેણે જેણે માંસની વાત ઉચારી હતી તેને તેને ઘેર અમયકુમાર ગયા. જેણે ઘેર ગાય ત્યાં સમ્પ્રદાય કર્યા પછી તેઓ પૂઝારા ભાગ્યા કે આપણું પરિશ્રમ ભૂંડી અમારે ઘેર કેમ વગારવું થયું છે ? અમયકુમારે કહ્યું: મહારાજા ! ધૈનિકને શ્રદ્ધાન્ મહા ગંગા ઉત્પન્ન થયો છે. વૈષ્ણવ મેળા કરવાથી

तेणे कातुं के कोमळ मनुष्यना काळजानुं सवा टांकभार मांस होय तो आ रोग मटे. तमे राजाना प्रियमान्य छो माटे तमारे त्यां ए मांस लेवा आच्यो छुं. प्रत्येक सामंतो बिचार्युं के काळजानुं मांस हुं मुवाविना, शी रीते आपी शकुं ? एथी अभयकुमारने पुछ्युं: महाराज, ए तो केम थई शके ? एम कही पछी अभयकुमारने कैटलुंक द्रव्य पोतानी वात राजा आगळ नहि प्रसिद्ध करवा ते प्रत्येक सामंत आपता गया अने ते अभयकुमार लेता गया. एम सयळा सामंतोने घेर अभयकुमार फरी आच्यो. सयळा मांस न आपी शक्या, अने आम तेमणे पोतानी वात छुपाववा द्रव्य आप्युं. पछी बीजे दिवसे ज्यारे सभा भेली थई त्यारे सयळा सामंतो पोताने आसने आवीने घेठा. राजा पण सिंहासनपर विराज्या हता. सामंतो आवी आवीने गइ कालनुं कुशळ पूछवा लाग्या. राजा ए वातथी विस्मित थया. अभयकुमार भणी जोयुं एटले अभयकुमार बोल्या. महाराज काले आपना सामंतो सभामां बोल्या हता के हमणां मांस सस्तुं मळे छे. जेथी हुं तेओने त्यां लेवा गयो हतो, त्यारे सयळाए मने बहु द्रव्य आप्युं; परंतु काळजानुं सवा पैसाभार मांस न आप्युं. त्यारे ए मांस सस्तु के मोंछुं ? द्रव्य सामंतो सांभळी शरमथी नीचुं जोइ रहा. कोइथी कंइ बोली नहि. पछी अभयकुमारे कह्युं: आ कंइ में तमने दुःख आपवा नथी, परंतु बोध आपवा कर्गु छे. आपणने आपणा शरमाने आपवुं पडे तो अनंतभय थाय छे, कारण आपणा देह प्रियता छे, तेम जे जीवनुं ते मांस हशे तेनो पण जीव हशे. जेम आपणे अमूल्य वस्तुओ आपीने पण पोताने बीए छीए तेम ते विचारां पामर प्राणीओने आपणे समजणवाळां, बोलतां चालतां प्राणीओने अवाचक अने निराधार प्राणी छे. तेमने

ए केवुं पापनुं भवळ कारण છે. आपणे આ વચન નિરંતર લક્ષમાં રાखयું કે सर्व प्राणीने पोतानो जीव बहालो છે, અને सर्व जीवनी रक्षा करवी ए जेवो एके धर्म नहीं. अभयकुमारना भाषणयी श्रेणिक महारराजा संतोषाया. सघळा सामंतो पण बोध पाया. तेओए ते दिवसयी मांस खावानी प्रतिज्ञा करी, कारण एक तो ते अभय છે, અને कोइ जीव हणाया विना ते आवतुं नहीं ए मोटो अधर्म છે; માટે અભય પ્રધાનનું કયન સાંમઝીને તેઓએ અમ-યદાનમાં લક્ષ આપ્યું.

અમયદાન આત્માના પરમ મુક્તનું કારણ છે.

શિક્ષાપાઠ ૩૭ પ્રત્યાખ્યાન.

पञ्चखाण नामनो शब्द बारंवार तमारा सांभळवामां आंग्यो છે. एनो मूळ शब्द प्रत्याख्यान છે; અને તે અમુક વસ્તુ મળી ચિત્ત ન કરવું એવા જે તત્વ સમગ્રી હેતુપૂર્વક નિયમ કરવો તેને બદલે વપરાય છે. પ્રત્યાખ્યાન કરવાનો હેતુ મહા ઉત્તમ અને મૂલ્ય છે. પ્રત્યાખ્યાન નહિ કરવાથી ગમે તે વસ્તુ ને સ્વામી કે ન મીઠાગી તોણ તેથી સંવરણનું નથી કારણ કે તત્ત્વરૂપે કરીને ઇચ્છાનું રંધન કર્યું નથી. રાત્રે આપણે ખોજન ન કરતા હોઈએ, પરંતુ તેનો જો પ્રત્યાખ્યાનરૂપે નિયમ ન કર્યો હોય તો તે ફઝ ન આવે; કારણ આપણી ઇચ્છા સુઝી રહી. જેમ ઘરનું ચારણું ડચાટું હોય અને શ્વાનાદિક જનાવર કે મનુષ્ય ચાલ્યું માટે તેમ ઇચ્છાનાં દ્વાર સુઝીં હોય તો તેમાં કર્મ પ્રવેશ કરે છે. ઘટલં કે જે મળી આપણા વિચાર ઇટ્ટી ત્રાય છે; તે કર્મ બંધનનું કારણ છે, અને જો પ્રત્યાખ્યાન હોય તો પર્જા જે મળી દ્રષ્ટિ કરવાની ઇચ્છા થતી નથી. જેમ આપણે

જાણીએ છીએ કે વાંસાનો મધ્ય ભાગ આપણાથી જોડે સકાતો નથી, માટે એ ભળી આપણે દ્રષ્ટિ પળ કરતા નથી; તેમ પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી આપણે અમુક વસ્તુ સ્વચ્ચ કે મોગચાચ તેમ નથી એટલે એ ભળી આપણું લક્ષ સ્વાભાવિક જતું નથી, એ કર્મ આવવાને આહો કોટ થઈ પડે છે. પ્રત્યાખ્યાન કર્યા પછી વિસ્મૃતિ વગેરે કારણથી કોઈ દોષ આવી જાય તો તેનાં પ્રાયશ્ચિત્ત નિવારણ પણ મહાત્માઓએ કર્યાં છે.

પ્રત્યાખ્યાનથી એક વીજો પણ મોટો લાભ છે: તે એકે અમુક વસ્તુઓમાંજ આપણું લક્ષ રહે છે, વાકી વધી વસ્તુઓનો ત્યાગ થઈ જાય છે. જે જે વસ્તુ ત્યાગ કરી છે તે તે સંબંધી પછી વિશેષ વિચાર, ગ્રહણું, મૂકણું કે એવી કંઈ ડપાધિ રહેતી નથી. એ વડે મન વધુ વહોલતાને પામી નિયમરૂપી સઢકમાં ચાલ્યું જાય છે. અશ્વ જો લગામમાં આવી જાય છે, તો પછી ગમે તેવો પ્રવલ્લ છતાં તેને ધોરલે રસ્તે જેમ લઈ જવાય છે તેમ મન એ નિયમરૂપી લગામમાં આવવાથી પછી ગમે તે શુભ રાહમાં લઈ જવાય છે; અને તેમાં વારં-વાર પર્યટન કરાવવાથી તે એકાગ્ર, વિચારશીલ અને વિવેકી થાય છે. મનનો આનંદ શરીરને પણ નિરોગી કરે છે. વઢી અમશ્ચ, અનંતકાય, પરસ્ત્રીયાદિક નિયમ કર્યાથી પણ શરીર નિરોગી રહી શકે છે. માદક પદાર્થો મનને અવલે રસ્તે દોરે છે, પણ પ્રત્યા-ખ્યાનથી મન ત્યાં જતાં અટકે છે; એથી તે વિમલ થાય છે.

પ્રત્યાખ્યાન એ કેવી ઉત્તમ નિયમ પાઢ્ઢવાની પ્રતિજ્ઞા છે તે આ ઉપરથી તમે સમજ્યા હશો. વિશેષ સદ્ગુરુ મુત્વથી અને શાસ્ત્રાવલોકનથી સમજવા હું વોષ કરું છું.

શિક્ષાપાઠ ૩૨ વિનયવડે તત્વની સિદ્ધિ છે.

રાજઘૃહી નગરીનાં રાજ્યાસનપર જ્યારે શ્રેણિક રાજા વિરા-
જમાન હતા, ત્યારે તે નગરીમાં એક ચંદાઝ રહેતો હતો. એક વારે
એ ચંદાઝની સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો, ત્યારે તેને કેરી સ્વાવાની ઇચ્છા ડરમ
થઈ. તેણે તે લાવી આપવા ચંદાઝને કહ્યું. ચંદાઝે કહ્યું: આ કેરીનો
ઘસત નથી, પટલે મારો ઉપાય નથી. નહિ તો હું ગમે તેટલે ડંબે
હોય ત્યાંથી મારી વિધાનાં ઘઢવડે કરીને લાવી તારી ઇચ્છા મિટ
કરું. ચંદાઝણીએ કહ્યું: રાજાની મહારાણીના ઘાગમાં એક અકા-
ઝિક કેરી આપનાર આંશો છે. તેપર અત્યારે કેરીઓ લધી રહી રહે,
માટે ત્યાં જઈને એ કેરી લાવો. પોતાની સ્ત્રીની ઇચ્છા પુરી પાડવા
ચંદાઝ તે ઘાગમાં ગયો. ગુપ્ત રીતે આંશ સમીપ જઈ મંથ્ર બળીને તેને
નમાવ્યો, અને કેરી ભીધી. ધીજા મંથ્રવડે કરીને તેને હતો એ
કેરી દીધો. પછી તે ઘેર આવ્યો અને તેની સ્ત્રીની ઇચ્છા માટે
નિરાંતર તે ચંદાઝ વિધાયઝે ત્યાંથી કેરી લાવવા લાગ્યો. એક
દિવસે કરતાં કરતાં માઝીની દ્રષ્ટિ આંશ બળી ગઈ. કેરીઓની
ચોરી થયેલી જોઈને તેણે શ્રેણિકરાજાના આગઝ નઘતાપૂર્વક જઈને
કહ્યું. શ્રેણિકની આજ્ઞાથી અમયકુમાર નામના મુદ્ધિશાઝી ઘણાં
મુન્દિવડે તે ચંદાઝને ઝોંધી કાઢ્યો. તેને પોતાના આગઝ નેદારી
પૂછ્યું: પટલાં વધાં માગમો ઘાગમાં રહે છે છતાં તું કેરી રીતે
ઘડીને એ કેરી મળે ગયો કે એ વાત કઢવામાં પણ ન આવી!
ચંદાઝે કહ્યું: આપ મારો અપરાધ સમા કરજો. હું સાચું બોલી
અરે હું કે મારી પાસે એક વિધા છે, તેના યોગથી હું એ કેરીઓ
મળે જશ્યો. અમયકુમારે કહ્યું: મારાથી સમા ન થઈ શકે, પરંતુ
મહાગદા શ્રેણિકને પરિચાતું આપ તો તેઓને પૂર્વી રિધા સેવાનો
અમિહાસ હોવાથી તમારું અપરાધના વદલામાં હું અપરાધ સમા

કરાવી શકું. ચંડાઢે એમ કરવાની હા કહી. પછી અમયકુમારે ચંડાઢને શ્રેણિકરાજા ડ્યાં સિંહાસનપર બેઠા હતા ત્યાં લાવીને સામો ડમો રાખ્યો. અને સચઢી વાત રાજાને કહી વતાવી. એ વાતની રાજાએ હા કહી. ચંડાઢે પછી સામા ડમા રહી થરથરતે પગે શ્રેણિકને તે વિદ્યાનો વોથ આપવા માંઢ્યો, પણ તે વોથ લાગ્યો નહિ. ઝડપથી ડમા થઈ અમયકુમાર વોલ્યાઃ મહારાજ ! આપને જો એ વિદ્યા અવશ્ય શીખવી હોય તો સામા આવી ડમા રહો, અને એને સિંહાસન આપો. રાજાએ વિદ્યા લેવા સ્વાતર એમ કયું તો તત્કાઢ વિદ્યા સાધ્ય થઈ.

આ વાત માત્ર વોથ લેવાને માટે છે. એક ચંડાઢનો પણ વિનય કર્યા વગર શ્રેણિક જેવા રાજાને વિદ્યા સિદ્ધ ન થઈ. તો તેમાંથી તત્ત્વ એ ગ્રહણ કરવાનું છે કે સદ્વિદ્યાને સાધ્ય કરવા વિનય કરવો અવશ્યનો છે. આત્મવિદ્યા પામવા નિર્ગ્રંથગુરુનો જો વિનય કરીએ તો કેવું મંગલદાયક થાય !

વિનય એ ઉત્તમ વર્ણીકરણ છે. ઉત્તરાધ્યયનમાં ભગવાને વિનયને ધર્મનું મૂઢ કહી વર્ણવ્યો છે. ગુરુનો. મુનિનો, વિદ્વાનનો, માતાપિતાનો અને પોતાથી વડાનો વિનય કરવો એ આપણી ઉત્તમતાનું કારણ છે.

શિક્ષાપાઠ ૩૩ સુદર્શન શેઠ.

માર્ચીનકાઢમાં શુદ્ધ એક પત્નીવ્રતને પાઢનારા અસંખ્ય પુરુષો થઈ ગયા છેઃ એમાંથી સંકટ સહી નામાંકિત થયેલો સુદર્શન નામનો એક સત્પુરુષ પણ છે. એ ધનાઢ્ય સુંદર મુત્તમુદ્રાવાઢો કાંતિમાન અને મધ્ય વયમાં હતો. જે નગરમાં તે રહેતો હતો, તે નગરના

રાગ્યદરવાર આગઝથી કંડ કામ મસંગને લીધે તેને નીકઢનું પડ્યું. તે પેઢા રાજાની અમયા નામની રાણી પોતાના આવાસના ગોરમાં પેઢી હતી. ત્યાંથી મુદર્શન મળી તેની દ્રષ્ટિ ગઢ. તેનું ઉત્તમ કા અને કાયા જોડને તેનું મન લલચાયું. એક અનુચરી મોઢલીને કમરમારથી નિર્મઢ કારણ બતાવીને મુદર્શનને ઉપર મોલાવ્યો. કેટલાક મકારની વાનવિત કર્યા પછી અમયાએ મુદર્શનને મોગ મોગરવા મંરંપીનું આમંત્રણ કર્યું. મુદર્શને કેટલોક ઉપદેશ આપ્યો મોગન તેનું મન જાન થયું નહિ. છેવટે કંડાલીને મુદર્શને યુક્તિથી કર્યું: કહેન, ઠું પુઢવમ્મમાં નથી ! મોગન રાણીએ અનેક મકારના હાવમાર કર્યા. એ સમઢી કામનેટાથી મુદર્શન જઢ્યો નહિ, એથી કંડાલી જડને રાણીએ તેને જનો કર્યો.

એક વાર એ નગરમાં ડગાળી હતી, તેથી નગર વહાર નગરનો માર્નદથી આમ નેમ મમતા હતા. ધામધુમ મચી રહી હતી. મુદર્શન ડેડના છ દેવઢુમાર જેવા પૂજાં વળ ત્યાં આગ્યા હતા. અમયા રાણી કવિઢા નામની ઢામી સાથે ઢાઢમાઢથી ત્યાં મારી હતી. મુદર્શનના દેવપૂતઢાં જેવા છ પૂજાં તેના મોવામાં આગ્યા, કવિઢાને તેમે પૂઢપૂં: આઢા મ્મ્ય પૂજાં કોના છે ? કવિઢાએ મુદર્શન ઢેડનું નામ આપ્યું. નામ માર્મઢીને રાણીની છાનીમાં કઢાર મોઢાઢ: તેને કઢારી ધા વાગ્યો. મમઢી ધામધુમ ઢીતી ગયા વળી ધાયા કપન મોઢરીને અમયાએ અને તેની ઢાર્મીએ ઢઢી રાજાને કપુ: મમે માનતા હમો કે માગ રાગ્યમાં ગ્યાય અને નીનિ કને છે, દુન-નોયો મારી મતા દુઢ્મી નથી; વર્નુ ને મરઢું વિપ્પા છે. મંદાનુ-રમાં વમ દુનનોં મંદન કોં ત્યાં મુઢી હતુ મંદન છે ! નો વળી ઢીતી વ્મઢ મોઢે પૂઢપૂં વમ મું ? તમાગ નગમ્મા મુદર્શન નામના ઢેડે મારી કને મોમનું આમંત્રણ કર્યું. નહિ કહેશા યોગ્ય કપનોં કારે મોંવઢાં વળી; વમ મે તેનાં વિમ્મઢાર કર્યો. આથી વિનંદ .

अंशकं वयं करोमः । यथा राजा मूकं वाननां वाचा दायं छे
ए वाग जाणे बहु मान्य छे. तेषां वल्ली रत्नां मायावी मधुरां
वचनं शुं असर न करे । नाना नेत्रमां दादां जळ जेवां वननधी
राजा प्रोधायमान थया. सुदर्शनने शुद्धीए चदावी देवानां तन्दाळ
तेणे आझा करी दीधी, अने ने प्रमाणे सयल्लं थई पण गयुं. मात्र
शुद्धीए सुदर्शन घेने एदली बार हनी.

गमे तेम हो, पण सृष्टिना दिव्य भंडारमां अजवाळुं छे.
सत्यनो प्रभाव दांयवो रतेनो नयी. सुदर्शनने शुद्धीए बेसायों,
के शुद्धी फीटीने तेहुं झळझळतुं सोनातुं सिंहासन थयुं अने देव
दुंदुभीना नाद थया: सर्वत्र आनंद व्यापी गयो. सुदर्शनतुं सत्य-
शीळ विभ्रमंढळमां झळकी उठयुं. सत्य शीळनो सदा जय छे.

शीचळ अने सुदर्शननी उत्तम द्रवना ए वने आत्माने पवित्र
श्रेणिए चदावे छे !

शिक्षापाठ ३४ ब्रह्मचर्य विपे सुभाषित.

दोहरा.

- निरखीने नवयावना, लेख न विषयनिदान;
गळे काष्टनी पृतळी, ते भगवान समान. १
- आ सयळा संसारनी, रमणी नायकरूप;
ए त्यागी, त्याग्युं वधुं. केवळ शोक स्वरूप. २
- एक विषयने जीततां, जीत्यो सौ संसार;
नृपति जीततां जीतिये, दळ, पुरने अधिकार. ३
- विषयरूप अंहरयी, टळे ज्ञानने ध्यान;
लेख मदीरापानधी, छाके ज्यम अज्ञान. ४

જે નવવાડ વિશુદ્ધી, ઘરે શિયલ સુસદાઈ;
 ભવ તેનો લવ પછિ રહે, તત્ત્વવચન એ ભાઈ. . . ૫
 મુંદર શીયલમુરતરુ, મન વાળી ને દેહ;
 જે નરનારી સેવશે, અનુપમ ફલ લે તેહ. . . ૬
 પાત્ર વિના વસ્તુ ન રહે, પાત્રે આત્મિક જ્ઞાન;
 પાત્ર થવા સેવો સદા, બ્રહ્મચર્ય મતિમાન. . . ૭

શિક્ષાપાઠ ૩૫ નમસ્કારમંત્ર:

નમો અરિહંતાણં, નમો સિદ્ધાણં;
 નમો આચરિયાણં, નમો ઉવશ્સાયાણં;
 નમો લોણ સબ્ધસાહુણં.

આ પવિત્ર વાક્યોને નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાં નવકાર (નમસ્કાર) મંત્ર કે પંચપરમેષ્ઠિમંત્ર કહે છે.

અહિંત ભગવંતના ચાર ગુણ, સિદ્ધ ભગવંતના આઠ ગુણ, આચાર્યના છત્રીશ ગુણ, ઉપાધ્યાયના પંચવીશ ગુણ, અને સાધુના સજ્જીવીશ ગુણ મઝીને એકસો આઠ ગુણ થયા. અંગુઠા વિના ઘાફીની ચાર આંગઝીઓનાં ચાર ટેરવાં થાય છે, અને એથી એ ગુણોનું ચિંતન કરવાની યોજના હોવાથી ચારને નવે ગુણનાં ૧૦૮ થાય છે. છટલે નવકાર એમ કહેવામાં સાથે એવું મૂલ્ય રહ્યું જણાય છે કે જે મહ્ય ! તારાં એ આંગઝીનાં ટેરવાંથી (નવકાર) મંત્ર નવવાર ગણ.—કાર છટલે કરનાર એમ પણ થાય છે. ચારને નવે ગુણનાં જેટલા થાય છટલા ગુણનો ભરેલો મંત્ર એમ નવકાર મંત્ર તરીકે એનો અર્થ થઈ શકે છે. પંચપરમેષ્ઠિ છટલે આ સકલ જગત્માં પાંચ વસ્તુઓ પરમોત્કૃષ્ટ છે તે તે કયી કયી?—તો કહી બતાવી કે અરિ-

શિક્ષાપાઠ ૩૬ અનાનુપૂર્વિ.

૧	૨	૩	૪	૫
૨	૧	૩	૪	૫
૧	૩	૨	૪	૫
૩	૧	૨	૪	૫
૨	૩	૧	૪	૫
૩	૨	૧	૪	૫

પિતા-આવી જાતનાં કોષ્ટકથી ભરેલું એક નાનું પુસ્તક છે તે તે જોયું છે ?

પુત્ર-હા પિતાજી.

પિતા-એમાં આઠા અવલા અંક મૂક્યા છે, તેનું કાંઈ પણ કારણ તારા સમજવામાં છે ?

પુત્ર-નહિ પિતાજી. મારા સમજવામાં નથી માટે આપ તે કારણ કહો.

પિતા-પુત્ર ! મત્યક્ષ છે કે મન એ એક વહુ ચંચલ વીજ છે, જેને એકાગ્ર કરવું વહુ વહુ વિકટ છે. તે જ્યાં સુધી એકાગ્ર થતું નથી ત્યાં સુધી આત્મમલિનતા જતી નથી. પાપના વિચારો ઘટના નથી. એ એકાગ્રતા માટે વાર મતિગ્રાદિક અનેક મહાન સાધનો ભગવાને કર્યાં છે. મનની એકાગ્રતાથી મહા યોગની શ્રેણિ ચઢવા માટે અને તેને કેટલાક પ્રકારથી નિર્મલ કરવા માટે સત્પુરુષોર આ એક સાધનરૂપ કોષ્ટકાવલિ કરી છે. પંચરમેષ્ટિ મંત્રના પાંચ

અંક એમાં પંદરલા મૂક્યા છે, અને પછી લોમવિલોમ સ્વરૂપમાં લક્ષ-
વંધ એના એ પાંચ અંક મૂકીને ભિન્ન ભિન્ન મકારે કોણકો કર્યા
છે. એમ કરવાનું કારણ પણ મનની એકાગ્રતા થઈને નિર્જરા કરી
શકાય એ છે.

પુત્ર-પિતાજી ! અનુક્રમે લેવાથી એમ શા માટે ન થઈ શકે ?

પિતા-લોમવિલોમ હોય તો તે ગોઠવતાં જવું પડે અને નામ
સંભારતાં જવું પડે. પાંચનો અંક મૂક્યા પછી વેનો આંકડો આવે
કેં ' નમો લાંબ સચ્ચસાહુણં ' પછી- ' નમો અરિહંતાણં ' એ વાક્ય
મૂકીને ' નમો સિદ્ધાણં ' એ વાક્ય સંભારવું પડે. એમ પુનઃ પુનઃ
લક્ષની દ્રઢતા રાખતાં મન એકાગ્રતાએ પહોંચે છે. અનુક્રમવંધ હોય
તો તેમ થઈ શકતું નથી, કારણ કે વિચાર કરવો પડતો નથી. એ
મૂલ્ય વચ્ચેનાં મન પરમેષ્ઠિમંત્રમાંથી નીકળીને સંસારતંત્રની ત્વડ-
પટમાં ગઈ પડે છે, અને વચ્ચે ધર્મ કરતાં ધાડ પણ કરી નાલે છે,
જેથી સત્પુરુષોએ અનાનુષ્ટુભિની યોજના કરી છે. તે વધુ સુંદર છે
અને આત્મશક્તિને આપનારી છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૭ સામાયિક વિચાર ભાગ ૧.

આત્મશક્તિનો પ્રકાશ કરનાર, સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનનો ઉદય
કરનાર, શુદ્ધ સમાધિભાવમાં પ્રવેશ કરાવનાર, નિર્જરાનો અમૂલ્ય
લાભ આપનાર, રાગદ્વેષથી મધ્યસ્થ બુદ્ધિ કરનાર એવું સામાયિક
નામનું શિક્ષાવ્રત છે. સામાયિક શબ્દની વ્યુત્પત્તિ સમઆય-ઈક
એ શબ્દોથી થાય છે. સમ એટલે રાગદ્વેષરહિત મધ્યસ્થ પરિણામ,
આય એટલે તે સમજાવનારી ઉત્પન્ન થતો જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રરૂપ
મોક્ષમાર્ગનો લાભ, અને ઈક કહેતાં ભાવ એમ અર્થ થાય છે. એટલે

જે વડે કરીને મોક્ષના માર્ગનો લાભદાયક માત્ર ઉપજે તે સામાયિક. આર્ત, અને રૌદ્ર એ બે પ્રકારનાં ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને મન, વચન, કાયાના પાપભાવને રોકીને વિવેકી મનુષ્યો સામાયિક કરે છે.

મનના પુદ્ગલ તરંગી છે. સામાયિકમાં જ્યારે વિશુદ્ધ પરિણામથી રહેવું યોગ્ય છે ત્યારે પણ એ મન આકાશ પાતાલના ઘાટ ઘડ્યા કરે છે. તેમજ ભૂલ, વિસ્મૃતિ, ઉન્માદ इत्याદિથી વચન-કાયામાં પણ દૂષણ આવવાથી સામાયિકમાં દોષ લાગે છે. મન, વચન અને કાયાના થઈને ઘટ્ટીશ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. દશ મનના, દશ વચનના અને ધાર કાયાના એમ ઘટ્ટીશ દોષ જાણવા અવશ્યના છે, જે જાણવાથી મન સાવધાન રાખી શકાય.

મનના દશ દોષ કહું છું.

૧ અવિવેકદોષ-સામાયિકનું સ્વરૂપ નહિ જાણવાથી મનમાં એવો વિચાર કરે કે આથી શું ફલ થવાનું હતું ? આથી તે કોણ તર્પુ હશે ? એવા વિકલ્પનું નામ અવિવેકદોષ.

૨ યશોવાંછાદોષ-પોતે સામાયિક કરે છે એમ યીજા મનુષ્યો જાણે તો પ્રશંસા કરે એવી ઇચ્છા સામાયિક કરવું તે યશોવાંછાદોષ.

૩ ધનવાંછાદોષ-ધનની ઇચ્છા સામાયિક કરવું તે ધનવાંછા દોષ.

૪ ગર્વદોષ-મને લોકો ધર્મિ કહે છે અને હું સામાયિક પણ તેમજ કહું છું ? એવો અધ્યવસાય તે ગર્વદોષ.

૫ ભયદોષ-હું શ્રાવકકુલમાં જન્મ્યો છું, મને લોકો યોગ્ય તરીકે માન આપે છે, અને જો સામાયિક નહિ કરું તો કહેશે કે આટલી ક્રિયા પણ નથી કરતો; એમ નિંદાના ભયથી સામાયિક કરે તે ભયદોષ.

૬ નિદાનદોષ-સામાયિક કરીને તેનાં ફલથી ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિક મઠ્ઠવાનું ઇચ્છે તે નિદાનદોષ.

७ संशयदोष—सामायिकनुं फल ह्मै के नहि होय ? एवो विकल्प करे ते संशयदोष.

८ कपायदोष—सामायिक क्रोधादिकयी करवा बेसी जाय किंवा पछी क्रोध, मान, माया, लोभमां दृष्टि धरे ते कपायदोष.

९ अविनयदोष—विनय बगर सामायिक करे ते अविनयदोष.

१० अवहुमानदोष—भक्तिभाव अने उमंगपूर्वक सामायिक न करे ते अवहुमानदोष.

शिक्षापाठ ३८ सामायिक विचार भाग २.

मनना दश दोष कहा हवे वचनना दश दोष कहौं.

१ कुबोलदोष—सामायिकमां कुवचन बोलवुं ते कुबोलदोष.

२ सहसात्कारदोष—सामायिकमां साहसयी अविचारपूर्वक वाक्य बोलवुं ते सहसात्कारदोष.

३ असदारोपणदोष—बीजाने खोद्यो दोष आदि आपवां ते असदारोपणदोष.

४ निरपेक्षदोष—सामायिकमां शास्त्रनी दरकार बिना वाक्य बोले ते निरपेक्षदोष.

५ संक्षेपदोष—सूत्रना पाठ इत्यादिक हुंकायां बोली नाखे, यथार्थ उच्चार करे नहि ते संक्षेपदोष.

६ क्रेशदोष—कोईयी कंकाश करे ते क्रेशदोष.

७ विकथादोष—ग्वियादि चार के नात प्रकाशनी विकथा मांडी बेसे ते विकथादोष.

८ हास्यदोष-सामाधिकर्मा कोटनी हांसी मरुकी को ते हास्यदोष.

९ भयुद्धदोष-सामाधिकर्मा मूलात् भूनादिक भने भयुद्ध बोधे ते भयुद्धदोष.

१० मृगमुगदोष-मृगदमोक्षयोः सामाधिकर्मा मूलात् बोधे भे बोधे वग वृत्त मोद समीप गते ते मृगमुगदोष.

११ वपनना दन दोष कथा, इहे कायाना वा दोष कर्तुं पुं.

१२ अपोग्य भागनदोष-सामाधिकर्मा वगव वग वडापी बेमे, ते भी मुद भादि मत्स्य भविनवदन भागने भे अपोग्य भागनदोष.

१३ चक्रागमनदोष-दगदगने भागने बेमी सामाधिकर्मा को, किंवा बारवार ज्याधी उड्डुं वडे तेने भागने बेमे ते चक्रागमनदोष.

१४ चन्द्रदृष्टिदोष-काप्यग्निर्गर्मा आंगो चंद्रस्य ए चन्द्रदृष्टिदोष.

१५ सावधक्रियादोष-सामाधिकर्मा कंठ पाप क्रिया के तेनी संज्ञा करे ते सावधक्रियादोष.

१६ आलंघनदोष-भीतादिके भीतीगण दइ बेमे एही स्थां घेठेला जंतुनो नाश पाप के तेने पीडा पाप तेमन पोताने प्रमादनी प्रवृत्ति पाप, ते आलंघनदोष.

१७ आकुंचनप्रसारणदोष-हाथ वग संकोचे, लांरा करे ए आदि ते आकुंचनप्रसारणदोष.

१८ आलसदोष-अंग मरुटे, टचाका वगाडे ए आदि ते आलसदोष.

१९ मोटनदोष-आंगळी वंगरे चार्की करी टचाका वगाडे ते मोटनदोष.

૯ મલદોષ-ઘરઢા ઘરઢ કરી સામાયિકમાં ચલ કરી મેલ ત્વંતેરે તે મલદોષ.

૧૦ વિમાસનદોષ-ગઢ્ઢામાં હાય નાત્વીવેસેડ. તે વિમાસનદોષ.

૧૧ નિદ્રાદોષ-સામાયિકમાં ડંચ આવે તે નિદ્રાદોષ.

૧૨ વસ્ત્રસંકોચન-સામાયિકમાં ઢાઢ પ્રમુત્તની મીતિયી વસ્ત્રયી શરીર સંકોચે તે.

૬ વત્રીશ દૂપનરહિત સામાયિક કરવું. પાંચ અતિચાર ઢાઢવા.

શિક્ષાપાઠ ૩૯ સામાયિક વિચાર ભાગ ૩.

૬કાગ્રતા અને સાવધાની વિના ૬ વત્રીશ દોષમાંના અમુક દોષ પળ આવી જાય છે. વિજ્ઞાનવેચાઓ ૬ સામાયિકનું જયન્ય પ્રમાણ વે ઘડીનું વાંધ્યું છે. ૬ વ્રત સાવધાનીપૂર્વક કરવાયી પરમશાંતિ આપે છે. કેટલાકનો ૬ વે ઘડીનો કાઢ જ્યારે જતો નયી ત્યારે તેઓ વહુ કંઢાઢે છે. સામાયિકમાં નવરાશ લડને વેસ-વાયી કાઢ જાય પળ ક્યાંયી ? આધુનિક કાઢમાં સાવધાનીયી સામાયિક કરનારા વહુજ યોઢા છે. પ્રતિક્રમણ સામાયિકની સાયે કરવાનું હોય છે ત્યારે તો વસ્ત્ર જવો સુગમ પડે છે. જો કે ૬વા પામરો પ્રતિક્રમણ લક્ષપૂર્વક કરી શકતા નયી તોપળ કેવઢ નવ-રાશ કરતાં ૬માં જરૂર કંડક ફેર પડે છે. જેઓને સામાયિક પળ પુરું આવઢતું નયી તેઓ વીચારા સામાયિકમાં પછી વહુ મુંજાય છે. કેટલાક મારે કર્મિયો ૬ અવસરમાં વ્યવહારના પ્રપંચો પળ ઘડી રાત્તે છે. આયી સામાયિક વહુ દોષિત થાય છે.

વિધિપૂર્વક સામાયિક ન થાય ૬ વહુ સ્વેદકારક અને કર્મની વાહુલ્યતા છે. સાઢ ઘડીના અહોરાત્ર વ્યય ચાલ્યા જાય છે. અસં-

લ્યાતા દિવસથી ભરેલાં અનંતા કાલચક્ર વ્યતિત કરતાં પણ તે સાર્થક ન થયું તે બે ઘડીના વિશુદ્ધ સામાયિકથી થાય છે. લક્ષપૂર્વક સામાયિક થવા માટે તેમાં મહેનત કર્યા પછી ચાર લોભસ્ત્રોથી વધારે લોભસ્ત્રનો કાપોત્સર્ગ કરી ચિત્તની કંઈક સ્વસ્થતા આણતો પછી સૂત્રપાઠ કે ઉત્તમ ગ્રંથનું મનન કરવું, વૈરાગ્યનાં ઉત્તમ કાવ્યો યોલવાં, પાછઝનું અધ્યયન કરેલું સ્મરણ કરી જવું, નૂતન અભ્યાસ થાય તો કરવો. કોઈને શાસ્ત્રાધારથી વૈષ્ણ આપવો; એમ સામાયિકી કાલ વ્યતિત કરવો. મુનિરાજનો જો સમાગમ હોય તે આગમવાળી સામઝવી અને તે મનન કરવી, તેમ ન હોય તે શાસ્ત્ર પરિચય ન હોય તો વિચક્ષણ અભ્યાસી પાસેથી વૈરાગ્યનાં થક કથન શ્રવણ કરવું; કિંવા કંઈ અભ્યાસ કરવો. એ સમય યોગવાદ ન હોય તો કેટલોક ભાગ લક્ષપૂર્વક કાપોત્સર્ગમાં રોકાવું અને કેટલોક ભાગ મહાપુરુષોનાં ચરિત્રકથામાં ઉપયોગપૂર્વક રોકવો, પરંતુ જેમ ઘને તેમ વિવેકથી અને ઉત્સાહથી સામાયિકી કાલ વ્યતિત કરવો. કંઈ સાહિત્ય ન હોય તો પંચ પરમેષ્ઠિમંત્રને જાપન ઉત્સાહપૂર્વક કરવો. પણ વ્યર્થ કાલ કાઢી નાલવો નહીં ધીરજથી, શાંતિથી અને યજ્ઞાથી સામાયિક કરવું. જેમ ઘને તે સામાયિકમાં શાસ્ત્રપરિચય વધારવો.

સાઠ ઘડીના અઠોરાત્રિમાંથી બે ઘડી ભવદય મચાવી સામાયિક તો સદ્માવથી કરવું.

શિક્ષાપાઠ ૪૦ પ્રતિક્રમણવિચાર.

પ્રતિક્રમણ પડ્યે પાછું કરવું-કરીથી જાંટે તરું એમ પડે. અર્થ થઈ શકે છે. માવની પ્રવેશાણ જે દિશમે જે રગને પ્રતિક્રમણ

કરવાનું થાય; તે વચ્ચેની અગાડ અથવા તે દિવસે જે જે દોષ થયા હોય તે એક પછી એક અંતરાત્મથી જોઈ જવા અને તેનો પશ્ચાતાપ કરી તે દોષથી પાછું ચઢવું તેનું નામ પ્રતિક્રમણ કહેવાય.

ઉત્તમ મુનિયો અને ભાવિક શ્રાવકો સંધ્યાકાળે અને રાત્રિના પાછળના ભાગમાં દિવસે અને રાત્રે એમ અનુક્રમે થયેલા દોષના પશ્ચાતાપ કરે છે કે તેની ક્ષમાપના ઇચ્છે છે, એનું નામ અહીં આગળ પ્રતિક્રમણ છે. એ પ્રતિક્રમણ આપણે પણ અવશ્ય કરવું. કારણ કે આ આત્મા મન, વચન અને કાયાના યોગથી અનેક પ્રકારનાં કર્મ બાંધે છે. પ્રતિક્રમણ મૂર્ખમાં એનું દોહન કરેલું છે, જેથી દિવસ રાત્રમાં થયેલાં પાપના પશ્ચાતાપ તે વડે થઈ શકે છે. શુદ્ધભાવ વડે કરી પશ્ચાતાપ કરવાથી લેશ પાપ થતાં પરલોકભય અને અનુકંપા દૂર છે, આત્મા કૌમલ થાય છે. ત્યાગવા યોગ્ય વસ્તુનો વિવેક આવતો જાય છે. ભગવત્સાક્ષીએ અજ્ઞાન આદિ જે જે દોષ વિસ્મરણ થયા હોય તેનો પશ્ચાતાપ પણ થઈ શકે છે. આમ એ નિર્જરા કરવાનું ઉત્તમ સાધન છે.

એનું આવશ્યક એવું પણ નામ છે. આવશ્યક એટલે અવશ્ય કરીને કરવા યોગ્ય એ સત્ય છે. તે વડે આત્માની મલિનતા રૂપે છે, માટે અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે.

‘સાયંકાલ જે પ્રતિક્રમણ કરવામાં આવે છે તેનું નામ ‘દેવ-સીયપદિક્રમણ’ એટલે દિવસ સંબંધી પાપનો પશ્ચાતાપ, અને રાત્રિના પાછલા ભાગમાં પ્રતિક્રમણ કરવામાં આવે છે તે ‘રાઇપદિક્રમણ’ કહેવાય છે. દેવસીય અને રાઇ એ પાકૃત ભાષાના શબ્દો છે. પત્ન-વાડીએ કરવાનું પ્રતિક્રમણ તે પાલિક અને સંવત્સરે કરવાનું તે સંવત્સરિક કહેવાય છે. સન્પુરુષોએ યોજનાથી બાંધેલો એ સુંદર નિયમ છે.

કેટલાક સામાન્ય બુદ્ધિમાનો એમ કહે છે કે દિવસ અને

રાત્રિનું સવારે પ્રાયશ્ચિતરૂપ પ્રતિક્રમણ કર્યું હોય તો કંઈ સ્વોદું નથી પરંતુ એ કહેવું પ્રમાણિક નથી. રાત્રિયે અકસ્માત્ અમુક કારણ આવી પડે કે કાલધર્મ પ્રાપ્ત થાય તો દિવસ સંવંધી પળ રહી જાય.

પ્રતિક્રમણમૂત્રની યોજના વહુ સુંદર છે. એનાં મૂલતત્ત્વ વહુ સ્તમ છે. જેમ વને તેમ પ્રતિક્રમણ ધીરજથી, સમજાય એવી ભાષાથી, શાંતિથી, મનની એકાગ્રતાથી અને યત્નાપૂર્વક કરવું.

શિક્ષાપાઠ ૪૧ મીઠ્ઠારીનો સ્વેદ ભાગ ૧.

એક પામર મીઠ્ઠારી જંગલમાં મટકતો હતો. ત્યાં તેને શૂલ લાગી. પટલે તે વિચારો લડયડીમાં સ્વાતો સ્વાતો એક નગરમાં એક સામાન્ય મનુષ્યને ઘેર પહોંચ્યો, ત્યાં જઈને તેણે અનેક પ્રકારની આજીજી કરી; તેના કાલાવાલાયી કરુણા પામીને તે શૂદ્ધ સ્થિતિ સ્વીકારી તેને ઘરમાંથી જમનાં વધેલું મિષ્ટાન્ન આપ્યું. મોજન મલવાથી મીઠ્ઠારી વહુ આનંદ પામતો પામતો નગરની બહાર આવ્યો, આવીને એક મ્હાલ તલે બેઠો; ત્યાં જરા સ્વચ્છ કરીને એક ઘાનુએ અતી જુનો થયેલો પોતાનો જઞ્ઞનો ઘડો મૂક્યો. એક ઘાનુએ પોતાની કાટીતુટી મલિન ગોદડી મૂકી અને એક ઘાનુએ પોતે તે મોજન લઈને બેઠો. રાત્રી રાત્રી થતાં એણે તે સ્વાદને પુરું કર્યું. પછી ઓશિકે એક પથ્થર મૂકીને તે સુતો. મોજનના મદથી જરાવારમાં તેની આંખો મિંચાઈ ગઈ. નિદ્રાવશ થયો પટલે તેને એક સ્વપ્ન આપ્યું. પોતે જાણે મહા રાજરિદ્ધિને પામ્યો છે, સુંદર વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કર્યા છે, દેશ આગ્રામાં પોતાનો વિજયનો ઢંકો વાગી ગયો છે, સર્પાપમાં તેની આજ્ઞા અવલંબન કરવા અનુચરો વમા રડ રડા છે, આનુવાનુ છટીદારો મ્હમા મ્હમા પોકારે છે, એક રમણિય મહેન્દમાં સુંદર પલંગપર તેણે શયન કર્યું છે, દેવાંગના

જેવી સ્ત્રીઓ તેના પગ ચાંપે છે, પંચાથી એક વાજુથી પંચાનો મંદ મંદ પવન ઢોળાય છે, એવા સ્વપ્નામાં તેનો આત્મા ચડી ગયો. તે સ્વપ્નાના ભોગ લેતાં તેનાં રોમ ડહસી ગયાં. એવામાં મેઘ મહારાજા ચડી આવ્યો, વિજળીના ફવકારા થવા લાગ્યા. સૂર્ય વાદળાંથી ઢંકાઈ ગયો, સર્વત્ર અંધકાર પથરાઈ ગયો, મુશલધાર વરસાદ થશે એવું જણાયું અને એટલામાં ગાજવીંજથી એક પ્રવલ્લ કઢાકો થયો. કઢાકાના અવાજથી ભય પામીને તે પામર भीखारी વિચારો જાગી ગયો.

શિક્ષાપાઠ ૪૨ भीखारीનો खेद भाग ૨.

જુએ છે તો જે સ્થલે પાણીનો સ્રોતરો ઘડો પડ્યો હતો તે સ્થલે તે ઘડો પડ્યો છે, જ્યાં ફાટી ડુટી ગોદડી પડી હતી ત્યાંજ તે પડી છે, પોતે જેવાં મલિન અને ફાટેલાં કપડાં ધારણ કર્યાં હતાં તેવાં ને તેવાં તે વસ્ત્રો શરીર ઉપર છે. નથી તલભાર વધ્યું કે નથી જવભાર ઘટ્યું, નથી તે દેશ કે નથી તે નગરી, નથી તે મહેલ કે નથી તે પલંગ નથી તે ચામરછત્ર ધરનારા કે નથી તે છઠ્ઠીદારો નથી તે સ્ત્રીઓ કે નથી તે વસ્ત્રાલંકારો, નથી તે પંચા કે નથી તે પવન, નથી તે અનુચરો કે નથી તે આજ્ઞા, નથી તે સુખ વિલાસ કે નથી તે મદોન્મત્તતા, ખાઈ તો પોતે જેવા હતા તેવા ને તેવા દેખાયા. ઈથી તે દેખાવ જોઈને તે સ્વેદ પામ્યો. સ્વપ્નામાં મેં મિથ્યા આઢંવર દીઠો તેથી આનંદ માન્યો. એમાંનું તો અહીં કશું નથી. સ્વપ્નાના ભોગ ભોગવ્યા નહિ અને તેનું પરિણામ જે સ્વેદ તે હું ભોગવું છું. એમ એ પામર જીવ પશ્ચાતાપમાં પડી ગયો.

અહો ભવ્યો ! भीखारीનાં સ્વપ્નાં જેવાં સંસારનાં સુખ અનિત્ય છે. સ્વપ્નામાં જેમ તે भीखारीએ સુખ સમુદાય દીઠો અને આનંદ

માન્યો તેમ પાપર પ્રાણીઓ સંસાર સ્વપ્નાના મુલ્લસમુદાયમાં આનંદ માને છે. જેમ તે મુલ્લસમુદાય જાગૃતિમાં મિથ્યા જગાયા તેમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં સંસારનાં મુલ્લ તેવાં જગાય છે. સ્વપ્નાના ભોગ ન ભોગ-વ્યા છતાં જેમ ખીસ્વારીને સ્વેદની પ્રાપ્તિ થઈ, તેમ મોહાંશ પ્રાણીઓ સંસારનાં મુલ્લ માની વેસે છે, અને ભોગવ્યા સમ ગણે છે. પરંતુ પરિણામ સ્વેદ, દુર્ગતિ અને પથ્થાતાપ લે છે; તે ચપ્પ અને વિનાશી છતાં સ્વપ્નાના સ્વેદ જેવું તેવું પરિણામ રહું છે. એ ઉપરથી શુદ્ધિ-માન પુરુષો આત્મહિતને જોયે છે. સંસારની અનિત્યતાપર એક કાવ્ય છે કે:-

ઉપજાતિ.

વિદ્યુતલક્ષ્મી પ્રભુતા પતંગ, આયુષ્ય તેતો જઝના તરંગ;
પુરંદરી ચાપ અનંગરંગ, શું રાચિયે ત્યાં સ્થળનો પ્રસંગ !

વિશેષાર્થ:-લક્ષ્મી વિજઝી જેવી છે. વિજઝીનો શ્વકાર જેમ થઈને ઓલવાઈ જાય છે તેમ લક્ષ્મી આવીને ચાલી જાય છે. અધિકાર પતંગના રંગ જેવો છે, પતંગનો રંગ જેમ ચાર દિવસની ઘટકી છે તેમ અધિકાર માત્ર થોડો કાલ રહી હાથમાંથી જતો રહે છે. આયુષ્ય પાણીના મોજાં જેવું છે. પાણીનો હિલોઝો આવ્યો કે ગયો તેમ જન્મ પામ્યા અને એક દેહમાં રચા કે ન રચા ત્યાં ધીજાદેહમાં પડયું પડે છે. કામભોગ આકાશમાં ઉત્પન્ન થતાં ઇંદ્રનાં ધનુષ્ય વર્ષાકાલમાં થઈને સ્થળવારમાં લય થઈ જાય છે, તેમ યોષ-નમાં કામના વિકાર ફઝીભૂત થઈ જરા વયમાં જતા રહે છે. ટુંકામાં હે જીવ ! એ સઘઝી વસ્તુઓનો સંબંધ સ્થળભર છે, એમાં પ્રેમવંધનની સાંકળે વંધાઈને શું રાચવું ? તાત્પર્ય એ સઘઝાં ચપ્પ અને વિનાશી છે, તું અલંદ અને અવિનાશી છે, માટે તારા જેવી નિત્ય વસ્તુને પ્રાપ્ત કરે ! એ વાંચ યથાર્થ છે.

शिक्षापाठ ४३ अनुपम क्षमा.

क्षमा ए अंतर्दृष्टि जीतवामां स्वहृदये. पवित्र आचारनी रक्षा करवामां वरुतर छे. शुद्धभावे असह्य दुःखमां, समपरिणामयी क्षमा राखनार मनुष्य भवसागर तरी जाय छे.

कृष्ण बालदेवना गजमुकुमार नामना नाना भाइ महात्मारूप-वान, मुकुमार मात्र चारवर्षनी वये भगवान् नेमिनाथनी पासेयी संसारत्यागी थइ स्मृतिमानां उग्र ध्यानमां रखा हता. त्वारे तेओ एक अद्भुत क्षमापय चरित्रयी महासिद्धिने पामी गया ते अही कहुं छुं.

सोमल नामना ब्राह्मणनी मुरूपवर्णसंपन्न पुत्री जोडे गजमु-कुमारनुं संगपण करुं हतुं. परतुं लग्न थया पहिलीं गजमुकुमार तो संसार त्यागी गया. आयी पोतानी पुत्रीनुं मुख जबाना द्वेषयी ते सोमल ब्राह्मणने भयंकर क्रोध व्याप्त्यो. गजमुकुमारनो शोध फरतो फरतो ए स्मृतिमानां ज्यां महाभुनि गजमुकुमार एकाग्र विशुद्धभावयी सायोल्लसनां छे त्यां आवी पहोच्यो. कोमल गज-मुकुमारना माथापर चीकणी माटीनी बाट करी अने अंदर धक्क-धक्कता अंगारा भर्या, दूधन पूर्यु एटले महा ताप थयो. एयी गज-मुकुमारनो कोमल देह बळवा सेंदूपो एटने ते सोमल जवो रघो. ते बखतना गजमुकुमारना असह्य दुःखनुं वर्णन केम थई शके ? त्वारे पण तेओ समभाव परिणाममां गदा. किंचित् क्रोध के द्वेष एना हृदयमां जन्म पाव्यो नहि. पोताना आत्माने स्थितिस्थापक फरीने दोष दोषो के जो 'तुं एनी पुत्रनि पण्यो होत तो ए फन्यादानमां तेन पावरी आपन. ए पावरी दोषा बखतमां फाटी जाय तेवी अने परिणामे दुखदायक घान. आ एनो बहु उपकार

યશો કે એ પાપદી વદલ એને મોક્ષની પાપદી ધંધાવી. એવી વિશુદ્ધ પરિણામથી અટકા રહી સમભાવથી અસદ્ય વેદના સહીને તેઓ સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી થઈ અનંતજીવન મુક્તિને પામ્યા. કેવી અનુષ્ઠાન સમા અને કેવું તેનું સુંદર પરિણામ ! તત્ત્વજ્ઞાનીઓનાં વચન છે કે આત્મા માત્ર સ્વસદ્ભાવમાં આવવો જોઈએ, અને તે આત્મા તો મોક્ષ હથેલીમાં જ છે. ગજસુકુમારની નામાંકિત સમા કેવો શુદ્ધ વોધ કરે છે !

શિક્ષાપાઠ ૪૪ રાગ.

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના અગ્રેસર ગણધર ગૌતમનું નામ તમે યદુવાર જાણ્યું છે. ગૌતમસ્વામીના વોધેલા કેટલાક શિષ્યો, કેવલજ્ઞાન પામ્યા છતાં ગૌતમ પોતે કેવલજ્ઞાન પામ્યા નહોતા, કારણ કે ભગવાન મહાવીરનાં અંગોપાંગ, વર્ણ, વાણીરૂપ રૂપાદિપર હજી ગૌતમને મોહ હતો. નિર્ગ્રંથવચનનો નિષ્પક્ષવાદી ન્યાય એવો છે કે ગમે તે વસ્તુપરનો રાગ દુઃસ્વદાયક છે. રાગ એ મોહ અને મોહ એ સંસારજ છે. ગૌતમના હૃદયથી એ રાગ જ્યાં મુખી થયો નહિ ત્યાં મુખી તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા નહિ. શ્રમણ ભગવાન જ્ઞાત-પુત્ર જ્યારે અનુષ્ઠાનસિદ્ધિને પામ્યા, ત્યારે ગૌતમ નગરમાંથી આવતા હતા. ભગવાનના નિર્વાણ સમાચાર સાંભળી તેઓ સ્વેદ પામ્યા. વિરહથી તેઓ અનુરાગ વચનથી બોલ્યા: હે મહાવીર ! તમે મને સાથે તો ન રાહ્યો પરંતુ સંભાર્યો નહિ. મારી મીતિ સામી તમે દ્રષ્ટિ પણ કરી નહિ ! આમ તમને છાજતું નહોતું. એવા વિકલ્પો યતાં યતાં તેનો ભ્રમ ફર્યો ને તે નિરાગત્રેણિય ચઢ્યા: હું બહુ મૂર્ખતા કરું છું. એવીતરાગ-નિર્વિકારી અને નિરાગી તે મારામાં કેમ મોહ રાખે ? એની શત્રુ અને મિત્રપર કેવલ સમાન દ્રષ્ટિ હતી ! હું

એ નિરાગીનો મિથ્યા મોહ રાહું છું. મોહ સંસારનું પ્રવલ્લ કારણ છે, એમ વિચારતાં વિચારતાં તેઓ શોક તજીને નિરોગી થયા. એટલે અનંતજ્ઞાન પ્રકાશિત થયું, અને પ્રાંતે નિર્વાણ પધાર્યા.

ગૌતમ મુનિનો રાગ આપણને વહુ સૂક્ષ્મ વોધ આપે છે. ભગવાનપરનો મોહ ગૌતમ જેવા ગણધરને દુઃસ્વદાયક થયો તો પછી સંસારનો, તે વઢી પામર આત્માઓનો મોહ કેવું અનંત દુઃસ્વ આપતો હશે ! સંસારરૂપી ગાદીને રાગ અને દ્વેષ એ વે રૂપી વલ્લડ છે. એ ન હોય તો સંસારનું અટકન છે. જ્યાં રાગ નથી ત્યાં દ્વેષ નથી; આ માન્ય સિદ્ધાંત છે. રાગ સીત્ર કર્મવંધનનું કારણ છે, એના ક્ષયથી આત્મસિદ્ધિ છે.

શિક્ષાપાઠ ૪૫ સામાન્ય મનોર્ય.

સવૈયા.

મોહિનિભાવવિચાર આર્થીન થઈ, ના નિરહું નયને પરનારી;
પત્થરતુલ્ય ગણું પરવૈભવ, નિર્મલ તાત્વિક લોભ સમારી !
દ્વાદશ વ્રત અને દિનતા ધરિ, સાત્વિક થાડું સ્વરૂપ વિચારી;
એ મુજનેમ સદા શુભ ક્ષેમક, નિત્ય અલ્લંડ રહો ભવહારી. ૧
તે ત્રિશલાતનયે મન ચિંતાવિ, જ્ઞાન વિવેક વિચાર વધારું;
નિત્ય વિશોષ કરી નવ તત્વનો, ઉત્તમ વોધ અનેક ઉચ્ચારું;
સંશય વીજ લગે નહિ અંદર, જે જિનનાં કયનો અવધારું;
રાજ્ય, સદા મુજ એજ મનોરથ, ધાર, યશે અપવગ ઉતારું. ૨

શિક્ષાપાઠ ૪૬ કપિલમુનિ ભાગ ૧.

કૌસાંવી નામની એક નગરી હતી, ત્યાંના રાજદરવારમાં રાજ્યનાં આશ્રુપણરૂપ કાશ્યપ નામનો એક શાસ્ત્રી રહેતો હતો. એની સ્ત્રીનું નામ શ્રીદેવી હતું, તેના હૃદયથી કપિલ નામનો એક પુત્ર જન્મ્યો હતો. તે પંદર વર્ષનો થયો ત્યારે તેના પિતા પરધામ ગયા. કપિલ લાઢપાઢમાં હચરેલો હોવાથી કંઈ વિશેષ વિદ્યા પામ્યો નહોતો, તેથી એના પિતાની જગો કોઈ વીજા વિદ્વાનને મઢી. કાશ્ય-પશાસ્ત્રી જે પુંજી કમાઈ ગયા હતા તે કમાવામાં અશક્ત એવા કપિલે સ્વાઈને પુરી કરી. શ્રીદેવી એક દિવસ ઘરના વારણામાં હમી હતી ત્યાં ચે ચાર નોકરો સહિત પોતાના પતિની શાસ્ત્રીયપદ્વી પામેલો વિદ્વાન જતો તેના જોવામાં આઁયો. ઘણા માનથી જતા આ શાસ્ત્રીને જોઈને શ્રીદેવીને પોતાની પૂર્વ સ્થિતિનું સ્મરણ યદ્ આઁયું. જ્યારે મારા પતિ આ પદ્વીપર હતા ત્યારે હું કેવું સુખ ભોગવતી હતી? એ મોઁ સુખ તો ગયું પરંતુ મારો પુત્ર પણ પુરું મળ્યો નહિ. એમ વિચારમાં ઢોલતા ઢોલતા તેની આંખમાંથી દઢ દઢ આંસુ સરવા મંઢ્યાં. એમાં ફરતો ફરતો કપિલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. શ્રીદેવીને રઢતી જોઈ તેનું કારણ પૂછયું; કપિલના વહુ આગ્રથી શ્રીદેવીએ જે હતું તે કહી ચતાઁયું. પઢી કપિલ બોલ્યો: જો મા ! હું બુદ્ધિ-શાઢી હું, પરંતુ મારી બુદ્ધિનો ઉપયોગ જેવો જોઈએ તેવો યદ્ જન્યો નેથી. ંટલે વિચા વગર હું એ પદ્વી પામ્યો નહિ. તું કહે ત્યાં જઈને હવે હું મારાથી વનતી વિચા સાધ્ય કરું. શ્રીદેવીએ સ્વેદ સાથે કહ્યું: એ તારાથી વની શકે નહિ, નહિ તો આર્યાવર્તની મર્યાદાપર આવેલી સાર્વસ્થી નગરીમાં ંદ્રદત્ત નામનો નારા પિતાનો મિત્ર રહે છે, તે અનક ત્રિચાર્થિયોને વિચાદાન આપે છે; જો તારાથી ત્યાં

જવાય તો ધારેલી સિદ્ધિ થાય સ્વર્ગી. એક વે દિવસ રોકાઈ સજ થઈ અસ્તુ કરી કપિલજી પંચે પડ્યા.

અવધ ચીતનાં કપિલ નાવસ્થાએ શાસ્ત્રીજીને ઘેર આવી પહોંચ્યા. પ્રણામ કરીને પોતાનો હનિદાન કરી બતાવ્યો. શાસ્ત્રીજીએ મિત્રપુત્રને વિદ્યાદાન દેવાને માટે વહુ આનંદ દેખાડ્યો, પણ કપિલ આગળ કંઈ પુંજી નહોતો કે ને નેમાંથી સ્વાય અને અભ્યાસ કરી શકે: ઈથી કરીને તેને નગરમાં યાચવા જવું પડતું હતું. યાચતાં યાચતાં વપોર થઈ જતા હતા, પછી રસોડા કરે અને જમે ત્યાં સાંજનો પોરો ભાગ રહેતો હતો. એટલે કંઈ અભ્યાસ કરી શકતો નહોતો. પંદિતે તેનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે કપિલે તે કહી વતાવ્યું. પંદિતે તેને એક ગૃહસ્થ પાસે લેતો ગયા. તે ગૃહસ્થે કપિલની અનુકંપા સ્વાતર એને હમેશાં ભોજન મળે એવી ગોઠવણ એક વિધવા દ્રાહ્મણીને ત્યાં કરી દીધી, જેથી કપિલને એ એક ચિંતા ઓછી થઈ.

શિક્ષાપાઠ ૪૭ કપિલમુનિ ભાગ ૨.

એ નાની ચિંતા ઓછી થઈ ત્યાં રીતી મોટી જંજાલ ડબી થઈ. અદિક કપિલ હવે સુવાન્ થતો હતો. અને જેને ત્યાં તે જવવા જતો તે વિધવા સાથે પણ સુવાન્ હતી. તેની નાથે તેના ઘરમાં ચીતું કોઈ માન્ય નહોતું. તેમનો પરસ્પરનો વાતચિતનો મંદંપ રહ્યો. રહીને શસ્ત્રચિતોદરને ધરો. એન કળ્તાં કળ્તાં રહેને મીત્રિ સંચાલ. કપિલ તેનાથી લુગ્ધારો ! એકાંત વહુ અનિદ્ર ચાલે છે !!

વિદ્યા માન કળ્તાનું તે સૂતી ગયો. હાન્ય લગ્નથી મલ્લાં નીપાંથી રહેતું સાંઈ દુરં યતુ હતુ. પણ નુગ્ધાલપાના ચાંચા યજા. કપિલે શસ્ત્રાધન મારી રેલા જેવું કળી મૂરતું. અને તેનો છતાં

હટુ-કર્મી જીવ હોવાથી સંસારની વિશેષ લોતાઝની તેને માણીતી
 પણ નહોતી, ધથી પૈસા કેમ પેદા કરવા તે વિચારો તે આળતો
 પણ નહોતો. પંચલ સીપ તેને રસ્તો બતાવ્યો કે મુંસાવામાં કંઈ
 થટસાનું નથી, પરંતુ ઉપાયથી સિદ્ધિ છે. આ ગામના રાજાનો ઇસો
 નિયમ છે કે સવારમાં પહેલો જડ જે બ્રાહ્મણ આશિર્વાદ આપે તેને
 તે જે માસા સોનું આપે છે. ત્યાં જો જડ શકો અને પ્રથમ આશિ-
 વાદ આપી શકો તો તે જે માસા સોનું મળે. કવિલે એ વાતની જા
 કરી. આઠ દિવસ સુધી આંઠા રાધા પણ વચ્ચત ધીત્યા પછી
 જાય પડ્યું કંઈ થયું નહિ. ધથી તેણે એક દિવસ ઇસો નિમ્મય
 કર્યો કે જો હું ચોકમાં સુઝું તો ચીવટ રાત્રીને ઉઠાશે. પછી તે
 ચોકમાં સુતો, અધરાત માંગનાં ચંદ્રનો ઉદય થયો. કવિએ પ્રમાત
 સમીપ જાણીને છુટીઓ વાઝીને આશિર્વાદ દેવા માટે દોડતાં જવા
 માંડ્યું. રસવાળે ચોર જાણીને તેને પકડી રાલ્યો. એક કરતાં
 ધીરું થઈ પડ્યું. પ્રમાત થયો પડ્યું રસવાળે તેને છડી જડને રાજાની
 સમક્ષ ડમો રાલ્યો. કવિએ જેમાન જેવો ડમો રહ્યો, રાજાને તેનાં
 ચોરનાં સ્પષ્ટણ માંડ્યાં નહિ; ધથી તેને સપડ્યું છતાં પૂછ્યું. ચંદ્રના
 પ્રકાશને સૂર્યસમાન ગગનારની મટ્રિકનાપર રાજાને દયા આપી.
 તેની મટ્રિકના ટાટવા રાજાની ઇચ્છા થઈ ધથી કવિએ કહ્યું:
 આશિર્વાદને માટે થઈ નાં પડ્યો થયો તરગદ થઈ પડી છે
 તો હવે તારી ઇચ્છા પૂરતું હું માગી એ. હું તને આપીશ. કવિએ
 ચોરીવાર મૂઠ પ્રેર્યો રહ્યો. ધથી રાજાએ કહ્યું: કેમ વિચારું કંઈ માગના
 નથી? કવિએ ડમર આપ્યાં: મારું ધન હતું સ્થિત થયું નથી, પડ્યું
 હું માગતું તે મૂરતું નથી. રાજાએ માંગના ચાગવાં જઈ ત્યાં જેમીને
 સ્વમ્પનાપૂર્વક વિચાર કરી કવિએ માગવાનું કહ્યું, પડ્યું કવિએ
 તે માગવાં પ્રદાને વિચાર કરવા થઈ

शिक्षापाठ ४८ कपिलमुनि भाग ३.

बे माता सोनुं लेवानी जेनी इच्छा हती ते कपिल हवे वृष्णा-
 तरंगमां यस्तदायो. पांच महोर मागवानी इच्छा करी तो त्यां
 विचार आव्यो के पांचयी कंडे पुरुं यनार नयी, माटे पंचवीश
 महोर मागवी. ए विचार पण फर्यो. पंचवीश महोरयी कंडे आतुं
 वर्ष उत्तराय नहि माटे सो महोर मागवी, त्यां वळी विचार फर्यो.
 सो महोरे बे वर्ष उत्तरी वैभव भोगवीएः पाछां दुःखनां दुःख.
 माटे एक हजार महोरनी याचना करवी टीक छे; पण एक हजार
 महोर छोकरां छयांनां वेचार त्वर आवे के एवुं थाय तो पुरुं पण
 शुं थाय ? माटे दस हजार महोर मागवी के जेयी जीदगी पर्यंत
 पण चिंता नहीं. त्यां वळी इच्छा करी. दस हजार महोर त्ववाई
 जाय एटले पछी हुडी बगरना थई रहेवुं पडे. माटे एक लाख
 महोरनी मागणी करुं के जेना व्याजमां ब्या वैभव भोगवुं, पण
 जीव ! लक्षाधिपति तो यणाय छे. एमां आपणे नामांकित क्यांथी
 यवाना ? माटे करोड महोर मागवी के जेयी महान् श्रीमंतवा कहे-
 बाय. वळी पाछो रंग फर्यो. महान् श्रीमंतवारी पण घेर अमल
 कहेबाय नहि माटे राजानुं अर्धुं राज्य मागवुं; पण जो अर्धुं राज्य
 मागीश तोय राजा मारा तुल्य गणाशे. अने वळी हुं एनो याचक
 पण गणाइश. माटे मागवुं तो आतुं राज्य मागवुं. एम ए वृष्णमां
 हुव्यो, परंतु तुच्छ संतारी एटले पाछो बढ्यो. भला जीव ! आपणे
 एवी कृतघ्नता झा माटे करवी पडे के जे आपनने इच्छा प्रमाणे
 आपवा तत्पर थयो तेनुंज राज्य लई लेवुं. अने तेनेज भ्रष्ट करवो ?
 खरं जोतां तो एमां आपणीज भ्रष्टा छे. माटे अर्धुं राज्य मागवुं,
 परंतु ए उपाधि मारे नयी जोइती ! त्वारे नाणांनी उपाधि पण
 क्यां ओछी छे ? माटे करोड लाख मूकीने सो बसें महोरज मागी
 लेवी. जीव ! सो बसें महोर हमणां आवये तो पछी विषय वैभव-

કર્માત કર્મન પાપ્યો જશે અને વિદ્યાભ્યાસ પણ થયો રહેશે, મારે પાંચ મરોર હપ્તા તો લઈ મરી પછીની શાત પછી. અરે! પાંચ મરોરનીજ હપ્તા કંઈ મરુર નથી; માત્ર એ મામા સોનું હોય માપ્યો હતો તેમ માગી છેવું. આ તો મીઠા થદૂ થઈ. તુષ્ણામગુદમાં તે થદૂ મરુરની માપી. આનું રાગ્ય મામતા પણ તુષ્ણા છીપતી મરોતી. માત્ર મંત્રોજ અને વિરેકપી ને મરુરની તો થતી. એ રામા મો મરુર-શનિ હાંત તો પછી કું થી વિરેક છું માગી શકત ? અને વિરેક થયાં છુટી ન મરુર ત્યાંગુરી મારી તુષ્ણા સમાત પણ નહિ, થયાં છુટી તુષ્ણા સમાત નહિ ત્યાં છુટી કું છુટી પણ ન હાંત. એટલેથી એ મારી તુષ્ણા ટટે નહિ તો પછી એ મામાથી કરીને થયાં ટટે ? જ્યો મામા મરુરનીજ માપ્યો અને તે માંત્રોજ : હવે મારે એ મામાનું પણ કંઈ કામ નથી. એ મામાથી થયાં કું કેટલું છુટી પડ્યો ? મુલ મો મંત્રોજમાં છે. તુષ્ણા એ મંત્રોજ હતાનું ચીત છે. છતાં એ મીઠા, મારે કું થય છે ? વિદ્યા છે તો વિરેકમાં પડી મયો, વિરેકમાં પડવાથી આ કાપિમાં પડ્યાં, કાપિમાં કરીને અને તુષ્ણા મરુરના મંત્રોજ તું મરુરો. એક કાપિમાંથી આ મંત્રોજમાં એ મંત્રોજ કાપિ મરુરની પડે છે. છતાં છતાં ત્યાં કાપિ કાપિ છે. મંત્રોજ મંત્રોજ જેવું તિરુકાપિ મુલ પડે નથી. એ વિરેકમાં વિરેકની તુષ્ણા સમાતમાં ને કાપિમાં અનેક માપ્યો થય થયાં. જેવું મંત્રોજ મરુરની અને થદૂ વિરેકમાં થયું. વિરેકમાં ને વિરેકમાં કાપિ કાપિ ને સ્વામ્યો વિરેક કરી થયાં. આનું મંત્રોજ થતા ને મંત્રોજમાં થયાં.

તુષ્ણા થતી કાપિ થતું છે ! કાપિમાં એ થય થય છે કે તુષ્ણા કાપિમાં થતી : અને છે, વિરેક ને મરુરની થય છે. કાપિમાં જેવું થતું થતું થતું થતું થતું થતું છે. મંત્રોજ એ થય થય થય છે, અને થય થય થય થય થય થય થય છે.

शिक्षापाठ ४९ तृष्णानी विचित्रता.

मनहर छंद.

(एक गरीबनी बघती गयेली तृष्णा)

हवी दीनताइ त्यारे ताकी पटेलाइ अने,
मळी पटेलाइ त्यारे ताकी छे शेठाइने;
सांपडी शेठाइ त्यारे ताकी मंत्रिताइ अने,
आवी मंत्रिताइ त्यारे ताकी नृपताइने;
मळी नृपताइ त्यारे ताकी देवताइ अने,
दीठी देवताइ त्यारे ताकी शंकराइने;
अहो राज्यचंद्रमानो मानो शंकराइ मळी (!)
बधे तृशनाइ तोय जाय न मराइने.

१

(२)

करोचली पडी डाढी डाचांतणो दाट बळ्यो,
काळी केशपटी विपे, श्वेतता छवाइ गइ;
मूंयवुं सांभळवुं ने देखवुं ते मांडी बाळ्युं,
तेम दांत आवली ते, खरी के खवाइ गइ;
बळी केड बांकी हाड गयां अंगरंग गयो,
उठवानी आय जतां लाकडी लेवाइ गइ;
अरे ! राज्यचंद्र एम, युवानी हराइ पण,
मनथी न तोय रांड, ममता मराइ गइ.

(३)

करोडोना करजना. शीरपर ढंका वागे,
रोगधी रुंघाइ गयुं, शरीर सूकाइने:

પુરપતિ પળ માથે, પીઢવાને તાકી રહ્યો,
 પેટં તળી વેઠ પળ, શકે ન પુરાડને;
 પિતૃ અને પરણી તે, મચાવે અનેક ધંધ,
 પુત્ર, પુત્રી ભાસે સ્વાઝં સ્વાઝં દુઃસ્વદાડને;
 અરે રાજ્યચંદ્ર તોય જીવ જ્ઞાવા દાવા કરે,
 જંઝાલ છંદાય નહીં તજી તૃષ્ણાડને. ૩

(૪)

યદ્ સ્ત્રીજ નાઠી અવાચક જેવો રહ્યો પઢી,
 જીવન દીપક પામ્યો કેવલ શંસાડને;
 છેલ્લી ફસે પદ્યો ભાઠી ભાઈ ત્યાં એમ ભાલ્યું,
 હવે ટાઢી માટી યાય તો તો ઠીક ભાડને;
 હાથને હલાવી ત્યાં તો સ્ત્રીજી મુઢે મૂચમ્યું એ,
 ધોર્યા વિના વેશ ઘાઠ તારી ચતુરાડને !
 અરે રાજ્યચંદ્ર દેસો દેસો આજ્ઞાપાશ કેવો ?
 જતાં ગઈ નહિ દોસે મમતા મરાડને ! ૪

શિક્ષાપાઠ ૫૦ પ્રમાદ.

ધર્મની અનાદરતા, ઉન્માદ, આલસ, કપાલ એ સવર્ણ પ્રમાદનાં લક્ષણ છે.

મગવાને ઉત્તરાધ્યયન મૂર્ખમાં ગૌતમને કર્ણ કે, હે ગૌતમ ! મનુષ્યનું આયુષ્ય ઢામની અળીપર પડેલા જઝના વિંદુ જેવું છે. જેમ તે વિંદુને પડતાં વાર લાગતી નથી તેમ આ મનુષ્યાયુ જતાં વાર લાગતી નથી. એ બોધની કાવ્યમાં ચોથી કટી સ્મરણમાં અવશ્ય રાખવા જેવી છે: ‘સમયંગોચમ માપમાણ’—એ પવિત્ર વાક્યના

બે અર્થ થાય છે. એક તો-હે ગૌતમ ! સમય પટલેં અવસર પામીને પ્રમાદ ન કરવો અને વીજો એ કે મેપાનુમેષમાં ચાલ્યા જતા અસં-
લ્યાતમા ભાગનો જે સમય કહેવાય છે તેટલો વત્તવ પણ પ્રમાદ
ન કરવો. કારણ દેહ ક્ષણમંગુર છે; કાલ્કચીકારી માથે ઘનુષ્યવાણ
ચઢાવીને ડમો છે. લીપો કે લેગે એમ જંજાલ થઈ રહી છે, ત્યાં
પ્રમાદયી ધર્મ કર્ત્તવ્ય કરવું રહી જશે.

અતિ વિચિત્રણ પુરુષો સંતારની સર્વોપાધિ ત્યાગીને અહો
રાત્ર ધર્મમાં સાવધાન થાય છે, પઞ્ચનો પણ પ્રમાદ કરતા નથી.
વિચિત્રણ પુરુષો અહોરાત્રના યોદ્ધા ભાગને પણ નિરંતર ધર્મકર્ત્ત-
વ્યમાં ગાલે છે, અને અવસરે અવસરે ધર્મકર્ત્તવ્ય કરતા રહે છે.
પણ મૂંઢ પુરુષો નિદ્રા, આહાર, મોજગોત્ર અને વિક્રયા તેમજ રંગ-
રાગમાં આયુષ્ય વ્યતિત કરી નાલે છે. એનું પરિણામ તેઓ અધો-
ગતિ રૂપ પામે છે.

જેમ બને તેમ ચત્ર અને ઉપયોગથી ધર્મને સાધ્ય કરવો યોગ્ય
છે. સાઠ ઘઢીના અહોરાત્રમાં વીશઘઢી તો નિદ્રામાં ગાઢીએ છીએ.
બાકીની ચાઢીશ ઘઢી ઉપાધિ, ટેલટપ્પા અને રક્ષકવામાં ગાઢીએ
છીએ. એ કરતાં એ સાઠ ઘઢીના વત્તવમાંથી બે ચાર ઘઢી વિશુદ્ધ
ધર્મકર્ત્તવ્યને માટે ઉપયોગમાં લઈએ તો બની શકે એવું છે; એનું
પરિણામ પણ કેવું સુંદર થાય !

પઞ્ચ એ અમૃત્ય વીજ છે, ચક્રવર્તિ પણ એક પઞ્ચ પામવા આત્મી
રિદ્ધિ આપે તોપણ તે પામનાર નથી. એક પઞ્ચ વ્યર્થ સ્ત્રોવાયી
એક ભવ હારી જવા જેવું છે. એમ તત્ત્વની દ્રષ્ટિ સિદ્ધ છે !

શિક્ષાપાઠ ૫૧ વિવેક એટલે શું ?

લઘુ શિષ્યો:-ભગવન્ ! આપ અમને સ્થલે સ્થલે કહેતા આવો છો કે વિવેક એ મહાન્ શ્રેયસ્કર છે, વિવેક એ અંધારામાં પહેલા આત્માને ઓઝત્તવાનો દીવો છે, વિવેક વઢે કરીને ધર્મ ટકે છે. વિવેક નથી ત્યાં ધર્મ નથી તો વિવેક એટલે શું ? તે અમને કહો.

ગુરુ:-આયુષ્યમન્ત્રો ! સત્યાસત્યને તેને સ્વરૂપે કરીને સમજવી તેનું નામ વિવેક.

લઘુ શિષ્યો:-સત્યને સત્ય અને અસત્યને અસત્ય કહેવાનું તો વધાવે સમજે છે. ત્યારે મહારાજ ! એઓ ધર્મનું મૂળ પામ્યાં કહેવાય ?

ગુરુ:-તમે જે વાત કહો છો તેનું એક દૃષ્ટાંત આપો જોશું ?

લઘુ શિષ્યો:-અમે પોતે કહવાને કહવુંજ કહીએ છીએ, મધુરાંને મધુર કહીએ છીએ શેરને શેર ને અમૃતને અમૃત કહીએ છીએ.

ગુરુ:-આયુષ્યમન્ત્રો ! એ વધાં દ્રવ્ય પદાર્થ છે; પરંતુ આત્માને કયી કહવાય, કયી મધુરાય, કયું શેર અને કયું અમૃત છે. એ ભાવપદાર્થોની ઈથી કંઈ પરીક્ષા થઈ શકે ?

લઘુ શિષ્ય:-ભગવન્ ! એ સંવંધી તો અમારું લક્ષણ નથી.

ગુરુ:-ત્યારે એજ સમજવાનું છે કે જ્ઞાન-દર્શનરૂપ આત્માના સત્ય માત્ર પદાર્થને અજ્ઞાન અને અદર્શનરૂપ અસત્ વસ્તુએ યેરી સીધા છે, એમાં ઘટલી વધી મિશ્રતા થઈ ગઈ છે કે પરીક્ષા કરવી અતિ અતિ દુર્લભ છે. સંસારનાં મુલો અનનિવાર આત્માએ ભોગવ્યાં છતાં, તેમાંથી દુઃખ પણ મોટું ટાળ્યો નહીં, અને તેને અમૃત જેવો ગણ્યો એ અવિવેક છે. કારણ મંસાર કહવો છે, કહવા વિપાકને

આપે છે; તેમજ વૈરાગ્ય જે એ કઢવાં વિપાકનું ઔષધ છે, તેને કઢવો ગળ્યો. આ પણ અવિવેક છે. જ્ઞાન દર્શનાદિ ગુણો અજ્ઞાનદર્શને ઘેરી લેઈ જે મિશ્રતા કરી નાંચી છે તે ઓઢાચી ભાવઅમૃતમાં આવવું એનું નામ વિવેક છે. કહો ત્યારે હવે વિવેક એ કેવી વસ્તુ ઠરી !

લઘુ શિષ્યો:-અહો ! વિવેક એજ ધર્મનું મુઢ અને ધર્મ રક્ષક કહેવાય છે તે સત્ય છે. આત્મ સ્વરૂપને વિવેક વિના ઓઢાચી શકાય નહીં એ પણ સત્ય છે. જ્ઞાન, શીલ, ધર્મ તત્ત્વ અને તપ એ સઘળાં વિવેક વિના હૃદય પામે નહીં એ આપનું કહેવું યથાર્થ છે. જે વિવેકી નથી તે અજ્ઞાની અને મંદ છે. તેજ પુરુષ મતભેદ અને મિથ્યાં દર્શનમાં લપટાઈ રહે છે. આપની વિવેક સંવંધીની શિક્ષા અમે નિરંતર મનન કરીશું.

શિક્ષાપાઠ ૫૨. જ્ઞાનીઓએ વૈરાગ્ય શા માટે વૌધ્યો ?

સંસારનાં સ્વરૂપ સંવંધી આગઢ કેટલુંક કહેવામાં આવ્યું છે તે તમને લક્ષમાં હશે.

જ્ઞાનીઓએ એને અનંત સ્વેદમય, અનંત દુઃસ્વમય, અવ્યવસ્થિત, ઘંઢવિચઢ અને અનિત્ય કહ્યો છે. આ વિશેષણો લગાડવા પહેલાં એમણે સંસારસંવંધી સંપૂર્ણ વિચાર કરેલો જણાય છે. અનંત ભવનું પર્યટન, અનંતકાઢનું અજ્ઞાન, અનંતજીવનનો વ્યાયાત, અનંતમરણ, અનંતશોક એ વડે કરીને સંસારચક્રમાં આત્મા ભમ્યા કરે છે. સંસારની દેસાતી હંદ્રવારણા જેવી મુંદર મોહિનીએ આત્માને તટસ્થ લીન કરી નાંચ્યો છે. એના જેવું સુખ આત્માને ક્યાંય ભાસતું નથી. મોહિનીથી સત્ય સુખ અને એનું સ્વરૂપ જાંવાની એણે આકાંક્ષા પણ

કરી નથી. પતંગની જેમ દીપક પ્રત્યે મોહિની છે તેમ આત્માની સંસાર સંકરે મોહિની છે. જ્ઞાનીઓ એ સંસારને સળભર પણ સુસ્તરૂપ કરેતા નથી. એ સંસારની તલ્લ જેટલી જાગ્યો પણ સ્તેર રિનારી નથી. એક ઘુંડથી કરીને એક ચક્રવર્તિ ગુપ્તી ધાવે કરીને સરસાવણું રજું છે. એટલે ચક્રવર્તિની સંસાર સંબંધમાં જેટલી મોહિની છે, તેટલીજ કલકે તેથી વિશેષ ઘુંડને છે. ચક્રવર્તિ જેમ સપ્ત મનાવર અધિકાર મોગવે છે તેમ તેની વ્યાધિ પણ મોગવે છે. ઘુંડને પમાનું કણુએ મોગવું પડતું નથી. અધિકાર કરતાં હલદી વ્યાધિ વિશેષ છે. ચક્રવર્તિનો પોતાની પત્ની પ્રત્યેનો જેટલો પ્રેમ છે તેટલોજ અથવા તેથી વિશેષ ઘુંડનો પોતાની ઘુંડણી પ્રત્યે પ્રેમ રજો છે. ચક્રવર્તિ મોગથી જેટલો રસ લે છે, તેટલોજ રસ ઘુંડ પણ પાની બેટું છે. ચક્રવર્તિની જેટલી વૈભવની સહોલતા છે તેટલીજ જગાધિ છે. ઘુંડને એના વૈભવના પ્રમાણમાં છે. કષ્ટે જન્મ્યાં છે અને કષ્ટે મરવાનાં છે. આમ અને મુશ્કેલ વિચારે જોતાં સાનિકનાથી, રાંગથી, તરા કંગરેથી કષ્ટે ગ્રાહિત છે. દ્રવ્યે ચક્રવર્તિ સમર્થ છે. મહા ગુણ્યશાસ્ત્રી છે. મુખ્યગણે ગાનાવેદનીય મોગવે છે. અને મુંદ વિચારક અમાતાવેદનીય મોગવી રજું છે. કષ્ટેને અમાતા-સાતા પણ છે, પરંતુ ચક્રવર્તિ મહા સમર્થ છે. પણ જો એ જીવન પર્યંત મોહાંશ રહ્યો તો મધર્ટી જાત્રી હારી જતાં જંતું કરે છે. ઘુંડને પણ તેવજ છે. ચક્રવર્તિ શ્રમણના ગુરુજ હોવાથી ઘુંડથી એ રહે એની તુલ્યનામ મળી, પરંતુ આ સ્વરૂપ છે. મોગ મોગવવામાં કષ્ટે તુષ્ટ છે, કષ્ટેની સ્તેર પણ મોંમાદિક્તનાં છે; અજાનાથી વગાળીને છે સંસારની આ દલપોતન વડી પ્રાણી જો તેમાં પ્રાણું દુઃખ, પ્રાણી સનિક્કા, પ્રાણી તુષ્ટતા, પ્રાણું અંચરજું પણ રજું છે તો વહી રીતે મુગ્ધ થા કાંઈ મુગ્ધું જોઈએ ? જ મુગ્ધ નથી છતાં મુગ્ધ મનો નો જે મુગ્ધ મનનામાં અને જલિક છે ને દુઃખજ છે. અનંત તાપ, અનંત શોક,

અનંત દુઃખ જોડેને જ્ઞાનીઓએ એ સંસારને પુંઠ દીધી છે; તે સત્ય છે. એ મળી પાછું વાઢી જોવા જેવું નથી. ત્યાં દુઃખ દુઃખ ને દુઃખ જ છે. દુઃખનો એ સમુદ્ર છે.

વૈરાગ્ય એજ અનંતસુખમાં લઈ જનાર ઉત્કૃષ્ટ ધોમિયો છે.

શિક્ષાપાઠ ૫૩ મહાવીરશાસન.

હમણાં જે જિનશાસન પ્રવર્તમાન છે તે શ્રમણ ભગવંત મહાવીરનું પ્રણીત કરેલું છે. ભગવાન મહાવીરને નિર્વાણ પધાર્યા ૨૪૦૦ વર્ષ થઈ ગયાં, મગધ દેશના સાપ્રિયશુંદ નગરમાં સિદ્ધાર્થ રાજાની રાણી ત્રિશુલાદેવી સાપ્રિયાણીની કુલે ભગવાન મહાવીર જન્મ્યા. મહાવીર ભગવાનના મોટા ભાઈનું નામ નંદીવર્દમાન હતું. તેમની સ્ત્રીનું નામ યશોદા હતું. ત્રીસ વર્ષ તેઓ ઘરસ્વાશ્રમમાં રહ્યા. એકાંતિક વિહારે સાઠાસાર વર્ષ એક પક્ષ તપાદિક સમ્યક્ચારે, એમણે અક્ષેપ ધનપાતી કર્મને વાઢીને અસ્મિભૂત કર્યાં; અનુપમેય કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન ક્રતુચાલિકા નદીને કિનારે પામ્યા. એકાંદર શરીરે વર્ષની લગભગ આઠ ધોગવી સર્વ કર્મ અસ્મિભૂત કરી સિદ્ધસ્વરૂપને પામ્યા. વર્ષમાન પોરીડીના એ દેશા જિનેશ્વર રહ્યા.

એઓનું આ પરિતીર્થ મહર્ષે છે તે ૨૬૦૦૦ હજાર વર્ષ પટલે પંચનકાલની દુર્ગતા સુધી મહર્ષે; એન મહાવહીશ્રવણાં મહાવન છે.

આ કાલ દસ આધર્યથી મુક્ત રોવાપી એ ધો પરિતીર્થ મત્તે અનેક વિપતિઓ આવી શકે છે, આવે છે; અને મહાવન મનાળે આવશે પણ સરી.

જેન સહુદાસનાં પરસ્પર મત્તમેદ મહુ પડી ગયા છે. પરસ્પર નિદાશ્રંપોડી જંગલ માંદી વેટા છે. મત્તસ્પ દુરસો મત્તમદાંતરનાં

નહીં પડતાં વિવેક વિચારે જિનશિક્ષાનાં મૂલ તત્ત્વપર આવે છે, ઉત્તમ શીલવાન મુનિયોપર પ્રાવેક રહે છે, અને સત્ય એકાગ્રતાથી પોતાના આત્માને દમે છે.

કાલપ્રભાવને લીધે વસતે વસતે શાસન કંઈ સામાન્ય પ્રકાશમાં આવે છે. પણ તે જોડે એવું પ્રફુલ્લિત ન થઈ શકે.

‘વંક જડાય પછિમા’ એવું ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં વચન છે, એનો ભાવાર્થ એ છે કે છેલ્લા તીર્થંકર (મહાવીરસ્વામી) નાં શિષ્યો ઘાંઘા અને જડ થશે. અને તેની સત્યતા વિષે કોઈને ચોલવું રહેતેમ નથી. આપણે ક્યાં તત્ત્વનો વિચાર કરીએ છીએ ? ક્યાં ઉત્તમ શીલનો વિચાર કરીએ છીએ ? નિયમિત વસત ધર્મમાં ક્યાં વ્યતિત કરીએ છીએ ? ધર્મતીર્થના ઉદયને માટે ક્યાં લક્ષ રાખીએ છીએ ? ક્યાં દાક્ષવદે ધર્મતત્ત્વને શોધીએ છીએ ? શ્રાવક કુલમાં જન્મ્યાંથી કરીને શ્રાવક, એ વાત આપણે ભાવે કરીને માન્ય કરવી જોઈતી નથી; એને માટે જોડતા આચાર-જ્ઞાન-શોષ કે એમાંનાં કંઈ વિશેષ લક્ષણો હોય તેને શ્રાવક માનિયે તો તે યથાયોગ્ય છે. દ્રવ્યાદિક કેટલાક પ્રકારની સામાન્ય દયા શ્રાવકને ઘેર જન્મે છે અને તે પાઠે છે. એ વાત વસાળવા લાયક છે, પણ તત્ત્વને કોઈક જાણે છે, જાણ્યા કરતાં જ્ઞાતી શંકા કરનારા અર્ધદગ્ધો પણ છે જાણીને અર્ધપદ કરનારા પણ છે, પરંતુ જાણીને તત્ત્વના કાંટામાં તોલનારા કોઈક વિરલાભ છે. પરંપર આમ્નાયથી કેવલ, મનઃપર્યવ અને પરમ અવધિજ્ઞાન વિચ્છેદ ગયાં. દ્રષ્ટિવાદ વિચ્છેદ ગયું, સિદ્ધાંતનો પણો ભાગ પણ વિચ્છેદ ગયો; માત્ર થોડા રહેલા ભાગપર સામાન્ય સમજણથી શંકા કરવી યોગ્ય નથી. જે શંકા યાય તે વિશેષ જાણનારને પૂછવી. સ્વાંથી મનમાનનો ઉત્તર ન મળે તો પણ જિનવચનની શ્રદ્ધા ઘટવિઘટ કમ્મી યોગ્ય નથી, કેમકે અનેકાંત, સ્ત્રીના સ્વરૂપને વિરલા જાણે છે.

उत्तम अने शांत मुनिओनो समागम, विमलआचार, विवेक तेसज दया, क्षमा आदिनुं सेवन करवुं. तुच्छ बुद्धियी शंकित थवुं नहीं, एमां आपणुं परम मंगल छे ए वीसर्जन करवुं नहीं.

शिक्षापाठ ५४ अशुचि कोने कहेवी ?

जिज्ञासु:-मने जैन मुनिओना आचारनी बात बहु रुची छे. एओना जेवो कोइ दर्शनना संतोमां आचार नथी. गमे तेवा शीयाळानी टाढमां अमुंक वस्त्रवडे तेओने रेढववुं पडे छे; उनाळामां गमे तेवा ताप तपता छतां पगमां तेओने पगरखां के माथापर छत्री लेवाती नथी. उनी रेतीमां आतापना लेवी पडे छे. याव जीवंत उनुं पाणी पीए छे, गृहस्थने घेर तेओ बेसी शकता नथी. शुद्ध ब्रह्मचर्य पाळे छे. फुटी वदाम पण पासे राखी शकता नथी. अयोग्य वचन तेथी बोली शकातुं नथी. वाहन तेओ लइ शकता नथी. आवा पवित्र आचारो, खरे ! मोक्षदायक छे. परंतु नववाढमां भगवाने स्नान करवानी ना कही छे ए बात तो मने यथार्थ बेसती नथी.

सत्य:-शा माटे बेसती नथी ?

जिज्ञासु:-कारण एथी अशुचि वधे छे.

सत्य:-कइ अशुचि वधे छे ?

जिज्ञासु:-शरीर मलिन रहे छे ए.

सत्य:-भाइ, शरीरनी मलिनताने अशुचि कहेवी ए बात कइ विचारपूर्वक नथी. शरीर पोते शानुं वन्युं छे एतो विचार करो. रक्त, पित्त, मल, मूत्र, श्लेष्मनो ए भंडार छे ते पर मात्र त्वचा छे; छतां ए पवित्र केम थाय ? वळी साधुए एवुं कइ संसारी कर्त्तव्य कर्पुं न होय के जेथी तेओने स्नान करवानी आवश्यक रहे.

જિજ્ઞાસુ:-પણ સ્નાન કરવાથી તેઓને હાનિ શું છે ?

સત્ય:-એ તો સ્પૂર્ણચુદ્ધિનું જ પ્રશ્ન છે. નહાવાથી કામાગ્રિની પ્રદીપ્તતા, વ્રતનો ભંગ, પરિણામનું બદલવું, અસંખ્યાતા જંતુનો વિનાશ, એ સઘળી અશુચિ उत्पन्न થાય છે અને એથી આત્મા મહા-મલીન થાય છે. પ્રથમ એનો વિચાર કરવો જોઈએ. જીવહિંસાદ્યુક્ત શરીરની જે મલિનતા છે તે અશુચિ છે. અન્ય મલિનતાથી તો આત્માની ઊજ્વલતા થાય છે એ તત્ત્વવિચારે સમજવાનું છે. નહાવાથી વ્રત ભંગ થઈ આત્મા મલીન થાય છે, અને આત્માની મલીનતા પણ અશુચિ છે.

જિજ્ઞાસુ:-મને તમે ઘણું સુંદર કારણ ઘટાવ્યું. સૂક્ષ્મ વિચાર કરતાં જિનેશ્વરનાં કથનથી ઘોષ અને અત્યાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. વારુ, શુદ્ધસ્થાત્રમીઓએ સાંસારિક પ્રવર્તનથી થયેલી અનીચ્છિત જીવહિંસાદિયુક્ત એવી શરીર સંબંધી અશુચિ ટાલવી જોઈએ કે નહિ ?

સત્ય:-સમજણપૂર્વક અશુચિ ટાલવીજ જોઈએ. જૈન જેવું એકે પવિત્ર દર્શન નથી, યયાર્થ પવિત્રતાનો ઘોષક તે છે; પરંતુ શૌચ-શૌચનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ.

શિક્ષાપાઠ ૫૫ સામાન્ય નિત્યનિયમ.

મમાત પહેલાં જાણીત થઈ નમસ્કારમંત્રનું સ્મરણ કરી મન-વિશુદ્ધ કરવું. પાપગ્યાપારની દૃષ્ટિ રોકી રાત્રી સંબંધી થયેલાં દોષનું ઉપયોગપૂર્વક પ્રતિક્રમણ કરવું.

પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી યથાવસર ભગવાનની ઝપાસના-સ્તુતિ તથા સ્વાધ્યાયથી કરી મનને ઊજ્વલ કરવું.

માત પિતાનો વિનય કરી સંસારીકામમાં આત્મહિતનો સહ મૂલાય નહીં તેમ વ્યહારિક કાર્યમાં પ્રવર્તન કરવું.

પોતે ભોજન કરતાં પહેલાં સત્પાત્રે દાન દેવાની પરમ આતુરતા રાત્રી તેવો યોગ મળતાં ચયોચિત પ્રવૃત્તિ કરવી.

આહારવિહારાદિમાં નિયમ સહિત પ્રવર્તેલું.

સત્સાક્ષના અભ્યાસનો નિયમિત વલ્લવ રાખવો.

સાયંકાળે ઉપયોગપૂર્વક સંધ્યાવશ્યક કરવું.

નિદ્રા નિયમિતપણે લેવી.

સુતા પહેલાં અઢાર પાપસ્થાનક, દ્વાદશદૃતદોષ, અને સર્વ જીવ પ્રત્યે ક્ષમાવી પંચપરમેષ્ઠિ મંત્રનું સ્મરણ કરી સમાધિપૂર્વક શયન કરવું.

આ સામાન્ય નિયમો વહુ મંગલકારી છે. જે અહીં સંક્ષેપમાં કર્યા છે. વિશેષ વિચારવાથી અને તેમ પ્રવર્તવાથી તે વિશેષ મંગલ-દાયક અને આનંદકારક થશે.

શિક્ષાપાઠ ૫૬ ક્ષમાપના.

હે ભગવાન ! હું વહું ભૂલી ગયો, મેં તમારાં અમૂલ્ય વચનનેં લક્ષમાં લીધાં નહીં. મેં તમારાં કહેલાં અનુપમ તત્ત્વનો વિચાર કર્યોં નહીં. તમારાં પ્રણીત કરેલાં ઉત્તમ શીલને સેવ્યું નહીં. તમારાં કહેલાં દયા, શાંતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતા મેં ઓઢાળ્યાં નહીં. હે ભગવાન ! હું ભૂલ્યો, આચર્યો-રક્ષાવ્યો અને અનંત સંસારની વિટમ્બનામાં પડ્યો છું. હું પાપી છું. હું વહુ મદોન્મત્ત અને કર્મ-રજયી કરીને મલિન છું. હે પરમાત્મા ! તમારાં કહેલાં તત્ત્વ વિના મારો મોક્ષ નથી. હું નિરંતર પ્રપંચમાં પડ્યો છું, અજ્ઞાનથી. અંધ થયો છું, મારામાં વિવેકશક્તિ નથી અને હું મુંઢ છું, હું નિરાશ્રિત છું, અનાય છું. નિરાગી પરમાત્મા ! હવે હું તમારું, તમારા ધર્મનું અને તમારા મુનિનું શરણ ગૃહું છું. મારા અપરાધ ક્ષમ યદ્ હું તે સર્વ

પાપથી મુક્ત થઈ એ મારી અભિલાષા છે. આગલ કરેલાં પાપોનો હું
 રૂપે પચાતાપ કરું છું. જેમ જેમ હું મૂઝમ વિચારથી ઊંડો ઊતરું છું
 તેમ તેમ તમારા તત્વના ચમત્કારો મારા સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરે છે.
 તમે નિરાશી, નિર્વિકારી, સત્ત્વિદાનંદસ્વરૂપ, સહજાનંદી, અનંત-
 જ્ઞાની, અનંતદર્શી અને શ્રેયામયપ્રકાશક છો. હું માત્ર મારા હિતને
 અર્થે તમારી સાક્ષીજી સમા ચાહું છું. એક વ્રત પણ તમારાં કરેલાં
 તત્ત્વની શંકા ન થાય, તમારા કહેલા રસ્તામાં અહોરાત્ર હું રહું એજ
 મારી આકાંક્ષા અને ઇત્તિ થાઓ ! હે સર્વજ્ઞ ભગવાન ! તમને હું
 વિશેષ શું કહું ? તમારાથી કંઈ અજાણ્યું નથી. માત્ર પચાતાપથી હું
 કર્મજન્ય પાપની સમા રૂપું છું—ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

શિક્ષાપાઠ ૫૭ વૈરાગ્ય એ ધર્મનું સ્વરૂપ છે.

એક વચ્ચ જોઈની મલિનતાથી રંગાયું તેને જો જોઈથી ધોરણ
 તો તે ડગલું થઈ જકે નહિ; પણ વધારે રંગાય છે. જો વાળીથી
 એ વચ્ચને ધોરણ તો તે મલિનતા જવાનો સંભર છે. આ દ્રવ્યપરથી
 આત્માપર વિચાર બદલ. અનાદિકાટથી આત્મા સંસારકરી જો-
 હીથી મલિન થયો છે. મલિનતા મંદને મંદને ઘ્યાપિ રહી છે ! એ
 મલિનતા આપને વિષય શુંગારથી ટાટવી પારીએ તો ટટી જકે
 નહિ. જોઈથી જેમ જોઈ થોવાતું નથી, જેમ શુંગારથી કરીને વિષય-
 જન્ય આત્મમલિનતા ટટનાર નથી એ જાણે નિશ્ચયકર છે. આ
 જગત્માં અનેક ધર્મમતો ચાલે છે ને મંડેરી અવગણને વિચાર કરતાં
 આગટથી આટલું વિચારનું અવગણનું છે કે જ્યાં જ્યાં મોગરસાનો
 ટરેલ્ય કપોં હોય, બદર્મીઓજારી વિષા ખાઈ હોય; રંગ, રામ
 મુડગાન અને વચાગાન જગ્યાનું નવ વચાપ્યું હોય ત્યાં આરગા

આત્માની સન્ શાંતિ નથી; કારણ એ ધર્મમત ગણીએ તો આત્મો સંસાર ધર્મમતયુક્તજ છે. પ્રત્યેક ગૃહસ્થનું ઘર એજ યોજનાથી ભરપૂર હોય છે. છોકરાંછંડયાં, સ્ત્રી, રંગ રાગ તાન ત્યાં જામ્યું પડ્યું હોય છે અને તે ઘર ધર્મમંદિર કહેવું, તો પછી અધર્મસ્થાનક કયું? અને જેમ વર્તિએ છીએ તેમ વર્તવાથી સ્વોડું પણ શું? કોઈ એમ કહે કે પેલાં ધર્મમંદિરમાં તો પ્રભુની ભક્તિ થઈ શકે છે તો તેઓને માટે સ્વેદપૂર્વક આટલોજ ઉત્તર દેવાનો છે કે તે પરમાત્મતત્ત્વ અને વૈરાગ્યમય ભક્તિને જાણતા નથી. ગમે તેમ હોં પણ આપણે આપણા મૂઝવિચારપર આવ્યું જોડે. તત્ત્વજ્ઞાનીની દ્રષ્ટિએ આત્મા સંસારમાં વિપયાદિક મલિનતાથી પર્યટન કરે છે. તે મલિનતાનો ક્ષય વિશુદ્ધ ભાવ જલ્દી થાવો જોડે. અર્હનના તત્ત્વરૂપ સાચુ અને વૈરાગ્યરૂપી જઝ વહે, ઉત્તમ આચારરૂપ પથ્થરપર, આત્મવસ્ત્રને ધોનાર નિર્ગંધ ગુરુ છે.

આમાં જો વૈરાગ્યજઝ ન હોય તો વીજાં વધાં સાહિત્યો ફંદ કરી ચકતાં નથી, માટે વૈરાગ્યને ધર્મનું સ્વરૂપ કહી શકીએ. અર્હનમણીવ તત્ત્વ વૈરાગ્યજ યોધ, છે, તો તેજ ધર્મનું સ્વરૂપ એમ ગણવું.

શિક્ષાપાઠ ૫૮ ધર્મના મતભેદ ભાગ ૧.

આ જગતમાં અનેક પ્રકારથી ધર્મના મત પડેલા છે. તેવા મતભેદ અનાદિપાલ્યી છે. એ ન્યાયસિદ્ધ છે. પણ એ મત ખેડો દેશ કાબાદિ ચોંગે ફંદ ફંદ રનાંકર પાને ચરા. એ સંબંધી કેટલોક વિચાર કરીએ.

કેટલાક પરસ્પર સહતા અને કેટલાક પરસ્પર વિરુદ્ધ છે, કેટલાક ફેવલ નાત્વિકના પાપરેલા પન છે. કેટલાક સામાન્ય

નીતિને ધર્મ કહે છે, કેટલાક જ્ઞાનનેજ ધર્મ કહે છે, કેટલાક અજ્ઞાનનેજ ધર્મમત કહે છે, કેટલાક ભક્તિને કહે છે, કેટલાક ક્રિયાને કહે છે, કેટલાક વિનયને કહે છે અને કેટલાક શરીરને સાચવવું એનેજ ધર્મમત કહે છે.

ए धर्ममत स्थापकोए एम बोध कयो जणाय छे के अमे जे कहिए छीए ते सर्वज्ञवाणीरूप छे; के सत्य छे, बाकीना सघळा मतो असत्य अने कुतर्कवादी छे; तथा परस्पर ते मत वादीभोए योग्य के अयोग्य खंडन कयुं छे. वेदांतना उपदेशक एज बोधे छे, सांख्यनो पण एज बोध छे, यौधनो पण एज बोध छे, न्यायमत-वाळानो पण एज बोध छे, वैशेषिकनो एज बोध छे, शक्तिपंथीनो एज बोध छे; वैष्णवादिकनो एज बोध छे. इस्लामीनो एज बोध छे; अने एज रीते फ्राइस्टनो एम बोध छे के आ अमार्ह कयन तमने सर्व सिद्धि आपने. त्यारे आपणे हवे शुं विचार करवो ?

વાદી પ્રતિવાદી ઘણે સાચા હોતા નથી, તેમ ઘણે खोटा હોતા નથી. વહુ તો વાદી કંઈક ઘધારે સાચો, અને પ્રતિવાદી કંઈક ઓછો खोટો હોય. અથવા પ્રતિવાદી કંઈક ઘધારે સાચો, અને વાદી કંઈક ઓછો खोટો હોય. કેવळ ઘસેની ઘાત खोटी હોવી ન જોઈए. આમ વિચાર કરતાં તો एक ધર્મમત સાચો ઠરે, અને ઘાકીના खોटा ઠરે.

જિજ્ઞાસુ-ए एक आश्चर्यकारक बात छे. सर्वने असत्य के सर्वने सत्य केम कहिए शक्या ? जो सर्वने असत्य एम कहिए तो आपणे नास्तिक ठरीए, अने धर्मनी सच्चाइ जाय. आ तो निश्चय छे के धर्मनी सच्चाइ छे तेम जगत्पर तेनी अवश्य छे. एक धर्ममत सत्य अने ઘાકીના सर्व असत्य एम कहिए तो ते बात सिद्ध करी घटा-वही जોइए. सर्व सत्य कहिए तो तो ए रेतीनी जेवी बात भीत

करी, कारण के तो आटला बधा मतभेद केम पड़े ? जो कंड पण मतभेद न होय तो पछी जुदा जुदा पोतपोताना मतो स्यापवा शा माटे यत्र करे ? एम अन्योन्यना विरोधयी थोडीवार अटकवुं पड़े छे.

तोपण ते संवंधी अत्रे कंड समाधान करीशुं. ए समाधान सत्य अने मध्यस्थभावनानी द्रष्टियी कर्तुं छे. एकांतिक के मतांतिक द्रष्टियी कर्तुं नयी. पक्षपाती के अविवेकी नयी, उत्तम अने विचारवा जेवुं छे. देखवे ए सामान्य लागसे, परंतु सूक्ष्म विचारयी बहु भेदवाटुं लागसे.

शिक्षापाठ ५९ धर्मना मतभेद भाग २.

आटलुं तो तमारे स्पष्ट मानवुं के गमे ते एक धर्म आ लोकपर संपूर्ण सत्यता धरावे छे. हवे एक दर्शनने सत्य कहेतां वाकीना धर्ममतने केवल असत्य कहेवा पड़े, पण हुं एम कही न शकुं. शुद्ध आत्मज्ञानदाता निश्चयनयबडे तो ते असत्यरूप ठरे, परंतु व्यवहारनये ते असत्य कही सकाय नहीं. एक सत्य अने वाकीना अपूर्ण अने सदोष छे एम कहुं छुं. तेमज केटलांक इतर्कवादी अने नास्तिक छे ते केवल असत्य छे, परंतु जेओ परलोक संवंधी के पाप संवंधी कंड पण बोध के भय बतावे छे ते जातना धर्ममतने अपूर्ण अने सदोष कही सकाय छे. एक दर्शन ने निर्दोष अने पूर्ण कहेवानुं छे ते विपेनी बात हमणा एक बाहु राखीए.

हवे तमने शंका यसे के सदोष अने अपूर्ण एवं कयन एना मवर्चके शा माटे बोध्युं हसे ? तेनुं समाधान यवुं जोइए. एनुं समाधान एम छे के ते धर्ममतवाक्याओनी ज्यानुषी बुद्धिनी गति पहुँची त्यां सुधी तेमणे विचारो कर्पा. अनुमान, तर्क अने उप-

માદિક આધારવડે તેઓને જે કંઈન સિદ્ધ જણાયું તે મત્યસરુપે જાણે સિદ્ધ છે એવું તેમણે દર્શાવ્યું. જે પક્ષ લીધો તેમાં મુખ્ય એકાંતિક ઘાદ લીધો. ભક્તિ, વિશ્વાસ, ભીતિ, જ્ઞાન, ક્રિયા આદિ એક પક્ષને વિશેષ લીધો, એથી વીજા યાનવા યોગ્ય વિષયો તેમણે દૂષિત કરી દીધા. ચઢી જે વિષયો તેમણે વર્ણવ્યા તે સર્વ માત્ર ભેદે તેઓએ કંઈ જાણ્યા નહોતા, પણ પોતાની બુદ્ધિ અનુસારે વધુ વર્ણવ્યા. તાર્કિક સિદ્ધાંત દ્રષ્ટાંતાદિકથી સામાન્ય બુદ્ધિવાળા આગળ કે જહમરત આગળ તેઓએ સિદ્ધ કરી ચતાવ્યો. કીર્તિ, લોકારિત, કે ભગવાન મનાવાની આકાંક્ષા એમાંની એકાદિ પણ એમના મનની ભ્રમના હોવાથી અત્યુગ્રવચમાદિથી તેઓ જય પામ્યા. કેટલાકે શૃંગાર અને લોકેચ્છિત સાધનોથી મનુષ્યનાં મન હરણ કર્યાં. દુનિયાં મોહમાં તો મૂઢે ડૂબી પડી છે, એટલે એ ઇચ્છિત દર્શનથી ગાઢરુપે ધસે તેઓએ રાજી થઈ તેનું કહેવું માન્ય રાખ્યું. કેટલાકે નીતિ, તથા કંઈ વૈરાગ્યાદિ ગુણ દેહી ઇત્યાદિકથી તે કંઈન માન્ય રાખ્યું. મર્વર્તકની બુદ્ધિ તેઓ કરતાં વિશેષ હોવાથી તેને પછી ભગવાનરુપ જ માની લીધા. કેટલાકે વૈરાગ્યથી ધર્મમત ફેલાવી પાછળથી કેટલાંક મુલ્યશીલિયાં સાધનનો ઘોષ સ્વાંશી પોતાના મતની વૃદ્ધિ કરી. પોતાનો મત સ્થાપન કરવાની મહાન્ ભ્રમનાએ અને પોતાની અપૂર્ણતા ઇત્યાદિક ગમે તે કારણથી ધીજાતું કોરું પોતાને ન રુચ્યું એટલે તેણે જૂદોજ રાહ કાઢ્યો. આમ અનેક મત-મતાંતરની જાઝ થતી ગઈ. ધાર પાંચ પેઢી એકનો એક ધર્મ મત રહ્યો એટલે પછી તે કુલધર્મ થઈ પડ્યો. એમ સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ થતું ગયું.

માદિક આધારવહે તેઓને જે કંથન સિદ્ધ જણાયું તે પ્રત્યક્ષરૂપે જાણે સિદ્ધ છે એવું તેમણે દર્શાવ્યું. જે પક્ષ લીધો તેમાં મુખ્ય એકાં-
 ચિક વાદ લીધો. ભક્તિ, વિશ્વાસ, નીતિ, જ્ઞાન, ક્રિયા આદિ એક
 પસને વિશેષ લીધો, એથી વીજા માનવા યોગ્ય વિષયો તેમણે દૂષિત
 કરી દીધા. વહી જે વિષયો તેમણે વર્ણવ્યા તે સર્વે માત્ર ભેદ
 તેઓએ કંડ જાણ્યા નહોતા, પણ પોતાની બુદ્ધિ અનુસારે વધુ વર્ણવ્યા.
 તાર્કિક સિદ્ધાંત દ્રષ્ટાંતાદિકથી સામાન્ય બુદ્ધિવાળા આગળ કે
 જડભરત આગળ તેઓએ સિદ્ધ કરી વતાવ્યો. કીર્તિ, લોકરૂઠિ,
 કે ભગવાન મનાવાની આકાંક્ષા એમાંની એકાદિ પણ એમના મનની
 ભ્રમના હોવાથી અત્યુગ્રહણમાદિથી તેઓ જય પામ્યા. કેટલાકે
 શૃંગાર અને લોકેચ્છિત સાધનોથી મનુષ્યનાં મન હરણ કર્યા.
 દુનિયાં મોહમાં તો મૂઢે ડૂબી પડી છે, એટલે એ ઇચ્છિત દર્શનથી
 ગાઢરુપે થઈને તેઓએ રાત્રી થઈ તેનું કહેવું માન્ય રાખ્યું. કેટલાકે
 નીતિ, તથા કંડ વૈરાગ્યાદિ ગુણ દેસી ઇત્યાદિકથી તે કંથન માન્ય
 રાખ્યું. પ્રવર્તકની બુદ્ધિ તેઓ કરતાં વિશેષ હોવાથી તેને પછી
 ભગવાનરૂપ જ માની લીધા. કેટલાકે વૈરાગ્યથી ધર્મમત ફેલાવી
 પાછલથી કેટલાંક મુક્તચીલિયાં સાધનનો વોધ સોડી પોતાના
 મતની વૃદ્ધિ કરી. પોતાનો મત સ્થાપન કરવાની મહાન્ ભ્રમનાએ
 અને પોતાની અપૂર્ણતા ઇત્યાદિક ગમે તે કારણથી ચીજાનું કહેલું
 પોતાને ન રુચ્યું એટલે તેણે જૂદો જ રાહ કાઢ્યો. આમ અનેક મત-
 મતાંતરની જાઝ થતી ગઈ. પાર પાંચ પેઢી એકનો એક ધર્મ મત
 રહ્યો એટલે પછી તે કુઝધર્મ થઈ પડ્યો. એમ સ્થલે સ્થલે થતું ગયું.

શિક્ષાપાઠ ૬૩ સુખ વિપે વિચાર ભાગ ૩.

જે સ્થિતિ હમણાં મારી આપ જુઓ છો તેવી સ્થિતિ લક્ષ્મી, કુટુંબ અને સ્ત્રી સંવંધમાં આગલ પળ હતી. જે વસ્તુથી હું વાત કરું છું, તે વસ્તુને લગભગ વીશ વર્ષ થયાં. વ્યાપાર, અને વેપારની વહોળાશ એ સઘળું વહિવટ અવલો પડવાથી ઘટવા મંડ્યું. કોઢ્યાવાધિ કહેવાતો હું ઉપરાચાપરી ત્રાંટના ખાર વહન કરવાથી લક્ષ્મી વગરનો માત્ર ત્રણ વર્ષમાં થઈ પડ્યો. જ્યાં કેવલ સવલું પારીને નાંચ્યું હતું ત્યાં અવલું પડ્યું. એવામાં મારી સ્ત્રી પણ ગુજરી ગઈ. તે વસ્તુમાં મને કંઈ સંતાન નહોતું. જબરી લોટોને લીધે મારે અહીંથી નીકળી જવું પડ્યું. મારાં કુટુંબીઓએ થતી રક્ષા કરી, પરંતુ તે આખા વ્યાનું થીંગડું હતું. અમને અને દાંતને વેર થયાની સ્થિતિએ, હું વહુ આગલ નીકળી પડ્યો. જ્યારે હું ત્યાંથી નીકળ્યો ત્યારે મારાં કુટુંબીઓ મને રોકી રાખવા મંડ્યાં કે તે ગામનો દરવાજો પણ દીઠો નથી માટે તને જવા દઈ શકાય નહિ. તારું કોમલ શરીર કંઈ પણ કરી શકે નહિ, અને તું ત્યાં જા અને મુલ્કી થા તો પછી આવે પણ નહિ; માટે એ વિચાર તારે માંડી વાલ્લવો. ઘણા પ્રકારથી તેઓને સમજાવી, સારી સ્થિતિમાં આવીશ ત્યારે અવશ્ય અહીં આવીશ. એમ વચન દઈ જાવાયંદર હું પર્યટને નીકળી પડ્યો.

મારબ્ધ પાછાં વલ્લવાની તૈયારી થઈ. દૈવયોગે મારીકને એક દમદી પણ રહી નહોતી. એક કે વે મહીના ઉદરપોષણ ચાલે તેવું સાધન રહ્યું નહોતું, છતાં જાવામાં હું મારી પુત્રી મારબ્ધ સ્ત્રીલબ્ધ્યાં. જે વહાણમાં હું મારી ચંચલતા અને નમ્રતા જોડેને

શિક્ષાપાઠ ૬૩ સુખ વિપે વિચાર ભાગ ૩.

જે સ્થિતિ હમણાં મારી આપ જુઓ છો તેવી સ્થિતિ ભક્ષ્મી, કુટુંબ અને સ્ત્રી સંબંધમાં આગળ પણ હતી. જે વચતથી હું ઘાત ફરું છું, તે વચતને લગભગ વીસ વર્ષ થયાં. વ્યાપાર, અને વેપ-
 વની પહોળાશ એ સપાટું બહિષ્કાર અવલો પડવાથી ઘટ્યા મંદપું.
 કોઝાવધિ કહેવાતો હું ઉપરાચાપરી સ્કાંટના ખાર પહન કરવાથી
 ભક્ષ્મી બગરનો માત્ર શ્રેણ વર્ષમાં એ પડ્યો. જ્યાં ફેવલ મલકું
 ધારીને નાંખું હતું ત્યાં અવલું પડ્યું. એવામાં મારી સ્ત્રી પણ ગુસ્સી
 ગઈ. તે વચતમાં મને કંઈ સંતાન નહોતું. જબરી મોડોને જીવે
 મોરે અહીંથી નીકળી જવું પડ્યું. મારાં કુટુંબીઓએ થતી રસા કરી,
 પરંતુ તે આમકાઝ્યાનું થીંગણું હતું. અન્નને અને દાંતને ઘેર થયાની
 સ્થિતિએ, હું થડુ આગળ નીકળી પડ્યો. ડ્યારે હું સ્વાર્થી નીક-
 હ્યો ત્યારે મારાં કુટુંબીઓ મને રોજી રાખવા મંદયાં કે તે ગામનાં
 દરવાનો પણ દીઠો નથી માટે મને જવા થડુ શકાય નહિ. તારે
 કોમલ શરીર કંઈ પણ કરી શકે નહિ, અને તું સ્વાં મા અને ગુસ્સી
 મા નો વડી ખાંડે પણ નહિ; માટે એ વિચાર તારે માંડી પાડ્યો.
 યજ્ઞા પ્રકારથી તેઓને સમજાવી, મારી સ્થિતિમાં આવીશ ત્યારે
 અવશ્ય અહીં આવીશ. એમ વચન દઈ પ્રારાવંદર હું પપંડને
 નીકળી પડ્યો.

પ્રારમ્ભ વાઝાં જટવાની નૈયામી થઈ. દૈવયોગે મારીકને એક
 દ્રવરી પણ રહી નહોતી. એક કે જે મહીના ઉદગ્યાંજન થાએ તેડું
 માપન શું નહોતું. છતાં પ્રારામાં હું ગયોઃ ગ્યાં મારી બુદ્ધિર
 પ્રારમ્ભ મીઠવ્યાં. જે જહાગમાં હું જેટો હતો તે જહાગના નારિકે
 મારી પંચટ્યા અને મધરાત્રી મોડેને પોતાના મેડ આગળ મારી

શિક્ષાપાઠ ૬૪ સુખ વિષે વિચાર ભાગ ૪.

અહીં આવ્યા પછી હું સારાં ઠેકાણાંની કન્યા પામ્યો. તે પણ સુલક્ષણી અને મર્યાદાશીલ નીવડી, એ વડે કરીને મારે ઘણું પુરૂ થયા. વહિવટ પ્રવલ્લ હોવાથી અને નાણું નાણાંને વધારતું હોવાથી દશ વર્ષમાં હું મહા કોટ્યાવાધે થઈ પડ્યો. પુત્રનાં નીતિ, વિચાર, અને ધૃતિ ઉત્તમ રહેવા મેં ઘણું સુંદર સાધનો ગોઠવ્યાં. જેથી તેઓ આ સ્થિતિ પામ્યા છે. મારાં કુટુંબીઓને યોગ્ય યોગ્ય સ્થલ ગોઠવી તેઓની સ્થિતિને સુધરતી કરી, દુકાનના મેં અમુક નિયમો વાંધ્યા. ઉત્તમ ધામનો આરંભ પણ કરી લીધો. આ ફક્ત એક મમત્વ સ્વાતર કર્યું. ગયેલું પાછું મેલવ્યું, અને કુલ પરંપરાનું નામાંકિતપણું જતું અટકાવ્યું, એમ કહેવરાવવા માટે મેં આ સઘળું કર્યું; એને હું સુખ માનતો નથી. જો કે હું વીજા કરતાં સુખી છું, તોપણ એ શતાવેદની છે. સત્સુખ નથી. જગત્માં વહુધા કરીને અશતાવેદની છે. મેં ધર્મમાં મારો કાલ ગાલવાનો નિયમ રાખ્યો છે; શાસ્ત્રનાં મનન, સત્પુરુષોના સમાગમ, યમનિયમ, એક મહીનામાં ચાર દિવસ વ્રત-ચર્ય, વનતું ગુપ્તદાન, ઈર્ષ્ય વ્યવહાર સંવંધીની ઉપાધિમાંથી કેટલોક ભાગ વહું અંશ મેં લ્યાવ્યો છે. પુત્રોને વ્યવહારમાં યથાયોગ્ય કરીને હું નિર્ગ્રંથ થવાની ઇચ્છા રાખું છું. હમણાં નિર્ગ્રંથ થઈ શકું તેમ નથી, એમાં સંસારમોહિની કે એવું કારણ નથી; પરંતુ તે પણ ધર્મસંવંધી કારણ છે. ગૃહસ્થ ધર્મનાં આચરણ વહુ કનિષ્ઠ થઈ ગયાં છે. અને મુનિયો તે મુશ્કારી બન્યા નથી. ગૃહસ્થ ગૃહસ્થને વિશ્લેષ વાંધ કરી શકે, આચરણથી પણ અસર કરી શકે. એટલા માટે યડને ધર્મ-સંવંધે ગૃહસ્થવર્તને હું ઘણે ભાગે વાંચી યમનિયમમાં આણું છું. દર્શ-સપ્તાદિકે આપણે ત્યાં પાંચમે જાંટલા સદ્ગૃહસ્થોની સભા ભરાય

શિક્ષાપાઠ ૬૪ સુખ વિષે વિચાર ભાગ ૪.

અહીં આવ્યા પછી હું સારાં ઢેકાણાંની કન્યા પામ્યો. તે પળ સુલક્ષણી અને મર્યાદાશીલ નીવડી, એ વહે કરીને મારે ત્રણ પુત્ર થયા. વહિવટ પ્રવલ્લ હોવાથી અને નાણું નાણાંને વધારતું હોવાથી દશ વર્ષમાં હું મહા કોઝ્યાવધિ થઈ પડ્યો. પુત્રનાં નીતિ, વિચાર, અને બુદ્ધિ ઉત્તમ રહેવા મેં ઘણું સુંદર સાધનાં ગોઠવ્યાં. જેથી તેઓ આ સ્થિતિ પામ્યા છે. મારાં કુટુંબીઓને યોગ્ય યોગ્ય સ્થલ ગોઠવી તેઓની સ્થિતિને સુધરતી કરી, દુકાનના મેં અમુક નિયમો બાંધ્યા. ઉત્તમ ધામનો આરંભ પણ કરી લીધો. આ ફક્ત એક મમત્વ સ્વાતર કર્યું. ગયેલું પાછું મેળવ્યું, અને કુલ પરંપરાનું નામાંકિતપણું જતું અટકાવ્યું, એમ કહેવરાવવા માટે મેં આ સઘનું કર્યું; એને હું સુખ માનતો નથી. જો કે હું વીજા કરતાં સુસ્તી છું, તોપણ એ શતા-વેદની છે. સત્સુખ નથી. જગત્માં વહુધા કરીને અજ્ઞાતાવેદની છે. મેં ધર્મમાં મારો કાલ ગાલવાનો નિયમ રાખ્યો છે; શાસ્ત્રનાં મનન, સત્પુરુષોના સમાગમ, યમનિયમ, એક મહીનામાં ચાર દિવસ બ્રહ્મ-ચર્ય, ધનતું ગુપ્તદાન, સર્વ વ્યવહાર સંબંધીની ઉપાધિમાંથી કેટલોરુ ભાગ વહું અંજે મેં સ્નામ્યો છે. પુત્રોને વ્યવહારમાં યથાયોગ્ય કરીને હું નિર્ગ્રંથ થવાની ઇચ્છા રાખું છું. હમણાં નિર્ગ્રંથ થઈ શકું તેમ નથી, એમાં સંસારમોહિની કે એવું કારણ નથી; પરંતુ તે પણ ધર્મસંબંધી કારણ છે. ગૃહસ્થ ધર્મનાં આચરણ વહુ કનિષ્ઠ થઈ ગયાં છે, અને મુનિયો તે સુધારી શકતા નથી. ગૃહસ્થ ગૃહસ્થને વિશ્લેષ બોધ કરી શકે, આચરણથી પણ અસર કરી શકે. પટલા માટે થઈને ધર્મ-સંબંધે ગૃહસ્થવર્ગને હું ઘણે ભાગે બોધી યમનિયમમાં આણુંછું. દર-સપ્તાહિકે આપણે ત્યાં પાંચસે જેટલા સદ્ગૃહસ્થોની સભા ભરાય

છે. આટલિવસનો નવો અનુભવ અને વાકીનો આગલનો ધર્માનુ-
ભવ એમને વે વ્રણ મુદુર્ત વોધું હું, મારી સ્ત્રી ધર્મશાસ્ત્રનો કેટલોક
વોધ પામેલી હોવાથી તે પળ સ્ત્રીવર્ગને ઉચમ યમનિયમનો વોધ
કરી સમ્પ્રાદિક સમા ભરે છે. પુત્રો પળ શાસ્ત્રનો વનતો પરિચય
રાખે છે. વિદ્વાનોનું સન્માન, અતિથિનો વિનય, અને સામાન્ય
સત્યતા-એકજ ભાવ-એવા નિયમો વહુધા મારા અનુચરો પળ સેવે
છે. એઓ વધા એથી શાતા ભોગવી શકે છે. લક્ષ્મીની સાથે મારા
નીતિધર્મ, સદ્ગુણ, વિનય એને જનસમુદાયને વહુ સારી અસર
કરી છે. રાજાસહિત પળ મારી નીતિવાત અંગીકાર કરે તેવું થયું
છે. આ સઘલું આત્મપ્રશંસા માટે હું કહેતો નથી, એ આપે સ્મૃતિમાં
રાખવું; માત્ર આપના પૂછેલા ખુલાસા દાખલ આ સઘલું સંક્ષેપમાં
કહેતો જડું છું.

શિક્ષાપાઠ ૬૫ સુખ વિષે વિચાર માગ ૫.

આ સઘલાં ઉપરથી હું સુખી છું એમ આપને લાગી શકશે,
અને સામાન્ય વિચારે મને વહુ સુખી માનો તો માની શકાય તેમ છે.
ધર્મ, શીલ અને નીતિથી તેમજ શાસ્ત્રાવધાનથી મને જે આનંદ
ઉપજે છે તે અવર્ણનિય છે. પળ તત્ત્વ દ્રષ્ટિથી હું સુખી ન મનાડું.
જ્યાં સુધી સર્વ પ્રકારે વાલ અને અભ્યંતર પરિગ્રહ મેં ત્યાગ્યો નથી,
ત્યાં સુધી રાગ દોષનો ભાવ છે. જો કે તે વહુ અંશે છે. નથી પળ
છે, તો ત્યાં ઉપાધિ પળ છે. સર્વસંગ પરિત્યાગ કરવાની મારી
સંપૂર્ણ આકાંક્ષા છે, પળ જ્યાં સુધી તેમ થયું નથી ત્યાં સુધી ગણાતાં
દ્રુ કોઈ પ્રિયજનનો વિયોગ, વ્યવહારમાં હાનિ, કુડુંગીનું દુઃખ એ
થોડે અંશે પળ ઉપાધિ આપી શકે. પોતાના દેહપર મોત શિવાય
પળ નાના પ્રકારના રોગનો સંભવ છે. માટે કેવલ નિગ્રંથ, વાલાં-

અવતર પરિગ્રહનો ત્યાગ, અલ્પારંભનો ત્યાગ એ સઘટું નથી થયું ત્યાં સુધી હું મને કેવલ સુખી માનતો નથી. હવે આપને તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ વિચારતાં માલમ પડશે કે લક્ષ્મી, સ્ત્રી, કે કુટુંબ એવડે સુખ નથી. અને એને સુખ ગણું તો જ્યારે મારી સ્થિતિ પતિત થઈ હતા ત્યારે એ સુખ ક્યાં ગયું હતું ? જેનો વિયોગ છે, જે ક્ષણભંગુર છે અને જ્યાં અવ્યાવાધપણું નથી તે સંપૂર્ણ કે વાસ્તવિક સુખ નથી. એટલા માટે થઈને હું મને સુખી કહી શકતો નથી. હું વધુ વિચારી વિચારી ધ્યાપાર વહિવટ કરતો હતો તોપણ મારે આરંભોપાધિ, અનીતિ અને લેશ પણ કપટ સેવવું પડ્યું નથી, એમ તો નથીજ. અનેક પ્રકારના આરંભ, અને કપટ મારે સેવવાં પડ્યાં હતાં. આપ જો ધારતા હોકે દેવોપાસનથી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવી, તો તે જો પુણ્ય ન હોય તો કોઈ કાલે મળનાર નથી. પુણ્યથી પામેલી લક્ષ્મી મહારંભ કપટ અને માનમસુખ વધારવાં તે મહાપાપનાં કારણ છે, પાપ નરકમાં નાચે છે. પાપથી, આત્મા મહાન્ મનુષ્યદેહ એલે ગુમાવી દે છે. એક તો જાણે પુણ્યને સ્વાદ જવા, ઘાંતી વળી પાપનું વંધન કરવું, લક્ષ્મીની અને તે વડે આત્મા સંસારની ઉપાધિ ભોગવવી તે હું ધારું છું કે વિવેકી આત્માને માન્ય ન હોય. મેં જે કારણથી લક્ષ્મી ઉપાર્જન કરી હતી, તે કારણ મેં આગળ આપને જણાવ્યું હતું. જેમ આપની ઇચ્છા હોય તેમ કરો. આપ વિદ્વાન છો. હું વિદ્વાનને ચાહું છું. આપની અભિલાષા હોય તો ધર્મધ્યાનમાં પ્રસસ્ત થઈ સહકુટુંબ અહીં મળે રહો. આપની ઉપનીવિકાની સરલ યોજના જેમ કહો તેમ હું રુચિપૂર્વક કરાવી આપું. અહીં શાસ્ત્રાધ્યયન અને સત્ત્વસ્તુનો ઉપદેશ કરો. મિધ્યારંભોપાધિની ત્યોલુક્ષ્મામાં હું ધારું છું કે ન પડો, પછી આપની જેવી ઇચ્છા.

પંડિત:-આપે આપના અનુભવની વધુ મનન કરવા જેવી

આશ્વાયિકા કહી. આપ અવશ્ય કોઈ મહાત્મા છો. પૂણ્યાનુવંધી-પુણ્યવાન જીવ છો, વિવેકી છો, આપની વિચારશક્તિ અદ્ભૂત છે; હું દરિદ્રતાથી. કંટાળીને જે ઇચ્છા રાખતો હતો તે એકાંતિક હતી, આવા સર્વ-પ્રકારના વિવેકી વિચાર મેં કર્યા નહોતા. આવો અનુ-ભવ-આવી વિવેકશક્તિ હું ગમે તેવો વિદ્વાન હું છતાં મારામાં નથી, એ વાત હું સત્યજ. કહું છું. આપ મારે માટે જે યોજના દર્શાવી તે માટે આપનો વહુ ઉપકાર માનું છું; અને નમ્રતાપૂર્વક એ હું અંગિ-કાર કરવા દર્પ વતાયું છું. હું ઉપાધિને ચાહતો નથી. લક્ષ્મીનો પંદ્ર ઉપાધિજ આપે છે. આપનું અનુભવસિદ્ધ કથન મને વહુ રુચ્યું છે. સંસાર વળતોજ છે. એમાં સુખ નથી. આપે નિરુપાધિ મુનિ-સુખની પ્રશંસા કહી તે સત્ય છે. તે સન્માર્ગ પરિણામે સર્વોપાધિ, આધિ વ્યાધિથી તેમજ સર્વ અજ્ઞાનભાવથી રહિત એવા શાશ્વત મોક્ષનો હેતુ છે.

શિક્ષાપાઠ.૬૬ સુખ વિપે વિચાર ભાગ ૬.

ધનાઢ્યં:-આપને મારી વાત રુચી એથી હું નિરાભિમાનપૂર્વક આનંદ પામું છું. આપને માટે હું યોગ્ય યોજના કરીશ. મારા સામાન્ય વિચારો કથાનુરૂપ. અહીં કહેવાની હું આજ્ઞા લઉં છું.

જેઓ માત્ર લક્ષ્મીને ઉપાર્જન કરવામાં કપટ, લોભ અને માયામાં મુંઝાયા પડ્યા છે તે વહુ દુઃખી છે. તેનો તે પુરો ઉપયોગ કે અધુરો ઉપયોગ કરી શકતા નથી. માત્ર ઉપાધિજ ભોગવે છે. તે અસં-રૂપાત પાપ કરે છે. કાલ અચાનક લડને ઉપાડી જાય છે. અયો-ગતિ પામી તે જીવ અનંતમંસાર વધારે છે. મઝેલો મનુષ્ય દેદ નિર્માલ્ય કરી નાંખે છે જેથી તે નિર્ગત દુઃખીજ છે.

જેઓ પોતાનાં વપત્રીત્રિકા જેટલાં સાધનમાત્ર અલ્પારંભથી રાખ્યાં છે, શુદ્ધ એક પત્નિવૃત્ત, સંતોષ, પરાત્માની રક્ષા, યમ, નિયમ, પરાંપકાર, અલ્પરાગ, અલ્પદ્રવ્યમાયા અને સત્ય તેમજ ઘાગ્રાધ્યયન રાસેલ છે, સત્પુરુષોને સેવે છે, નિર્ગ્રંથતાનો મનોરુપ રાખ્યો છે, વધુ પ્રકારે કરીને સંસારથી જે ત્યાગી જેવા છે, જેનાં હૃદય અને ચિરેક જરૂર છે તેવા પુરુષો પવિત્રતામાં મુગ્ધપૂર્વક કાલ નિર્ગમન કરે છે.

મર્ત્ય પ્રકાશના આરંભ અને પરિવ્રજથી જેઓ રહિત થયા છે. દ્રવ્યથી, સંપ્રથી, કાલથી અને ભાવથી જેઓ અમતિરંધ્રપણે વિચરે છે, શત્રુ, પિત્ર મત્સ્યે સમાન દ્રષ્ટિવાળા અને શુદ્ધ આત્મધ્યાનમાં જેમનો કાલ નિર્ગમન થાય છે, અથવા સ્વાધ્યાય ધ્યાનમાં લીન છે. તિનોદ્રિય અને તિત કયાય પૈવા તે નિર્ગ્રંથો પરમ મુક્તી છે.

મર્ત્ય પનપાત્રી કર્મનો ક્ષય જેમણે કર્યો છે, ચાર કર્મ પાત્રી જેનાં પદ્ધતિ છે, જે મુક્ત છે, જે અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શિ છે તે તો સંપૂર્ણ મુક્તિ છે. મોક્ષમાં તેઓ અનંત જીવનનાં અનંતમુક્તમાં સર્વ કર્મ વિરક્તનાથી વિરાજે છે.

આમ સંપૂર્ણપણે કહેલો મન મને માન્ય છે. પહેલો તો મને સ્વામ્ય છે. શ્રીજો દમ્પતી માન્ય છે; અને ઘણે ધામે ૫ વ્રજન કરવાનાં મારો સોચ છે. શ્રીજો વધુ માન્ય છે. અને ધોધો તો સર્વ માન્ય અને મહિમાનંદ સ્વરૂપ છે.

એમ પંદિતશ્રી ધ્યાની અને મારી મુગ્ધ મંત્રથી કાતચિત્ર થઈ. મમંગોરાત તે કાત ચર્ચના તટસ્થ. તેમજ ચિત્ત કરીનું. આ ચિત્તાનો આત્મે કહાથી મને વધુ આનંદ થયો છે. આજ તેવા ચિત્તારને મનુષ્ય થયા પછી થઈ આનંદમાં શ્રદ્ધિ થઈ છે. એમ પરસ્પર કાતચિત્ર કરનાં કરનાં હૃદયે તેઓ મનાચિત્તારથી સ્થપન કરી ગયા.

जे विवेकीओ आ मुख संबंधी विचार करशे तेओ बहु तत्व अने आत्मश्रेणिनी उत्कृष्टताने पामशे. एमां कहेलां अल्पारंभी, निरारंभी अने सर्वमुक्त लक्षणो लक्षपूर्वक मनन करवा जेवां छे. जेम बने तेम अल्पारंभी यई सम्भावथी जनसमुदायनां हित भणी बळवुं. परोपकार, दया, शांति, क्षमा अने पवित्रतानुं सेवन करवुं ए बहु सुखदायक छे. निर्ग्रयता विपेतो विशेष कहेवानुं नथी. मुक्तात्मा अनंत सुखमयज छे.

शिक्षापाठ ६७ अमूल्य तत्व विचार.

हरिगीत छंद.

बहु पूण्यकेरा पुंजथी शुभ देह मानवनो मळयो,
तोये अरे ! भवचक्रनो आंटो नहिं एके टळयो;
सुख प्राप्त करतां सुख टळे छे लेश ए लक्षे लहो,
क्षण क्षण भयंकर भाव मरणे कां अहो राची रहो? १

लक्ष्मी अने अधिकार बधतां, शुं बध्नुं ते तो कहो,
शुं कुटुंब के परिवारथी बधवापणुं, ए नय गृहो;
बधवापणुं संसारनुं नर देहने हारी जवो,
एनो विचार नहीं अहोहो ! एक पळ तमने हवो !!! २

निदाप सुख निर्दोष आनंद, ल्यो गमे त्यांथी मले;
ए दिव्य शक्तिमान जेथी जंजिरेथी नीकळे !!
परवस्तुमां नहिं मुंझवो, एनी दया मुजने रही;
ए त्यागवा सिद्धांत के पश्चात दुःख ते सुख नहि. ३

હું કોણ છું? ક્યાંથી થયો? શું સ્વરૂપ છે મારું સ્વરૂં?
 કોના સંબંધે વલ્ગળા છે? રાત્રું કે દિવસ પરહરું?
 એના વિચાર વિવેકપૂર્વક શાંત ભાવે જો કર્યા;
 તો સર્વ આત્મિકજ્ઞાનના સિદ્ધાંત તત્ત્વ અનુભવ્યાં. ૪

તે-પ્રાપ્ત કરવા વચન કોનું સત્ય કેવલ માનશું ?
 નિર્દોષ નરનું કથન માનો “તેહ” જેણે અનુભવ્યું;
 રે ! આત્મ તારો ! આત્મ તારો ! શીઘ્ર એને ઓઢતો;
 સર્વાત્મમાં સમદ્રષ્ટિ ઘો આ વચનને હૃદયે લેતો. ૫

શિક્ષાપાઠ ૬૮ જિતેન્દ્રિયતા.

જ્યાં મુખી જીભ સ્વાદિષ્ટ ભોજન ટાળે છે; જ્યાં મુખી નાસિકા
 મુગંધી ટાળે છે; જ્યાં મુખી કાન વારાંગના આદિનાં ગાયન અને
 ઘાજિત્ર ટાળે છે; જ્યાં મુખી આંખ બનોપવન જોવાનું લક્ષ રાખે છે;
 જ્યાં મુખી ત્વચા મુગંધીલેપન ટાળે છે, ત્યાં મુખી, તે મનુષ્ય નિરોગી
 નિર્ગ્રંથ, નિઃપરિગ્રહી, નિરાશંકી અને બ્રહ્મચારી થઈ શકતો નથી.
 મનને વશ કરવું એ સર્વોત્તમ છે. એના વડે સઘળી ઈન્દ્રિયો વશ કરી
 શકાય છે. મન જીતવું વધુ દુર્ઘટ છે. એક સમયમાં અસંખ્યાત
 યોજન ચાલનાર અશ્વ તે મન છે. એને થકાવવું વધુ દુષ્કર છે.
 એની ગતિ ચપલ અને ન જાણી શકાય તેવી છે. મહા જ્ઞાનીઓએ
 જ્ઞાનરૂપી લગામવડે કરીને એને સંયમિત રાખી સર્વ જય કર્યો છે.

ઉત્તરાધ્યયન મૂલમાં નમિરાજ મહર્ષિએ શ્લોકોમાં એમ કર્યું
 કે દશ લાખ મુમુક્ષુને જીતનાર કદાચ પડ્યા છે; પરંતુ સ્વાત્માને
 જીતનાર વધુ દુષ્કર છે; અને તે દશ લાખ મુમુક્ષુને જીતનાર
 કરતાં અત્યુત્તમ છે.

આપ્યું છે. બ્રહ્મચર્યરૂપી એક સુંદર ઝાઢ અને તેને રક્ષા કરનારી જે નવ વિધિયો તેને વાઢનું રૂપ આપી આચાર પાઢવામાં વિશેષ સ્મૃતિ રહી શકે એવી સરલતા કરી છે. એ નવ વાઢ જેમ છે તેમ અહીં કહી જડે છું.

૧ વસતિ-બ્રહ્મચારી સાધુએ સ્ત્રી, પશુ કે પદંગ એવી સંયુક્ત વસતિમાં રહેવું નહીં. સ્ત્રી એ પ્રકારની છે;-મનુષ્યિણી અને દેવાંગના. એ પ્રત્યેકના પાછા એ એ ભેદ છે. એકતો મૂઝ અને ધોળી સ્ત્રીની મૂર્તિ કે ચિત્ર. એમાંથી ગમે તે પ્રકારની સ્ત્રી જ્યાં હોય ત્યાં બ્રહ્મચારી સાધુએ ન રહેવું, કેમકે એ વિકારોત્પત્તિ છે. પશુ પદલે તિર્યચણી. ગાય ખેંસ ઇત્યાદિક જે સ્પર્શ હોય તે સ્પર્શ ન રહેવું; અને પદંગ પદલે નપુંસક એનો વાસ હોય ત્યાં પણ ન રહેવું. એવા પ્રકારનો વાસ બ્રહ્મચર્યની હાનિ કરે છે. તેઓના કામચેષ્ટા હાવ-ભાવ ઇત્યાદિક વિકારો મનને ભ્રષ્ટ કરે છે.

૨ કથા.-માત્ર એકલી સ્ત્રિયોનેજ કે એકજ સ્ત્રીને ધર્મોપદેશ બ્રહ્મચારીએ ન કરવો. કથા એ મોહની ઉત્પત્તિ રૂપ છે. બ્રહ્મચારીએ સ્ત્રીના રૂપ કામવિલાસ સંબંધી ગ્રંથો વાંચવા નહીં, તેમજ જેથી ચિત્ત ચલે એવા પ્રકારની ગમે તે ટૂંકાર સંબંધી કથા બ્રહ્મચારીએ કરવી નહીં.

૩ આસન.-સ્ત્રિયોની સાથે એક આસને ન બેસવું, તેમજ જ્યાં સ્ત્રી બેઠી હોય ત્યાં એ ઘડી સુષીમાં બ્રહ્મચારીએ ન બેસવું. એ સ્ત્રિયોની સ્મૃતિનું કારણ છે, એવી વિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે. એમ ભગવાને કહ્યું છે.

૪ ઇન્દ્રિયનિરીક્ષણ-સ્ત્રીઓનાં અંગોપાંગ બ્રહ્મચારી સાધુએ ન જોવાં, ન નિગ્રહવાં. એનાં અમુક અંગપર દ્રષ્ટિ એકાગ્ર થવાથી વિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે.

५ कुडघांतर-भीत, कनात के त्राटानो अंतरपट राखी स्त्री-पुरुष ज्यां मैधुन सेवे त्यां ब्रह्मचारीए रहेवुं नहि. कारण शत्रु, चेष्टादिक विकारनां कारण छे.

६ पूर्वक्रीडा-पोते गृहस्थावासमां गमे तेवी जातना शृंगारयी विषयक्रीडा करी होय तेनी स्मृति करवी नहीं; तेम करवायी ब्रह्मचर्य भंग थाय छे.

७ प्रणीत-दूध, दही, घृतादि मधुरा अने चीकाशवाळा पदार्थोनो बहुधा आहार न करवो. एयी वीर्यनी वृद्धि अने उन्माद थाय छे अने तेयी कामनी उत्पत्ति थाय छे. माटे ब्रह्मचारीए तेम करवुं नहीं.

८ अतिमात्राहार-पेट भरिने अतिमात्रआहार करवो नहीं; तेम अति मात्रानी उत्पत्ति थाय तेम करवुं नहीं. एयी पण विकार बधे छे.

९ विभूषण-स्नान, विलेपन करवां नहि, तेमज पुष्पादिक ब्रह्मचारीए ग्रहण करवुं नहि. एयी ब्रह्मचर्यने दानि उत्पन्न थाय छे.

एम विशुद्ध ब्रह्मचर्यने माटे भगवन्ते नव बाड कही छे. बहुधा ए तमारा सांभळवामां आवी हशे; परंतु गृहस्थावासमां अमुक अमुक दिवस ब्रह्मचर्य धारण करवामां अभ्यासीओने लक्षमां रहेवा अही आगळ कंडक समजणपूर्वक कही छे.

शिक्षापाठ ७० सनत्कुमार भाग १.

चक्रवर्त्तीना वैभवमां श्री स्वामी होय. सनत्कुमार ए चक्रवर्त्ती हतो. तेनां वर्ण अने रुप अत्युत्तम हनां. एक वेदा सुधर्म-सभामां ते रुपनी स्तुति थइ: कोइ वे देवाने ते बात रुची नहीं; पछी तेओ ते शंका टाळवाने विमल सनत्कुमारनां अंतःपुरमां

ગયા. સનત્કુમારનો દેહ તે વેઢા સ્વેચ્છથી મર્યો હતો. તેને અંગ મર્દનાદિક પદાર્થોનું માત્ર વિલેપન હતું. તેણે એક નાનું પંચીયું પહેર્યું હતું, અને તે સ્નાન-મઝન કરવા માટે વેઢા હતા. વિમરુષે આવેલા દેવતા તેનું મનોહર મુલ્ય, કંચનવર્ણિ કાયા, અને ચંદ્ર જેવી કાંતિ જોઈને વહુ આનંદ પામ્યા, અને માથું ધુણાવ્યું. આ જોઈને ચક્રવર્તીએ પૂછ્યું: તમે માથું શા માટે ધુણાવ્યું? દેવોએ કહ્યું, અમે તમારું રૂપ અને વર્ણ નિરખવા માટે વહુ અભિલાષી હતા. સ્થળે સ્થળે તમારા વર્ણ રૂપની સ્તુતિ સાંભળી હતી; આજે અમે તે પ્રત્યક્ષ જોયું, જેથી અમને પૂર્ણ આનંદ ઉપજ્યો. માથું ધુણાવ્યું એનું કારણ એકે જેવું લોકોમાં કહેવાય છે તેવુંજ રૂપ છે. એવી વિશેષ છે પણ ઓછું નથી. સનત્કુમાર સ્વરૂપવર્ણની સ્તુતિથી મંથુત્વ લાવી ઘોર્યો, તમે આ વેઢા મારું રૂપ જોયું તે મળે, પરંતુ હું રાજસભામાં વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી, કેવલ સજ્જ યદને સ્વારે સિંહાસનપર બેઠું છું ત્યારે, મારું રૂપ અને મારો વર્ણ જોવા યોગ્ય છે. અત્યારે તો હું સ્વેચ્છભરી કાયાએ વેઢો છું. જો તે વેઢા તમે મારા રૂપવર્ણ જુઓ તો અદ્ભુત ચમત્કારને પામો અને ચકિત થઈ જાઓ. દેવોએ કહ્યું: ત્યારે પછી અમે રાજસભામાં આગીશું; એમ કહીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. સનત્કુમારે ત્યાર પછી ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકારો ધારણ કર્યા. અનેક ઉપચારથી જેમ પોતાની કાયા વિશેષ આશ્ચર્યતા ઉપજાવે તેમ કરીને તે રાજસભામાં આવી સિંહાસનપર બેઠો. આજુબાજુ સમર્થ મંત્રિયો, મુખ્યો, વિદ્વાનો અને અન્ય સમાસદો યોગ્ય આસને બેસી ગયા હતા. રાજેશ્વર ચામર છત્રથી વિપ્રાતા અને સ્વમા સ્વમાથી વધાવાનાં વિશેષ ગ્રોમી રચ્યા છે; ત્યાં પેલા દેવતાઓ પાછા વિમરુષે આજ્યા. અદ્ભૂત સ્પર્શવર્ણથી આનંદ પામવાને વદન્યે જાણે સ્વદ પામ્યા છે ણવા સ્વરૂપમાં તેઓએ માથું ધુણાવ્યું. ચક્રવર્તીએ પૂછ્યું, અહો વ્રાહ્મણો! મન વેઢા કરતાં આ વેઢા તમે

जुदा रुपमां माथुं धुणावुं एनुं शुं कारण छे ? ते मने करो. अव-
पज्ञानानुसारे विम्रे कयुं के हेमहाराजा ! ते रुपमां अने आ रुपमां
भूमी आकाशनो फेर पढी गयो छे. चक्रवर्त्तीए ते स्पष्ट समजाववाने
कयुं. ब्राह्मणोए कयुं, अधिराज ! तमारी काया प्रथम अमृततुल्य
हती. आ बेळा शेर तुल्य छे. ज्यारे अमृततुल्य अंग हतुं त्वारे
आनंद पाम्या, अने आ बेळा शेरतुल्य छे त्वारे खेद पाम्या.
अमे कहीए छीए ते बातनी सिद्धता करवी होय तो तमे तांबुल
धुंको, तत्काळ ते पर मांखी बेसरो अने ते परलोक पहुँची जशे.

शिक्षापाठ ७१ सनत्कुमार भाग २.

सनत्कुमारे ए परीक्षा करी तो सत्य ठरी. पूर्वित कर्मनां
पापनो जे भाग तेमां आ कायाना मद संबंधीनुं मेळवण थवाथी
ए चक्रवर्त्तिनी काया शेरमय थइ गइ हती. विनाशी अने अशुचि-
मय कायाना आवा प्रपंच जोड़ने सनत्कुमारने अंतःकरणमां बैराग्य
उत्पन्न थयो. आ संसार केवळ तजबा योग्य छे. आबाने आबी
अशुचि री, पुत्र, मित्रादिकनां मरिमां ररी छे. ए सयळें मोह-
मान करबा योग्य नथी, एम विचारिने ने छ ग्वंटी महुता त्यागी
बाली नीकल्या. साधुरूपे ज्यारे विचरता हता त्वारे नेओने महा-
रोग उत्पन्न थयो. तेनां मत्स्यत्वनी परीक्षा नेवाने कोइ देव त्यां
बैदरूपे आप्यो. साधुने कयुं. हुं बहु बुझळ राजबैद छुं. तमारी
काया रोगनो भोग यवेनी छे. जो इच्छा होय तो दन्ताळ हुं ते
टाळी आपुं. साधु बोल्या. हे बैद ! कर्मगती गेग मरान्मत्त छेः ए
रोग टाळबानी तमारी जो समर्पता होय तो भन्ने मारो ए गेग
टाळो, ए समर्पता न होय तो आ रोग भन्ने रयो. देवता बोल्पो.
ए रोग टाळबानी समर्पता नथी. साधुए पावनो न्ययिनां परिपूर्ण

મથકરદે થુંકવાઝી અંગુલિ કરી તે રોગને સ્વરૂપી કે તત્કાલ તે રોગ નાશ થયો; અને કાયા પાછી હતી તેવી થી ગઈ. પછી તે વેઠા દેવે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશ્યું; ધન્યરાદ ગાઈ વંદન કરી પોતાને સ્થાનક ગયો.

રક્તપીત જેરા સદૈવ છોડી પરુથી ગદ્ગદ્તા મહારોગની ઉત્પત્તિ જે કાયામાં છે; પટમાં થળસી જવાનો જેનો સ્વભાવ છે; જે પ્રત્યેક રોમે પોંગા રૂપે રોગવાઝી હોઈ રોગનો ખંડાર છે, અમ્મ વગેરેની મૃનાશિક્તનાથી જે પ્રત્યેક કાયામાં દેખાવ દે છે, મઠમૂત્ર, નર્ક, હાદ, માંમ, વગ અને શ્લેષ્મથી જેનું સંધારણ ટક્યું છે, સ્વચાપી માત્ર જેની મનોદક્ષતા છે તે કાયાનો મોહ રારે વિધ્વમન છે. સન-ત્વદ્યારે જેનું લેશમાત્ર માન કર્યું તે પણ જેથી સંત્યાયું નહીં તે કાયામાં અહો વાપર ! તું શું માંદે છે ? જ માંદ મંગલદાયક નથી.

શિક્ષાપાઠ ૭૨ વચ્ચિસ યોગ.

મનુષ્યો નીચેના વચ્ચિસ યોગનો મંત્રાદ કરી આત્માને ઉગ્રાઈ કરવાનું કરે છે.

૧. મોક્ષમાત્રકયોગ માટે ત્રિધ્વે આનાર્થ પ્રત્યે આલોચના કરવી.
૨. આલોચના થીજા વામે પ્રકાશી નહીં.
૩. આત્મિકાઠે વગ થર્મનું દ્રશ્યનું સ્થાગનું નહીં.
૪. યોગ, વચ્ચોક્તનાં મુખનાં કાઠની વાંછના વિના તપ કર્યું.
૫. ત્રિજા મટી જે પ્રવાગે થત્રાથી થર્મનું; અને નહીં ત્રિજા વિરેદથી મુગ્ધા કરવી.

૬. કમન્દનાં વ્યાગ કરવાં.

૭. મુત્ર તપ કર્યું.

૮. ત્રિજોનકા સ્થાવી.

૯. વચ્ચિસ ઉપધાન કરવાં.

૧૦. સરલ ચિત્ત રાખવું.
૧૧. આત્મસંયમ શુદ્ધ પાઢવો.
૧૨. સમકિત શુદ્ધ રાખવું.
૧૩. ચિત્તનો એકાગ્ર સમાધિ રાખવો.
૧૪. કપટરહિત આચાર પાઢવો.
૧૫. વિનય કરવા યોગ્ય પુરુષોનો ચયાયોગ્ય વિનય કરવો.
૧૬. સંવોધથી કરીને તૃપ્તાની મર્યાદા ઠુંકી કરી નાંખવી.
૧૭. વૈરાગ્યભાવનામાં નિમગ્ન રહેવું.
૧૮. માયારહિત વર્તવું.
૧૯. શુદ્ધ કર્મણીમાં સાવધાન થવું.
૨૦. સમ્બરને આદરવો અને પાપને રોકવાં.
૨૧. પોતાના દોષ સમ્ભાવદૂરેક ટાલવા.
૨૨. સર્વ પ્રકારના વિપદથી વિરક્ત રહેવું.
૨૩. મૂઢ ગુણે પંચનદાદિત્વ વિશુદ્ધ પાઢવાં.
૨૪. હચર ગુણે પંચનદાદિત્વને વિશુદ્ધ પાઢવાં.
૨૫. હત્તારદૂરેક કાર્યોત્તર્ગ કરવો.
૨૬. મનાદરહિત જ્ઞાન ધ્યાનમાં મગ્ન થવું.
૨૭. દેવતાં આત્મચારિત્રમાં મૂલ્ય ઉત્પોગ્યો વર્તવું.
૨૮. ધ્યાન, ઝીંતેદિવચાર્યે એકાગ્રતાદૂરેક કરવું.
૨૯. સરળાંત દુઃખથી રજા મેળવવાનો નહીં.
૩૦. શિષ્યાદિવચા મંગલે સ્થાનવો.
૩૧. નાપથિત્વ વિશુદ્ધિ કરવાં.
૩૨. સરળતાને આરાધના કરવી.

૬ અંકેલા યોગ ઝનુન્ય છે. સ્વચ્છ મંત્રા કરનાર શરિરમાં
અનંત સુખને પામે છે.

શિક્ષાપાઠ ૭૩ મોક્ષ સુખ.

આ જગત્ મંડલપર કેટલીક એવી વસ્તુઓ અને મનેચ્છા રહી છે કે જે કેટલાક અંશે જાણતા છતાં કહી શકાતી નથી. છતાં એ વસ્તુઓ કંઈ સંપૂર્ણ શાશ્વત કેં અનંત મેદવાળી નથી. એવી વસ્તુનું જ્યારે વર્ણન ન થઈ શકે ત્યારે અનંત મુક્તમય મોક્ષ સંબંધીતો ઉપમા વ્યાપીજ મળે ? મગવાનને ગૌતમસ્વામીએ મોક્ષના અનંત સુખવિષે મશ્ન કર્યું ત્યારે મગવાને ઉત્તરમાં કહ્યું, મૌતમ ! એ અનંત-સુખ હું જાણું છું; પણ તે કહી શકાય એવી અહીં આગલ કંઈ ઉપમા નથી. જગત્માં એ મુક્તના તુલ્ય કોઈપણ વસ્તુ કે સુખ નથી, એમ વદી એક મીલનું દ્રષ્ટાંત નીચેના ભાવમાં આપ્યું હતું.

એક જંગલમાં એક મદ્રિકમીલ તેનાં ચાલકચાં સહીત રહેતો હતો. શહેર વગેરેની સમૃદ્ધિની ઉપાધિનું તેને લેશ્ન ભાન પણ નહોતું. એક દિવસ કોઈ રાજા અશ્વઘ્રીઢા માટે ફરતો ફરતો ત્યાં નીકળી આવ્યો; તેને વહુ તૃપ્તા લાગી હતી; જેથી કરીને સાનવઢે મીલ આગલ પાળી માગ્યું. મીલે પાળી આપ્યું. શીતલ જલથી રાજા સંતોષાયો. પોતાને મીલ તરફથી મળેલાં અમૂલ્ય જલદાનનો મત્યુ-પકાર કરવા માટે મીલને સમજાવીને સાથે લીધો. નગરમાં આવ્યા પછી તેણે મીલને તેની જાંદગીમાં નહીં જોયેલી વસ્તુમાં રાખ્યો. સુંદર મહેલમાં, કને અનેક અનુચરો; યનોહર છત્રપલંગ, અને સ્વાદિષ્ટ ખોજનથી મંદમંદ પવનમાં, મુગંધી ચિલેપનમાં તેને આનંદ આનંદ ફરી આપ્યો. વિવિધ જાતિના હીરામાણેક, મૌક્તિક, માણિરત્ર અને રંગ વેરંગી અમૂલ્ય ચીજો નિરંતર તે મીલને જોવા માટે મોકલ્યાં કરે વાગવર્ગીચામાં ફરવા હરવા મોકલે. એમ રાજા તેને મુલ્ક આપ્યાં કરતાં હતો. કોઈ રાત્રે વધાં મૂડ રહ્યાં હતાં, ત્યારે તે મીલને ચાલકચાં સાંભરી આવ્યાં ષ્ટલે તે ત્યાંથી કંઈ લીધા

કર્યાવગર એકાએક નીકળી પડ્યો. જઈને પોતાનાં કુટુંબીને મળ્યો. તે વખતે મળીને પૂછ્યું કે તું ક્યાં હતો ? ખીલે કાનું, વધુ મુલ્યમાં : ત્યાં મેં વધુ વસ્ત્રાણવા લાયક વસ્તુઓ જોઈ.

કુટુંબીઓ-પણ તે કેવી ? તે તો અમને કહે.

ખીલ-શું કહું, અહીં એવી એક વસ્તુજ નથી.

કુટુંબીઓ-એમ હોય કે ? આ શંખલાં, છોપ, કોટાં કેવાં પનાનાં પડ્યાં છે; ત્યાં કોઈ એવી જોવાલાયક વસ્તુ હતી ?

ખીલ-નહીં, ભાઈ, એવી चीज તો અહીં એક નથી. એના સોમા ભાગની કે હજારમા ભાગની પણ મનોહર चीज અહીં નથી.

કુટુંબીઓ-ત્યારે તો તું ચોલ્યાવિના ઘેટો રહે. તને શ્રમણા પડે છે; આથી તે પછી સારું શું હશે ?

હે ગૌતમ ! જેમ એ ખીલ રાજર્થમવસુલ્લ ભાગવી આવ્યો હતો; તેમજ જાણતો હતો; છતાં ઉપમા યોગ્ય વસ્તુ નહીં મલ્લચાથી તે કંઈ કરી શકતો નહોતો. તેમ અનુપમેય મોક્ષને સત્ત્વિદાનંદ સ્વરૂપમય નિર્વિકારી મોક્ષનાં મુલ્યના અસંખ્યાત્મક ભાગને પણ યોગ્ય ઉપમેય નહીં મલ્લચાથી હું તને કરી શકતો નથી.

મોક્ષનાં સ્વરૂપવિષે શંકા કરનારા તો હવેકેવાદી છે: એમને ધાર્મિક મુલ્યસંદર્થી વિચાર આદે મનુમુલ્યનો વિચાર વધારી આવે: કોઈ આત્મિકજ્ઞાનરીતિ એમ પણ કહે છે કે આથી કોઈ વિશેષ મુલ્યતું સાધન ત્યાં રહું નહિ દેવને અને અપ્પારાધ મુલ્ય કરી દે છે, આ હતું કપન વિચેરી નથી. નિદ્રા મત્તેક માનવીને નિષ્ઠ છે: પણ તેનાં તેઓ કંઈ જાણી કે દેવો શકતા નથી: અને જાણ-વાનાં આવે તો માત્ર સ્વમોક્ષાધિતું નિષ્પાર્થ હોય: જેની કંઈ અતરણ પાપ એ સ્વના સમગ્રી નિદ્રા જેનાં મુલ્યમુલ્ય મર્ત જાણી અને દેવો શકાય: અને નિષ્પાર્થથી મર્ત હોય તો શકાય તો તેનું તે વર્ણન શું કરી શકે: એને ઉપમા પણ શી આવે: આ તો

સ્થૂલ દ્રષ્ટાંત છે; પણ વાલવિવેકી એ પરથી કંઈ વિચાર કરી શકે એ માટે કહું છે.

મીલનું દ્રષ્ટાંત, સમજાવવા રૂપે માપામેદ ફેરફારથી તમને કહી વતાવ્યું.

શિક્ષાપાઠ ૭૪ ધર્મધ્યાન ભાગ ૧.

ભગવાને ચાર પ્રકારનાં ધ્યાન કહ્યાં છે. આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુભલ. પહેલાં બે ધ્યાન ત્યાગવા યોગ્ય છે. પાછલ્લનાં બે ધ્યાન આત્મસાર્થકરૂપ છે. શ્રુતજ્ઞાનના મેદ જાણવા માટે, શાસ્ત્ર વિચારમાં કુશલ થવા માટે, નિગ્રંથપ્રવચનનું તત્ત્વ પામવા માટે, સત્પુરુષોપ સેવવા યોગ્ય, વિચારવા યોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ધર્મધ્યાનના મુખ્ય સોલ મેદ છે. પહેલાં ચાર મેદ કહું છું. ૧ આજ્ઞાવિજયે (આજ્ઞાવિચય). ૨ અપાયવિજય (અપાયવિચય). ૩ વિવાગ-વિજયે (વિપાકવિચય). સઠાંણવિજય (સંસ્થાનવિચય). ૧ આજ્ઞાવિચય. આજ્ઞા ઇટલે સર્વજ્ઞ ભગવાને ધર્મતત્ત્વ સંબંધી જે જે કહ્યું છે તે તે સત્ય છે; એમાં શંકા કરવા જેવું નથી; કાલની હીન-તાથી; ઉત્તમ જ્ઞાનના વિચ્છેદ જવાથી; બુદ્ધિની મંદતાથી કે એવા અન્ય કોઈ કારણથી મારા સમજવામાં તે તત્ત્વ આવતું નથી. પરંતુ અર્હત ભગવંતે અંશ માત્ર પણ માયા યુક્ત કે અસત્ય કહું નથીત, કારણ એઓ નિરાગી, ત્યાગી, અને નિસ્પૃહી હતા. મૃપા કહેવાનું કંઈ કારણ એમને હતું નહીં. તેમ એઓ સર્વદર્શી હોવાથી અજ્ઞાનથી પણ મૃપા કહે નહીં, ડ્યાં અજ્ઞાનજ નથી, ત્યાં એ સંબંધી મૃપા સ્વાંથી હોય ? એવું જે ચિંતન કરવું તે ‘ આજ્ઞાવિચય ’ નામનો નયમ મેદ છે. ૨ અપાયવિચય. રાગ, દ્વેષ, કામ, ક્રોધ છુ વગેરે-થીજ જીવને જે દુઃસ્વ ઉત્પન્ન થાય છે તેથીજ તેને મનમાં મટકવું

પડે છે. તેનું જે ચિંતન કરવું તે 'અપાયવિચય' નામે વીજો ભેદ છે. અપાય એટલે દુઃખ. ૩ વિપાકવિચય. હું જે જે ક્ષણે જે જે દુઃખ સહન કરું છું, ભવાટવિમાં પર્યટન કરું છું, અજ્ઞાનાદિક પાશું છું, તે સઘટ્ટું કર્મનાં ફઝના ઉદય વડે છે; એમ ચિંતવવું તે ધર્મ-ધ્યાનનો ત્રીજો 'કર્મવિપાક' ચિંતન ભેદ છે. ૪ સંસ્થાનવિચય. ત્રણલોકનું સ્વરૂપ ચિંતવવું તે. લોકસ્વરૂપ સુપ્રતિષ્ઠિકને આકારે છે. જીવ અજીવે કરીને સંપૂર્ણ ભરપુર છે. અસંખ્યાત યોજનની કોદાનુકોટીએ ત્રિચ્છો લોક છે. જ્યાં અસંખ્યાતા દ્વીપ-સમુદ્ર છે. અસંખ્યાતા જ્યોતિષ્ય, વાણવ્યંતરાદિકના નિવાસ છે. ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવતાની વિચિત્રતા એમાં લાગી પડી છે. અદીદીપમાં જયન્ય તીર્થકર ૨૦, ઉત્કૃષ્ટા એકસો સિતેર હોય. તેઓ તથા કેવલી ભગવાન અને નિર્ગ્રંથ મુનિરાજ વિચરે છે, તેઓને "વંદામિ, નમં-સામિ, સકારેમિ, સમાણેમિ, કહ્લાણં, મંગલં, દેવયં, ચેડયં પજ્જુ-વાસામિ" એમ તેમજ ત્યાં વસતાં શ્રાવક, શ્રાવિકાનાં ગુણગ્રામ કરીએ. તે ત્રિછાલોકયક્ષી અસંખ્યાત ગુણો અધિક ઉર્દ્ધ લોક છે. ત્યાં અનેક પ્રકારના દેવતાઓના નિવાસ છે. પછી ઇપત્ પ્રાગ્ભારા છે. તે પછી મુક્તાત્માઓ વિરાજે છે. તેને "વંદામિ, યાવત્ પજ્જુ-વાસામિ" તે ઉર્દ્ધ લોકથી કંઈક વિશેષ અધો લોક છે, ત્યાં અનંત દુઃખથી ભરેલા નર્કવાસ અને ભુવન પતિનાં ભુવનાદિક છે. એ ત્રણ લોકનાં સર્વ સ્થાનક આ આત્માએ સમ્યક્ત્વરહિતકરણીયી અનંતિવાર જન્મ મરણ કરી સ્પર્શિ મૂક્યાં છે, એમ જે ચિંતન કરવું તે સંસ્થાન વિચય નામે ધર્મધ્યાનનો ચોથો ભેદ છે. એ ચાર મેદ વિચારીને સમ્યક્ત્વસહિત ધુન અને ચારિત્ર ધર્મની આરાવના કરવી. જેથી એ અનંત જન્મ મરણ ટૂંકે. એ ધર્મધ્યાનના ચાર મેદ સ્મર-ણમાં રાખવા.

શિક્ષાપાઠ ૭૫ ધર્મધ્યાન ભાગ ૨.

ધર્મધ્યાનનાં ચાર લક્ષણ કહું છું, આજ્ઞારુચિ-પટલે વીતરાગ ભગવાનની આજ્ઞા અંગીકાર કરવાની રુચિ ઉપજે તે. ૨. નિસર્ગ રુચિ-આત્મા સ્વાભાકિપણે જાતિસ્મરણાદિક જ્ઞાને કરી શ્રુત સહિત ચારિત્ર ધર્મ ધરવાની રુચિ પામે તેને નિસર્ગ રુચિ કહી છે. ૩ સૂત્ર રુચિ. શ્રુતજ્ઞાન, અને અનંત તત્ત્વના ભેદને માટે માત્રેલાં ભગવાનનાં પવિત્ર-વચનોનું જેમાં ગુંચન થયું છે, તે સૂત્ર શ્રવણ કરવા, મનન કરવા, અને ભાવથી પઢન કરવાની રુચિ ઉપજે તે સૂત્ર રુચિ. ૪ ઉપદેશરુચિ. અજ્ઞાને કરીને ઉપાજ્ઞેલાં કર્મ જ્ઞાને કરીને સ્વપાવીએ, તેમજ જ્ઞાનવડે કરીને નવાં કર્મ ન બાંધીએ. મિથ્યાત્વે કરીને ઉપાજ્ઞ્યાં કર્મ તે સમ્યગ્-ભાવથી સ્વપાવીએ, સમ્યગ્-ભાવથી નવાં કર્મ ન બાંધીએ. અવેરાગ્ય કરીને ઉપાજ્ઞ્યાં કર્મ તે વૈરાગ્યે કરીને સ્વપાવીએ અને વૈરાગ્યવડે કરીને પાછાં નવાં કર્મ ન બાંધીએ. કપાયે કરી ઉપાજ્ઞ્યાં કર્મ તે કપાય ટાઢીને સ્વપાવીએ, યથી નવાં કર્મ ન બાંધીએ. અશુભ યોગે કરી ઉપાજ્ઞ્યાં કર્મ તે શુભ યોગેકરી સ્વપાવીએ, શુભ યોગેકરી નવાં કર્મ ન બાંધીએ. પાંચ ઈન્દ્રિયના સ્વાદરૂપ આશ્રયે કરી ઉપાજ્ઞ્યાં કર્મ તે સંવરે કરી સ્વપાવીએ. તપરૂપ સંવરે કરી નવાં કર્મ ન બાંધીએ. તે માટે અજ્ઞાનાદિક આશ્રવ-માર્ગ છાંદીને જ્ઞાનાદિક સંવરમાર્ગ મૂહણ કરવા માટે તીર્થંકર ભગ-વંતનો ઉપદેશ સાંભળવાની રુચિ ઉપજે તેને ઉપદેશ રુચિ કહીએ. ૫ ધર્મધ્યાનનાં ચાર લક્ષણ કહેવાયાં.

ધર્મધ્યાનનાં ચાર આલંબન કહું છું ૧ વાંચના ૨ પૃચ્છના ૩ પરાવર્તના ૪ ધર્મકથા. વાંચના પટલે વિનય સહિત નિર્જરા તથા જ્ઞાન પામવાને માટે મૂત્ર મિદ્ધાંતના મર્મના જાળનાર ગુરુ કે સત્પુરુષ

સમીપે મૂઝ તત્ત્વનું વાંચન લઈએ તેનું નામ વાંચનાઆલંબન. ૨ પૃચ્છણા-અપૂર્વ જ્ઞાન પામવા માટે, જિનેશ્વર ભગવંતનો માર્ગ દીપાવવાને તથા શંકાશલ્ય નિવારવાને માટે તેમજ અન્યના તત્ત્વની મધ્યસ્થ પરીક્ષાને માટે યથાયોગ્ય વિનય સહિત ગુર્વાદિકને મથ પૂછીએ તેને પૃચ્છના કહીએ. ૩ પરાવર્તના-પૂર્વે જિનભાષિત મૂઝાર્થ જે ભણ્યા હોઈએ તે સ્મરણમાં રહેવા માટે, નિર્જરા ને અર્થે શુદ્ધ ઉપયોગ સહિત શુદ્ધ મૂઝાર્થની ચારંવાર સદ્દેશાય કરીએ તેનું નામ પરાવર્તનાલંબન. ૪ ધર્મકથા-વીતરાગ ભગવાને જે ભાવ જેવા પ્રણીત કર્યા છે તે ભાવ. તેવા લઈને, ગ્રહીને, વિશેષ કરીને, નિશ્ચય કરીને, શંકા, ધંભા અને વિતિગિછારહિતપણે, પોતાની નિર્જરાને અર્થે સભા મધ્યે તે ભાવ પ્રણીત કરીએ કે જેથી સાંભળનાર, સદ્દેશનાર અને ભગવંતની આજ્ઞાના આરાધક થાય. ૫ ધર્મકથાલંબન કહીએ. ૬ ધર્મધ્યાનમાં ચાર આલંબન કરેલાં. ધર્મધ્યાનની ચાર અનુમેષા કહું છું. ૧ એકત્યાનુમેષા, ૨ અનિત્યાનુમેષા, ૩ અશરણાનુમેષા. ૪ સંસારાનુમેષા. ૫ ચારેનો યોગ્ય ધારે ભાવનાના પાટમાં ઘોળાઈ ગયો છે, તે સમયે સ્મરણમાં રહે.

શિક્ષાપાઠ ૭૬ ધર્મધ્યાન ભાગ ૩.

ધર્મધ્યાન દૈનિકાચર્યોએ અને આધુનિક દુર્ગતિને — રૂપરૂકિત સમજાવું છે. ૧ ધ્યાનરહે કરીને — વડાં નિરંતર મહેન કરે છે.

જે જે નિયમો દેખે એટલે એટલે — કરતાં તે સુધી મનન કરવા જેવા છે. — મનાને એ સામાન્ય આપનાં જે દેખે — રાજાની આજ્ઞાપ્રકાર છે કે દુર્ગતિ —

અથવા કયા ભેદભળી ભાવના રાણી છે ? એ સોઝ ભેદમાંનો ગમે તે ભેદ હિતકારી અને ઉપયોગી છે; પરંતુ જેવા અનુક્રમથી લેવો જોઈએ તે અનુક્રમથી લેવાય તો તે વિશેષ આત્મલાભનું કારણ થઈ પડે.

સૂત્રસિદ્ધાંતનાં અધ્યયનો કેટલાક મુસ્તપાઠે કરે છે; તેના અર્થ, તેમાં કહેલાં મૂલ્યતત્ત્વો ભળી જો તેઓ હજી પહોંચાડે તો કંઈક સૂક્ષ્મભેદ પામી શકે. કેળનાં પત્રમાં, પત્રની જેમ ચમત્ક્રિય છે તેમ સૂત્રાર્થને માટે છે. એ ઉપર વિચાર કરનાં નિર્મલ અને કેવલ દયામય માર્ગનો જે વીતરાગમળીત તત્ત્વબોધ તેનું વીજ અંતઃકરણમાં ઊગી નીકળશે. તે અનેક પ્રકારનાં શાસ્ત્રાવલોકનથી, પ્રશ્નોત્તરથી, વિચારથી અને સત્પુરુષના સમાગમથી પોષણ પામીને વૃદ્ધિ થઈ વૃક્ષરૂપે થશે. જે પછી નિર્જરા અને આત્મપ્રકાશરૂપ ફલ આપશે.

શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસનના પ્રકારો બેદાંતવાદિયોએ બતાવ્યા છે; પણ જેવા આ ધર્મધ્યાનના પૃથક્ પૃથક્ સોઝ ભેદ કહ્યા છે તેવા તત્ત્વપૂર્વક ભેદ કોઈ સ્થલે નથી, એ અપૂર્વ છે. એમાંથી શાસ્ત્રને શ્રવણ કરવાનો, મનન કરવાનો, વિચારવાનો, અન્યને બોધ કરવાનો, સંકાકંસા ટાલવાનો, ધર્મકથા કરવાનો, એકત્વ વિચારવાનો, અનિત્યતા વિચારવાનો, અશરણતા વિચારવાનો, વૈરાગ્ય પામવાનો, સંસારનાં અનંત દુઃસ્વ મનન કરવાનો, અને વીતરાગ ભગવંતની આજ્ઞાવંદે કરીને આત્મા લોકાલોકના વિચાર કરવાનો અપૂર્વ ઉત્સાહ મળે છે. ભેદે ભેદે કરીને એના પાછા અનેક ભાવ સમજાવ્યા છે.

એમાંના કેટલાક ભાવ સમજવાથી તપ, શાંતિ, ક્ષમા, દયા, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનનો વહુ વહુ ઉદય થશે.

તમે કદાપિ એ સોઝ ભેદનું પઢન કરી ગયા હશો તો પણ ફરી ફરી તેનું પુનરાવર્તન કરજો.

શિક્ષાપાઠ ૭૭ જ્ઞાન સંબંધી વે વોલ ભાગ ૧.

જેવઢે વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણીએ તે જ્ઞાન. જ્ઞાન શબ્દનો આ અર્થ છે. હવે યથામતિ વિચારવાનું છે કે એ જ્ઞાનની કંડ આવશ્યકતા છે? જો આવશ્યકતા છે તો તે પ્રાપ્તિનાં કંડ સાધન છે? જો સાધન છે તો તેને અનુકુલ દેશકાલ ભાવ છે? જો દેશકાલ્યાદિક અનુકુલ છે તો વ્યાં સુધી અનુકુલ છે? વિશેષ વિચારમાં એ જ્ઞાનના ભેદ કેટલા છે? જાણવારૂપ છે શું? એના વઢી ભેદ કેટલા છે? જાણવાનાં સાધન કયાં કયાં છે? કયી કયી વાટે તે સાધનો પ્રાપ્ત કરાય છે? એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કે પરિણામ શું છે? એ જાણવું અવશ્યનું છે.

૧. જ્ઞાનની શી આવશ્યકતા છે? તે વિષે પ્રથમ વિચાર કરીએ. આ ચતુર્દશ રજ્જવાત્મક લોકમાં, ચતુર્ગતિમાં અનાદિકાલ્પી સક-
ર્મસ્થિતિમાં આ આત્માનું પર્યટન છે. મેપાનુમેપ પણ સુખનો ડ્યાં
ભાવ નથી એવાં નર્કનિગોદાદિક સ્થાનક આ આત્માએ વહુ વહુ
કાલ વારંવાર સેવન કર્યાં છે; અસદ્ય દુઃખોને ડુનઃ ડુનઃ અને
કારો તો અનંતિવાર સહન કર્યાં છે. એ ઉતારથી નિરંતર
તપનો આત્મા માત્ર સ્વકર્મવિપાકથી પર્યટન કરે છે. પર્યટનનું
કારણ અનંત દુઃખદ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો છે, જેવઢે કરીને આત્મા
સ્વસ્વરૂપને પામી શકતો નથી; અને વિપયાદિક મોહરંપનને સ્વસ્વ-
રૂપ મારી રાધો છે. એ સપદ્યાનું પરિણામ માત્ર ઉપર વાતું વેજ છે કે
અનંત દુઃખ અનંત ભાવે કરીને મોહું; ગમે તેટલું અનિષ્ઠ, ગમે
તેટલું સેદદાચક અને ગમે તેટલું રીટ છતાં જે દુઃખ અનંતશાકથી
અનંતિવાર સહન રજવું પરવું; તે દુઃખ માત્ર મનું તે અજ્ઞાનાદિક કર્મો,
માટે એ અજ્ઞાનાદિક ટાલવા માટે જ્ઞાનની પરિપૂર્ણ આવશ્યકતા છે.

શિક્ષાપાઠ ૭૮ જ્ઞાન સંવંધી વે વોલ ભાગ ૨.

૨ હવે જ્ઞાનપ્રાપ્તિનાં સાધનો વિષે કંઈ વિચાર કરીએ. અપૂર્ણ પર્યાપ્તિવદે પરિપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન સાધ્ય થતું નથી એ માટે યદને છ પર્યાપ્તિયુક્ત જે દેહ તે આત્મજ્ઞાન સાધ્ય કરી શકે. એવો દેહ તે એક માનવદેહ છે. આ સ્થળે પ્રશ્ન ઊઠશે કે માનવદેહ પામેલા અનેક આત્માઓ છે, તો તે સઘળા આત્મજ્ઞાન કાં પામતા નથી? એના ઉત્તરમાં આપણે માની શકીશું કે જેઓ સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાનને પામ્યા છે તેઓનાં પવિત્ર વચનામૃતની તેઓને ધૃતિ નહીં હોય. ધૃતિવિના સંસ્કાર નથી. જો સંસ્કાર નથી તો પછી શ્રદ્ધા ક્યાંથી હોય? અને જ્યાં એ એકે નથી ત્યાં જ્ઞાનપ્રાપ્તિ જ્ઞાની હોય? એ માટે માનવ-દેહની સાથે સર્વજ્ઞવચનામૃતની પ્રાપ્તિ અને તેની શ્રદ્ધા એ પણ સાધનરૂપ છે. સર્વજ્ઞવચનામૃત અકર્મ ભૂમિ કે કેવલ અનાર્ય ભૂમિમાં મળતાં નથી તો પછી માનવદેહ શું ઉપયોગનો? એ માટે યદને સકર્મ આર્યભૂમિ એ પણ સાધનરૂપ છે. તત્ત્વની શ્રદ્ધા ઉપજવા અને ઘોષ થવા માટે નિગ્રંથ ગુરુની આવશ્યકતા છે. દ્રવ્યે કરીને જે કુલ મિથ્યાત્વ છે, તે કુલમાં થયેલો જન્મ પણ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિની હાનિ રૂપ છે. કારણ ધર્મમત ભેદ એ અતિ દુઃસ્વદાયક છે. પરંપરાથી પૂર્વજોએ ગૃહણ કરેલું જે દર્શન તેમાંજ સત્યભાવના ઘંધાય છે, એથી કરીને પણ આત્મજ્ઞાન અટકે છે. એ માટે મતું કુલ પણ જરૂરનું છે. એ સઘળાં પ્રાપ્ત કરવા માટે યદને ભાગ્યશાલી થવું તેમાં સદ્ગુણ્ય ઇટલે પુણ્યાનુવંધી પુણ્ય રત્યાદિક ઉત્તમ સાધનો છે. ૨ દ્વિતીય સાધન ભેદ કયો.

૩ જો સાધન છે તો તેને અનુકૂળ દેશ કાઢ છે? એ ત્રીજા ભેદના વિચાર કરીએ. ભારતમાં મહાવિદેહ ૩૦ કર્મ ભૂમિ અને

તેમાં પળ આર્યભૂમિ એ દેશ ભાવે અનુકૂળ છે. જિજ્ઞાસુ મન્ય ! તમે સચ્ચા આ કાલે ભારતમાં છો, માટે ભારત દેશ અનુકૂળ છે. કાલભાવ પ્રમાણે મતિ અને ધ્રુત પ્રાપ્ત કરી શકાય એટલી અનુકૂળતા છે. કારણ આ દુઃપમપંચમ કાલમાં પરમાવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવલ એ પવિત્ર જ્ઞાન વિચ્છેદ છે. એટલે કાલની પરિપૂર્ણ અનુકૂળતા નથી.

૪ દેશકાલ્યાદિ જો અનુકૂળ છે તો ક્યાં સુધી છે ? એનો ચ્ચર શેષ રહેલું સિદ્ધાંતિક મતિજ્ઞાન, ધ્રુતજ્ઞાન, સામાન્યમતથી જ્ઞાન કાલભાવે એકવીસ હજાર વર્ષ રહેવાનું તેમાંથી અઢી સહસ્ત્ર ગયાં, વાકી સાઠાઅઠાર હજાર વર્ષ રહ્યાં; એટલે પંચમકાલની પૂર્ણતા સુધી કાલની અનુકૂળતા છે. દેશકાલ તે લેઈને પરિપૂર્ણ અનુકૂળ છે.

શિક્ષાપાઠ ૭૯ જ્ઞાન સંબંધી વે વોલ ભાગ ૩.

હવે વિશેષ વિચાર કરીએ.

૧. આવશ્યકતા શી છે ? એ મહદ્ વિચારનું આવર્તન પુનઃ વિશેષતાથી કરીએ. મુખ્ય અવશ્ય સ્વસ્વરૂપસ્થિતિની શ્રેણિએ ચઢવું એ છે અનંત દુઃખનો નાશ, દુઃખના નાશથી આત્માનું શ્રેયિક સુખ એ હેતુ છે કેમકે સુખ નિરંતર આત્માને પ્રિયજ છે; પણ જે સ્વસ્વરૂપિક સુખ છે તે. દેશકાલ ભાવને લેઈને શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ૩૦ ઉત્પન્ન કરવાની આવશ્યકતા અને સમ્યગ્ ભાવ સહિત ઉચ્ચગતિ, ત્યાંથી મહાવિદેહમાં માનવદેહે જન્મ, ત્યાં સમ્યગ્ ભાવની પુનઃ ઉચ્ચગતિ; તત્ત્વજ્ઞાનની વિશુદ્ધતા અને વૃદ્ધિઃ છેવટે પરિપૂર્ણ આત્મસાધન જ્ઞાન અને તેનું સત્ય પરિણામ કેવલ સર્વ દુઃખનો અભાવ એટલે અત્વંદ, અનુપમ અનંત શાશ્વત પવિત્ર મોક્ષની પ્રાપ્તિ એ સચ્ચાં માટે જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે !

૨. જ્ઞાનના ભેદ કેટલા છે એનો વિચાર કરું છું. એ જ્ઞાનના ભેદ અનંત છે. પણ સામાન્ય દ્રષ્ટિ સમગ્રી જુએ પટલા માટે સર્વજ્ઞ ભગવાને મુખ્ય પાંચ ભેદ કયા છે તે જોય છે તેમ કરું છું. પ્રથમ મતિ દ્વિતીય ક્રિયા, તૃતીય અવધ, ચતુર્થ મનઃપર્યવ અને પાંચમું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ કેવલ. એના પાછા પ્રતિભેદ છે તેની વચ્ચે અર્તિદ્રિય સ્વરૂપે અનંત મંગલાઈ છે.

૩. શું જાણવારૂપ છે? એનો હવે વિચાર કરીએ. વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણવું તેનું નામ જ્યારે જ્ઞાન; ત્યારે વસ્તુઓ તો અનંત છે એને કયી પંક્તિથી જાણવી? સર્વજ્ઞ થયા પછી સર્વદર્શિતાથી તે સત્પુરૂષ, તે અનંત વસ્તુનું સ્વરૂપ સર્વ ભેદે કરીને જાણે છે અને દેખે છે; પરંતુ તેઓ એ સર્વજ્ઞ શ્રેણિને પામ્યા તે કયી કયી વસ્તુને જાણવાથી? અનંત શ્રેણિઓ જ્યાંસુધી જાણી નથી ત્યાંસુધી કયી વસ્તુને જાણતા જાણતા તે અનંત વસ્તુઓને અનંત રૂપે જાણીએ? એ શંકાનું સમાધાન હવે કરીએ. જે અનંતવસ્તુઓ માની તે અનંત મંગે કરીને છે, પરંતુ મુખ્ય વસ્તુત્વ સ્વરૂપે તેની બે શ્રેણીઓ છે. જીવ અને અજીવ. વિશેષ વસ્તુત્વ સ્વરૂપે નવતત્ત્વ કિંવા પદ્મદ્રવ્યની શ્રેણિઓ જાણવા રૂપ થઈ પડે છે. જે પંક્તિએ ચઢતાં ચઢતાં સર્વ ભાવે જગાઈ છોકાલોક સ્વરૂપ હસ્તામલકવત્ જાણી દેખી શકાય છે. એટલા માટે થઈને જાણવારૂપ પદાર્થ તે જીવ અને અજીવ છે એ જાણવા રૂપ મુખ્ય બે શ્રેણિઓ કહેવાઈ.

શિક્ષાપાઠ ૮૦ જ્ઞાન સંબંધી બે વોલ ભાગ ૪.

૪. એના વપ ભેદ સંક્ષેપમાં કરું છું. એ ચૈતન્ય લક્ષણે એક રૂપ છે. દેહસ્વરૂપે અને દ્રવ્ય સ્વરૂપે અનંતાનુ અનંત છે. દેહસ્વરૂપે તેના ઇન્દ્રિયાદિક જાણવા રૂપ છે; તેની ગતિ, વિગતિ ઇત્યાદિક

જાણવા રૂપ છે; તેની સંતર્ગ કહાદિ જાણવા રૂપ છે; તેમજ અજીવ
તેના રૂપી અરૂપી પુદ્ગલ આકાશાદિક વિચિત્ર ભાવ કાઢચક્ર ૬૦
જાણવા રૂપ છે. જીવાજીવ જાણવાની પ્રકારાંતરે સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી
નવ શ્રેણી રૂપ નવતત્ત્વ કયાં છે.

જીવ,	અજીવ,	પુણ્ય,
પાપ,	આથવ,	સંવર,
નિર્જરા,	બંધ,	મોક્ષ.

પ્રમાના કેટલાંક ગ્રાહરૂપ, કેટલાંક જાણવારૂપ કેટલાંક
ભાગવા રૂપ છે. સવચ્ચાં એ તત્ત્વો જાણવા રૂપ તો છેજ.

૫. જાણવાનાં સાધન-સામાન્ય વિચારમાં એ સાધનો જો કે
જાણ્યાં છે, નો પણ વિશેષ કંઈક જાણીએ, ભગવાનની આજ્ઞા અને
તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ યથાતથ જાણવું. સ્વયં કોઈકજ જાણે છે. નહીં
તો નિગ્રંપદ્વાની ગુરુ જણાવી મકે, નિરાગી જ્ઞાતા સર્વોચ્ચ છે.
પરના માટે થદ્ધાનું રીજ રોપનાર કે તેને રોપનાર ગુરુ એ સાધન
રૂપ છે: એ સાધનાદિકને માટે સંનારની નિશ્ચિતિ પદ્ધતિ દમ, દમ
પ્રાપ્તિયાદિક અન્ય સાધનો છે. એ સાધનો માત્ર કરવાની વાટ
કરીએ તો પણ પાલે.

૬. એ જ્ઞાનનો સ્વયંભાવ કે પરિણામનાં સ્વરૂપનો આરુપ સ્વરૂપ
આવી ગયો છે: પણ કાળબેદે કંઈ કરેવાનું છે. અને તે પદ્ધતિ કે
દિશમાં થે પદ્ધતિનો સ્વરૂપ પણ નિષ્પત્તિ ગાવીને કિનેશ્વર મન-
વાનના કોઈના સ્વરૂપોથી પર્યટના થને. શંકિયમના દ્વક નિર્દા-
નિક સ્વરૂપથી જ્ઞાનાસ્વરૂપનો પરુ સ્વયંભાવ રહે એનું
ચિત્તેસ્વી થવું છે.

સીને નામે શુન્યતા આવવી જશે. નીચ મંત્રિયોની મદદ વધવી
શે. એમો દીનનજાને હુસીને મંદાર મરવાનો રાજાને અદેશ
આશે. શીપદ્ધિ કરવાનો ધર્મ રાજાને અંગીકાર કરાવશે.
સૌપાદિક સદ્ગુણોનો નામ કરાવશે. મૃગપાદિક પાપનાં અંશ
વનાવશે. રાજ્યાધિકારીઓ પોતાના અધિકારથી દુષ્ટાશુણી
અંશદવા રાતશે. વિદો લાલુડુ અને લોભી યદુ જશે. સદ્ધિયાને
દાર્ય દેશે; સંસારી સાધનોને ધર્મ ટરાવશે. વૈદ્યો માયાવિ, કેવલ
સાર્થ અને કઠોર હૃદયના યતા જશે. સમગ્ર મુશ્કેલીની સદ-
દાષિયો ઘટી જશે. અહુડ અને મયંકર કૃત્યો કરતાં વેઓની
દાષિ અટકશે નહીં. વિવેક, વિનય, સરસ્વતા ૩૦ સદ્ગુણો યદવા
જશે. અહુકંતાને નામે દીનતા યશે. માતા કરતાં પતિનાં મેમ વધશે;
પિતા કરતાં દુત્રનાં મેમ વધશે; પાતિદૃષ્ટ નિયમદૂર્વક પાત્ન્યારી
હંદારીઓ ધર્મ જશે. સ્નાનથી પવિત્રતા ગળાશે; ધનથી ઇત્તમરૂઢ
ગળાશે. ગુરુથી શિષ્યો અવજા ચાલશે. મૃતિનો રક્ત ધર્મ જશે.
સંજોગનાં કહેવાનો માવાયે કે ઇત્તમ વસ્તુની સીંગતા છે, અને
કાનિષ્ઠ વસ્તુનો ઇદય છે. પંચનકાઢનું સ્વરૂપ આમનું મત્તમ
દુવવન પગ કેટલું વધુ કરે છે !

મુશ્કેલી સદ્વર્તનત્ત્વનાં પરિપૂર્ણ અઢાકાન નહીં યદુ શકે. મંદુરો
વત્તકાન નહીં પાની શકે; અંદુસ્વાનીના નિર્વાન યદુ ઇદુ નિર્વાનો
વસ્તુ આ મરતમેત્રથી વ્યવહેદ ગડ.

પંચનકાઢનું આનું સ્વરૂપ જાનીને વિવેકે દુરનો વત્તને દુરન
કરશે. કાઢાનુમાન ધર્મનંદઅઢા ગળીને ઇદુગાને માલી પરિપાને
મેમ સાધશે. નિર્મલવચન. નિર્મલ ગુન ૩૦ વર્તનંદ પાપકાનાં
સાધનો છે. દની આગવતાપો જાનીને વિગવતા છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૨ તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૧.

દશ વૈકાલિક મૂલ્યમાં કયન છે કે જેને જીવાજીવના ભાર નથી જાણ્યા તે અનુષ્ઠ સંયમમાં સ્થિર કેમ રહી શકશે ? એ વચનામૃતનું તાત્પર્ય એમ છે કે તમે આત્મા, અનાત્માનાં સ્વરૂપને જાણો, એ જાણવાની પરિપૂર્ણ અવશ્ય છે.

આત્મા અનાત્માનું સત્ય સ્વરૂપ નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાંથીજ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. અનેક અન્ય મતોમાં એ બે તત્ત્વો વિષે વિચારો દર્શાવ્યા છે. પણ તે યથાર્થ નથી. મહા પ્રજ્ઞાર્વં આચાર્યોએ કરેલાં વિવેચન સહિત પ્રકારાંતરે કરેલાં મુલ્ય નવતત્ત્વને વિવેકબુદ્ધિથી જે જોય કરે છે, તે સત્યરૂપ આત્મસ્વરૂપને ઓઝાલી શકે છે.

સ્વાદ્વાદશૈલી અનુષ્ઠ, અને અનંત માત્રભેદથી ભરેલી છે, એ શૈલીને પરિપૂર્ણ તો સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શીજ માણી શકે; છતાં એમાંનાં વચનામૃતાનુમાર આગમ ઉપયોગથી યથામતિ નવ તત્ત્વનું સ્વરૂપ જાણવું અવશ્યનું છે. એ નવતત્ત્વ ત્રિય શ્રદ્ધા ભારે જાણવાથી પરમ વિવેકબુદ્ધિ, શુદ્ધ મમ્યકૃત્ર અને પ્રમાણિક આત્મજ્ઞાનનો ઉદય થાય છે. નવ તત્ત્વમાં લોકાચ્છેકનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ આવી જાય છે. જે પ્રમાણે જેની બુદ્ધિની ગતિ છે, તે પ્રમાણે તેઓ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી દ્રષ્ટિ પહોંચાડે છે, અને માતાનુમાર તેમાંના આત્માની ડગ્ગચ્છતા થાય છે. તે બંને તેઓ આત્મજ્ઞાનનો નિર્મલ રમ અનુભવે છે. જેનું તત્ત્વજ્ઞાન ઉપમ અને મૂલ્ય છે, તેમજ શુદ્ધીચ્છુલ્લ જે તત્ત્વજ્ઞાનને સેવે છે તે પુરુષ મહદમાર્ગી છે.

એ નવતત્ત્વનાં નાન માગટના ત્રિશાસટમાં ઘૂં કરી ગયો છું, છું વિશેષ સ્વરૂપ મહાર્વં માધાર્પના મહાન્ પ્રયોગી અવશ્ય મેઝ-

વતું: કારણ સિદ્ધાંતમાં જે જે કહ્યું છે, તે તે વિશેષ ભેદથી સમજવા માટે સહાયભૂત પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યવિરચિત ગ્રંથો છે. એ ગુરુગમ્યરૂપ પણ છે. નય. નિષેષા અને પ્રમાણભેદ નવતત્ત્વનાં જ્ઞાનમાં અવશ્યનાં છે, અને તેની ચર્ચા સમજણ એ પ્રજ્ઞાવંતોએ આપી છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૩ તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૨.

સર્વજ્ઞ ભગવાને લોકાલોકના સંપૂર્ણ ભાવ જાણ્યા અને જોયા તેનો ઉપદેશ મહત્ત્વ લોકોને કર્યો. ભગવાને અનંત જ્ઞાનવહે કરીને લોકાલોકનાં સ્વરૂપ વિષેના અનંત ભેદ જાણ્યા હતા: પરંતુ સામાન્ય માનવિયોને ઉપદેશથી શ્રેણિએ ચઢવા મુશ્કેલ દેખાતા નવ પદાર્થ તેઓએ દર્શાવ્યા. એથી લોકાલોકના સર્વ ભાવનો એમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. નિગ્રંથપ્રવચનનો જે જે મૂલ્ય ઘોષ છે, તે તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ નવતત્ત્વમાં સમાઈ જાય છે: નેમજ સવચ્છા ધર્મમતોના સૂક્ષ્મ વિચાર એ નવતત્ત્વ વિજ્ઞાનના એક દેશમાં આવી જાય છે. આત્માની જે અનંત શક્તિયો ટંકાઈ રહી છે તેને પ્રકાશિત કરવા અર્હત ભગવાનનો પવિત્ર ઘોષ છે: એ અનંત શક્તિયો ત્યારે પ્રફુલ્લિત થઈ શકે કે જ્યારે નવતત્ત્વ વિજ્ઞાનમાં પારાવાર જ્ઞાની થાય.

મૂલ્ય દ્વિદશાંગી જ્ઞાન પણ એ નવતત્ત્વ સ્વરૂપ જ્ઞાનને સહાયરૂપ છે. ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે એ નવતત્ત્વસ્વરૂપ જ્ઞાનનો ઘોષ કરે છે: એથી આ નિઃશંક માનવા યોગ્ય છે કે નવતત્ત્વ જેણે અનંતભાવ ભેદે જાણ્યાં તે સર્વજ્ઞ અને સર્વદેશી થયાં.

એ નવતત્ત્વ ત્રિપદીને ભાવે લેવા યોગ્ય છે. હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય એટલે ત્યાગ કરવા યોગ્ય, જાણવા યોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એમ ત્રણ ભેદ નવતત્ત્વ સ્વરૂપના વિચારમાં રહેલા છે.

પ્રશ્ન:-જે ત્યાગવારુપ છે તેને જાણીને કરવું શું ? જે ગામ ન જવું તેનો માર્ગ શા માટે પૂછવો ?

ઉત્તર:-૫ તમારી શંકા સહજમાં સમાધાન થઈ શકે તેવી છે. ત્યાગવારુપ પણ જાણવા અવશ્ય છે. સર્વજ્ઞ પણ સર્વ પ્રકારના પ્રપંચને જાણી રહ્યા છે. ત્યાગવારુપ વસ્તુને જાણવાનું મૂલતત્ત્વ આ છે કે જો તે જાણી ન હોય તો અત્યાજ્ય ગણી કોઈ વસ્તુ સેવી જવાય; એક ગામથી બીજે પહોંચતાં સુધી ઘાટમાં જે જે ગામ આવવાનાં હોય તેનો રસ્તો પણ પૂછવો પડે છે; નહીં તો જ્યાં જવાનું છે ત્યાં ન પહોંચી શકાય. ૫ ગામ જેમ પૂછ્યાં પણ ત્યાં વાસ કયા નહીં. તેમ પાપાદિક તત્ત્વો જાણવાં પણ ગ્રહણ કરવાં નહીં. જેમ ઘાટમાં આવતાં ગામનો ત્યાગ કર્યો તેમ તેનો પણ ત્યાગ કરવો અવશ્યનો છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૪ તત્ત્વાવવોધ ભાગ ૩.

નવતત્ત્વનું કાલ્પભેદે જે સત્પુરુષો ગુરુગમ્યતાથી થવળ, મનન અને નિદિધ્યાસનપૂર્વક જ્ઞાન છે છે, તે સત્પુરુષો મહા પુણ્યશાળી તેમજ ધન્યવાદને પાત્ર છે. મત્યેક સુહૃદ્પુરુષોને મારો વિનયભાવ-ભૂષિત એજ યોધ છે કે નવતત્ત્વને સ્વવૃદ્ધિયાનુસાર યથાર્થ જાણવાં.

મહાવીર ભગવંતનાં શાસનમાં ઘણું મતમતાંતર પડી ગયાં છે, તેનું મુખ્ય કારણ તત્ત્વજ્ઞાન મળીથી અપાસ્યક વર્ગનું હસ ગયું ૫ છે માત્ર ક્રિયાભાવપર રાચતા રહ્યા; જેનું પરિણામ દૃષ્ટિગોચર છે. અંગ્રેજોની શોધમાં આવેલી પૃથ્વીની વસ્તિ એક અવજ અને ચાલીશ કરોડની ગણાઈ છે; તેમાં સર્વ ગચ્છની મલીને જૈનમજા માત્ર બીશ લાખ છે. ૫ મજા તે અમણોપાસક છે. ૫માંથી હું ધારું છું કે નવ-

તત્વને પઠનરૂપે વેદજાર પુરુષો પણ માંડ જાણતા હશે, મનન અને વિચારપૂર્વક તો આંગળીને ટેરવે ગણી શકીએ તેટલા પુરુષો પણ નહીં હશે. જ્યારે આવી પતિત સ્થિતિ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી થઈ ગઈ છે ત્યારેજ મતમતાંતર વધી પડ્યા છે. એક લૌકિક કયન છે કે “સો શાળે એક મત તેમ” અનેક તત્ત્વવિચારક પુરુષોના મતમાં ભિન્નતા વધુધા આવતી નથી.

એ નવતત્ત્વ વિચાર સંબંધી પ્રત્યેક મુનિઓને મારી વિજ્ઞપ્તિ છે કે વિવેક અને ગુરુગમ્યતાથી એનું જ્ઞાન વિશેષ વૃદ્ધિમાન કરવું; યૌ તેઓનાં પવિત્ર પંચમહાત્રત દ્રઢ થશે; જિનેશ્વરનાં વચનામૃતના અનુપમ આનંદની પ્રસાદિ મળશે; મુનિત્વ આચાર પાલ્લવામાં સરલ થઈ પડશે. જ્ઞાન અને ક્રિયા વિશુદ્ધ રહેવાથી સમ્યક્ત્વનો ઉદય થશે; પરિણામે ભવાંત થઈ જશે.

શિક્ષાપાઠ ૮૫ તત્વાવબોધ ભાગ ૪.

જે જે શ્રમણોપાસક નવતત્ત્વ પઠનરૂપે પણ જાણતા નથી તેઓએ તે અવશ્ય જાણવાં. જાણ્યા પછી વધુ મનન કરવાં. સમજાય તેટલા ગંભીર આશય ગુરુગમ્યતાથી સદ્ભાવે કરીને સમજવા. યૌ આત્મજ્ઞાન ઉજ્જ્વલતા પામશે, અને યમનિયમાદિકનું વધુ પાલન થશે.

નવતત્ત્વ એટલે તેનું એક સામાન્યગુંથનયુક્ત પુસ્તક હોય તે નહીં; પરંતુ જે જે સ્થળે જે જે વિચારો જ્ઞાનીઓએ પ્રણીત કર્યા છે, તે તે વિચારો નવતત્ત્વમાંના અમુક એક વે કે વિશેષ તત્ત્વના હોય છે. કેવલી ભગવાને એ શ્રેણિઓથી સકલ જગત્ત્મંડલ દર્શાવી દીધું છે, યૌ જેમ જેમ ન્યાદિ ભેદથી એ તત્ત્વજ્ઞાન મળશે તેમ તેમ અપૂર્વ આનંદ અને નિર્મલતાની પ્રાપ્તિ થશે; માત્ર વિવેક, ગુરુગમ્યતા અને

અપ્રમાદ જોડે. એ નવતત્ત્વજ્ઞાન મને વહુ પ્રિય છે. એના રસાનુભવિયો પણ મને સદૈવ પ્રિય છે.

કાલભેદે કરીને આ વચ્ચે માત્ર મતિ અને ધૃત એ બે જ્ઞાન ભરતક્ષેત્રે વિદ્યમાન છે; વાકીનાં ત્રણ જ્ઞાન વ્યવચ્છેદ છે; છતાં જેમ જેમ પૂર્ણશ્રદ્ધાભાવથી એ નવતત્ત્વજ્ઞાનના વિચારોની ગુફામાં ઉતરાય છે, તેમ તેમ તેના અંદર અદ્ભુત આત્મપ્રકાશ, આનંદ, સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાનની સ્ફૂરણા, ઉત્તમ વિનોદ અને ગંભીર ચલકાદ ડિંગ્ કરી દેઈ શુદ્ધ સમ્યક્ જ્ઞાનનો તે વિચારો વહુ ઉદય કરે છે. સ્પાદ્વાદવચનામૃતના અનંત સુંદર આશય સમજવાની શક્તિ આ કાલમાં આ ક્ષેત્રથી વિચ્છેદ ગયેલી છતાં તે પરત્વે જે જે સુંદર આશયો સમજાય છે તે તે આશયો અતિ અતિ ગંભીર તત્ત્વથી ભરેલા છે. પુનઃ પુનઃ તે આશયો મનન કરાય તો ચાર્વાકમતિના ઘંચલ મનુષ્યને પણ સદ્ધર્મમાં સ્થિર કરી દે તેવા છે. સંક્ષેપમાં સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ, પવિત્રતા, મહાશીલ, નિર્મલ ઇંદ્રા અને ગંભીર વિચાર, સ્વચ્છ વૈરાગ્યની ભેટ એ તત્ત્વજ્ઞાનથી મળે છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૬ તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૫.

એકવાર એક સમર્થ વિદ્વાન સાથે નિગ્રંથપ્રવચનની ચમત્કૃતિ સંબંધી વાતચિત થઈ; તેના સંબંધમાં તે વિદ્વાને જણાવ્યું કે આટલું હું માન્ય રાખું છું કે મહાવીર એ એક સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષ હતા; એમને જે વાંધ કયો છે, તે ક્ષીલી લઈ પ્રજ્ઞાવંત પુરુષોએ અંગ ઉપાંગની યોજના કરી છે; તેના જે વિચારો છે તે ચમત્કૃતિ ભરેલા છે; પરંતુ એ ઉપરથી લોકાલોકનું જ્ઞાન એમાં રહ્યું છે એમ હું કહી ન શકું. એમ છતાં જો તમે કંઈ એ સંબંધી પ્રમાણ આપતા હો તો

હું એ વાંતની કંઈ શ્રદ્ધા લાવી શકું. એના ઉત્તરમાં મેં એમ કહ્યું કે હું કંઈ જૈન વચનામૃતને ચર્ચાર્ય તો શું પણ વિશેષ ભેદે કરીને પણ જાણતો નથી; પણ જે સામાન્ય ભાવે જાણું છું એથી પણ પ્રમાણ આપી શકું. સ્વરો. પછી નવતત્ત્વવિજ્ઞાન સંવંધી વાતચિત નીકળી. મેં કહ્યું: એમાં આત્મી સૃષ્ટિનું જ્ઞાન આવી જાય છે, પરંતુ ચર્ચાર્ય સમજવાની શક્તિ જોડે. પછી તેઓએ એ કથનનું પ્રમાણ માંગ્યું. ત્યારે આઠ કર્મ મેં કહી વતાવ્યાં; તેની સાથે એમ સૂચવ્યું કે એ શિવાય એનાથી ભિન્ન ભાવ દર્શાવે એવું નવમું કર્મ શોધી આપો; પાપની અને પુણ્યની પ્રકૃતિયો કરીને કહ્યું. આ શિવાય એક પણ વધારે પ્રકૃતિ શોધી આપો. એમ કરતાં અનુક્રમે વાત લીધી. પ્રથમ જીવના ભેદ કહી પૂછ્યું એમાં કંઈ ન્યૂનાધિક કરેલા માંગો છો? અજીવદ્રવ્યના ભેદ કહી પૂછ્યું. કંઈ વિશેષતા કરો છો? એમ નવ તત્ત્વસંવંધી વાતચિત થઈ ત્યારે તેઓએ થોડીવાર વિચાર કરીને કહ્યું: આતો મહાવીરની કહેવાની અદ્ભુત ચમત્કૃતિ છે કે જીવનો એક નવો ભેદ મળતો નથી. નેમ પાપપુણ્યાદિકર્મના એક પ્રકૃતિ વિશેષ મળતી નથી; અને નવમું કર્મ પણ મળતું નથી. આવાં આવાં તત્ત્વજ્ઞાનનાં સિદ્ધાંતો જૈનમાં છે એ મારું ભક્ષ નહોતું. આના આત્મી સૃષ્ટિનું તત્ત્વજ્ઞાન કેટલેક અંશે આવી જાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૭ તત્વાવબોધ ભાગ ૬.

એનો ઉત્તર આ મળીથી એમ પડ્યો કે હું આજ આટલું જાણું છું તે પણ જૈનના તત્ત્વવિચારો આપના હૃદયે આપ્યા નથી ત્યાં સુધી; પરંતુ હું મધ્યસ્થતારી નહીં જઈું છું કે એનાં જે વિશુદ્ધજ્ઞાન વતાવ્યું છે તે ચર્ચાર્ય નથી; અને મને મનોરૂ. જે જ્ઞાન વતાવ્યું છે

તે મહાવીરના તત્ત્વજ્ઞાનના એક ભાગમાં આવી જાય છે. એનું કયન સ્પષ્ટાદ છે, એક પક્ષી નથી.

તમે કરું કે કેટલેક અંશે સૃષ્ટિનું તત્ત્વજ્ઞાન એમાં આવી શકે સર્ક; પરંતુ એ મિથ્યવચન છે. અમારી સમજાવવાની અલ્પજ્ઞતાથી એમ બને સર્ક, પરંતુ યથી એ તત્ત્વોમાં કંઈ અપૂર્ણતા છે એમ તો નથીજ. આ કંઈ પક્ષપાતી કયન નથી. વિચાર કરી આશ્વી સૃષ્ટિમાંથી એ શિવાયનું એક દશમું તત્ત્વ શોધતાં કોઈ કાળે તે મળનાર નથી. એ સંબંધી પ્રમંગોચાર આપણે જ્યારે વાતચિત અને મધ્યસ્થ થઈ પાપ સ્વારે નિઃશંકતા થાય.

ઉપરમાં તેમજ કરું કે આ ઉપરથી મને એમ તો નિઃશંકતા છે કે મેં અદ્ભુત દર્શન છે. શ્રેણિપૂર્વક તમે મને કેટલાક નવ-તત્ત્વના માગ કરી બતાવ્યા યથી મું એમ કેવડક કહી શકું છું કે મહાવીર મુનિએને પામેલા ગુરુજ્ઞ હતા. એમ સહજસાજ વાત કરીને “ઉપમેવા, “વિપમેવા” “ધુવેવા” એ સ્થિતિવાચ્ય મને તેમજ કરું. તે કહી બતાવ્યા પછી તેમજ એમ જગાણું કે આ શબ્દોના મામાન્ય અર્થમાં તો કંઈ અમશ્કૃતિ દેખાતી નથી; ઉપરનું, નાશ થવું અને અવ્યવસ્થા, એમ એ ત્રણ શબ્દોના અર્થ છે. પરંતુ શ્રીમાન મગધગણ તો એમ દર્શન કર્યું છે કે એ વચનો ગુરુમુનિથી શ્રવણ કરતાં આગટના મારિક વિષ્ણોને ટાટનાંનીનું આનંદપરિત જ્ઞાન થતું હતું? એ માટે મેં કંટક વિષાગે વડોવારી ગોંધા છતાં મને તો એમ જાણ્યું કે એ વચનું અર્થમયિત છે, કારણ અતિ અતિ મૂઢ્ય માનેતું મિહાંતિક જ્ઞાન એમાં ક્યાંથી સમાય? એ મંત્રની તમે કંઈ સ્થ વડોવારી નહતાં?

शिक्षापाठ ८८ तत्त्वावबोध भाग ७.

उत्तरमां में फलुं के आ काळमां त्रण महाज्ञान भारतधी विच्छेद छे; तेम छतां हुं कंड सर्वज्ञ के महामज्ञावंत नथी छतां मारुं जेटलुं सामान्य लक्ष पहोंचे तेदलुं पहोंचाडी कंड समाधान करी शकीश एम मने संभव रहे छे. त्यारे तेमणे फलुं: जो तेम संभव यतो होय तो ए त्रिपदी जीवपर “ना” ने “हा” विचारे उतरो. ते एम के जीव शुं उत्पत्तिरूप छे ? तो के ना. जीव शुं विघ्नतारूप छे ? तो के ना. जीव शुं ध्रुवतारूप छे ? तो के ना. आम एक बखत उतारो अने बीजी बखत जीव शुं उत्पत्तिरूप छे ? तो के हा. जीव शुं विघ्नतारूप छे ? तो के हा. जीव शुं ध्रुवतारूप छे ? तो के हा. आम उतारो. आ विचारो आखा मंडळे एकत्र करी योज्या छे. ए जो यथार्थ कही न शक्य तो अनेक प्रकारयी दूषण आवी शके. विघ्नरूपे होय ए वस्तु ध्रुव रूपे होय नहीं, ए पहेली शंका. जो उत्पत्ति, विघ्नता अने ध्रुवता नथी तो जीव कयां प्रमाणयी सिद्ध करशो ? ए बीजी शंका. विघ्नता अने ध्रुवताने परस्पर विरोधाभास ए बीजी शंका. जीव केवळ ध्रुव छे तो उत्पत्तिमां हा कही ए असत्य. ए चोयो विरोध. उत्पन्न जीवनो ध्रुव भाव कही तो उत्पन्न कोणे कर्यो ? ए पांचमी शंका अने विरोध. अनादिपणुं जंतुं रहे छे ए छही शंका. केवळ ध्रुव विघ्न-रूपे छे एम कही तो चार्वाकमिथ बचन ययुं ए साठमो दोष. उत्पत्ति अने विघ्नरूप कहेशो तो केवळ चार्वाकनो सिद्धांत ए आठमो दोष. उत्पत्तिनी ना. विघ्नतानी ना अने ध्रुवतानी ना कही पछी त्रणेनी हा कही एना बळी पाछा छ दोष. एटने सवाँछे चौद दोष. केवळ ध्रुवता जतां तीर्थकरनां बचन दुथी जाय ए

પંદરમો દોષ. ઉત્પત્તિ ધ્રુવતા છેતાં કર્તાની સિદ્ધિ થાય જેથી સર્વજ્ઞ
 થવન જુદી જાય એ સોઝમો દોષ. ઉત્પત્તિ વિગ્નતારુપે પાપપુણ્યા-
 રિકનો અભાવ જુદો ધર્માધર્મ સપહું ગણુ એ સત્તરમો દોષ. ઉત્પત્તિ,
 વિગ્નતા અને સામાન્ય સ્થિતિથી (કેવળ અચળ નહીં) ત્રિગુણા-
 ત્પક્ક માયા સિદ્ધ થાય છે એ અઠારમો દોષ.

શિક્ષાપાઠ ૮૯ તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૮.

જુદા દોષ એ કથનો મિદ્ધ ન થતાં આવે છે. એક જૈનમુનિજી
 ધને અને માગ મિશ્રમેદ્ધને એમ કરું હતું કે જૈનમત્તર્થગી નવ અપૂર્ણ
 છે, અને જાગી મને પદાર્થ મિદ્ધ થાય છે. નાસ્તિ, અસ્તિના એમાં
 ધગમ્યમેદ્ધ રજા છે. આ કથન માંબઝી અને કથા યેર આજ્ઞા
 જાગી યોજના કરતાં કરતાં આ અસ્થિરાચરની જીવજર યોજના
 કરી. જુદા જુદા જુદા નાસ્તિ અસ્તિના વસ્તુ માવ જીવજર નહિ
 રજા જુદા અસ્થિરાચરના જગ કરજર નહિ રજર. માંગણ એ મળી
 મળી જુદા વિગ્નદામનો રૂપ નહીં

જાના રજરમા એમ કરું કે જાગ ન નાસ્તિ અને અસ્થિરાચર
 જીવજર રજરમા રજા ન માંજર ન રજીયા નહીં, જુદા જુદા જુદા
 જુદા જુદા રજરમા રજર જુદા રજર નહિ રજા જુદા જુદા રજરમા રજર
 રજરમા રજરમા રજર રજરમા રજર માગ જાગું જુદા. નાસ્તિ
 અસ્થિ નહિ રજર જાગ રજરમા રજીયા જુદા રજરમા રજા નહીં. જુદા જુદા
 રજરમા રજરમા રજર રજરમા રજરમા રજરમા રજરમા

રજરમા રજરમા રજરમા રજરમા રજરમા રજરમા રજરમા રજરમા
 રજરમા રજરમા રજરમા રજરમા રજરમા રજરમા રજરમા રજરમા

વિઘ્નતામાં “ના” એવી જે યોજના કરી છે તે એમ ચર્ચાર્થ
દ શકે કે “એનો કોઈ કાલે નાશ નથી.”

ધ્રુવતામાં “ના” એવી જે યોજના કરી છે તે એમ ચર્ચાર્થ થઈ
દ શકે કે “એક દેહમાં તે સદૈવને માટે રહેનાર નથી.”

શિક્ષાપાઠ ૧૦ તત્વાવબોધ ભાગ ૧.

ઉત્પત્તિમાં “હા” એવી જે યોજના કરી છે તે એમ ચર્ચાર્થ થઈ
દ શકે કે “જીવનો મોક્ષ થયા નથી એક દેહમાંથી ચ્ચવન પામી તે
જીવ દેહમાં ઉપજે છે.”

વિઘ્નતામાં “હા” એવી જે યોજના કરી છે તે એમ ચર્ચાર્થ થઈ
દ શકે કે “તે જે દેહમાંથી આગ્યો ત્યાંથી વિઘ્ન પામ્યો; શા ક્ષણ
જાતિ થતી એની આત્મિક ક્રુદ્ધિ વિપદાદિક મરણવટે રહેઈ રહી
છે, એ રૂપે વિઘ્નતા યોજી શકાય છે.”

ધ્રુવતામાં “હા” એવી જે યોજના કરી છે તે એમ ચર્ચાર્થ
દ શકે કે “દ્રવ્યે કરી જીવ કોઈ કાલે નાશરૂપ નથી, ત્રિકાલ
સદ છે.”

હવે એવી કરીને જુદાં જ અવેશાઓ લક્ષણો ગાંધારી યોજના
પણ હું ધારું છું કે ટલી જશે.

૧. જીવ વિઘ્નરૂપે નથી માટે ધ્રુવતા નિષ્ઠ થઈ. ૨. જો સંતો
પણ ટલ્યો.

૨. ઉત્પત્તિ, વિઘ્નતા અને ધ્રુવતા ૯ સિદ્ધિ સિદ્ધિ ન્યાયે સિદ્ધ
છે: જુદાં જીવનું મલ્લમ્લ નિષ્ઠ થઈ ૯ સંતો ધોર ગયો.

૩. જીવનાં મલ્લમ્લરૂપે ધ્રુવતા નિષ્ઠ થઈ જુદાં વિઘ્નતા નહીં.
જો સંતો ધોર ગયો.

૪. દ્રવ્ય માટે જીવની ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ થઈ એ ચોથો દોષ ગયો.
 ૫. અનાદિ જીવ સિદ્ધ થયો છતાં ઉત્પત્તિ સંબંધીનો પાંચમો દોષ ગયો.
 ૬. ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ થઈ છતાં કર્તા સંબંધીનો છઠ્ઠો દોષ ગયો.
 ૭. ધ્રુવતા સાથે વિઘ્નતા હેતાં અઘાત ધર્મ છતાં ચાર્વાક મિશ્રવચનનો સાતમો દોષ ગયો.
 ૮. ઉત્પત્તિ અને વિઘ્નતા પ્રથમ પ્રથમ દેહે સિદ્ધ થઈ માટે કેવળ ચાર્વાકસિદ્ધાંત એ નામનો આઠમો દોષ ગયો.
 ૧૪. શંકાનો પરસ્પરનો વિરોધાભાસ જતાં ચૌદ મુખીના દોષ ગયા.
 ૧૫. અનાદિ અનંતતા સિદ્ધ થતાં સ્પાદાદવચન સત્ય ધર્મ એ પંદરમો દોષ ગયો.
 ૧૬. કર્તા નથી એ સિદ્ધ થતાં જિનવચનની સત્યતા રહી એ સોઝમો દોષ ગયો.
 ૧૭. ધર્માધર્મ, દેહાદિક પુનરાવર્તન સિદ્ધ થતાં સત્તરમો દોષ ગયો.
 ૧૮. એ સર્વ વાત સિદ્ધ થતાં ત્રિગુણાત્મક માયા અસિદ્ધ થઈ એ અઠારમો દોષ ગયો.

શિક્ષાપાઠ ૧૧ તત્વાવબોધ ભાગ ૧૦.

આપની યોજેલી યોજના હું ધારું છું કે આથી સમાધાન પામી રહે. આ કંઈ ચચાર્ય ધૃતી ઝનારી નથી, તોપણ એમાં કંઈ પણ વિનોટ મઝી મઝે નેમ છે. એ ઉપર વિશેષ વિવેચનને માટે બોહોઝો વચન જોઈએ છતાં વધારે કહેનાં નથી; પણ એક વે હુંકી વાત આપને કરવાની છે તે જાં આ સમાધાન યોગ્ય થયું હોય તો કરું.

पछी तेओ तरफथी मनमानतो उत्तर मल्यो, अने एक वे बात जे कहेवानी होय ते सहर्ष कहो एम तेओए फां.

पछी में मारी बात संजीवन करी लब्धि संबंधी फां. आप ए लब्धि संबंधी शंका करो के एने क्षेत्ररूप कहो तो ए बचनोने अन्याय मळे छे. एमां अति अति उज्ज्वल आत्मिक शक्ति गुरुगम्यता अने बैराग्य जोड़ए छीए. ज्यां मुधी तेम नथी, त्यां मुधी लब्धि बिषे शंका रहे खरी; पण हुं धारुं हुं के आ बेव्या ए संबंधी कहला वे बोल निरर्थक नहीं जाय. ते ए के जेम आ योजना नास्ति अस्तिपर योजी जाइ, तेम एमां पण बहु सूक्ष्म बिचार करवाना छे. देह देहनी पृथक् पृथक् उत्पत्ति, स्वप्न, विधाम, गर्भाधान, पर्याप्ति, इंद्रिय, सत्ता, ज्ञान, संज्ञा आयुष्य विषय इ. अनेक कर्ममकृति प्रत्येक भेदे लेतां जे विचारो ए लब्धिनी नीकळे ते अपूर्व छे. ज्यां मुधी लक्ष पहुँचे त्यां मुधी सयव्या विचार करे छे. परंतु द्रव्यार्थिक भावार्थिक नये आस्ती सृष्टिनुं ज्ञान ए ज्ञान प्रपञ्चोमां राहुं छे, तेनो विचार फोड़ज करे छे: ते सद्गुरु सुखनी पवित्र लब्धिरूपे ज्यारे आवे त्यारे द्वादशांगी ज्ञान सा माटे न पाय? जगत् एम फोड़तांज मनुष्य एक घर, एक बाम, एक नाम, एक शरीर, एक देश, एक गंड एक पृथ्वि ए मयटुं मृबां टा अमर-रुपाव द्वीप समुद्रादिथी भरपूर बन्तु बेम समझी जाय छे? एतुं कारण मात्र एटहुंज के ते ए सृष्टिनी बहोदृशाने समझुं छे, किवा एतुं लक्ष एबी अनुक बहोदृशिए एहोचरु छे. जेथी जगत् एम फोड़तां एबो मोटो मने समझी करे छे: तेमज गुरु जने मरुद मन्दात्र छिप्यो निर्ग्रथ गुरुथी ए ज्ञान प्रपञ्चोमां लक्ष्यता नद द्वादशांगी ज्ञान प्राप्तता हवा. आबी गीते ते लब्धि अन्तरात्मा एतां विवेक जेतां तेकरूप पण नथी.

શિક્ષાપાઠ ૯૨ તત્વાવબોધ ભાગ ૧૧.

એમજ નવતત્ત્વ સંબંધી છે. જે મધ્ય વયના સત્રિયપુત્રે “જગત્” અનાદિ છે, એમ વેષઢક કહી કર્ચાને ઉઢાઢયો હશે, તે તે પુરુષે શું કંઈ સર્વજ્ઞતાના ગુણ ભેદ વિના કર્યું હશે? તેમ એની નિર્દોષતા વિષે ડ્યારે આપ વાંચશો ત્યારે નિશ્ચય એવો વિચાર કરશો કે એ પરમેશ્વર હતા. કર્ચા નહોતા અને જગત્ અનાદિ હતું તો તેમ કર્યું. એના અપસપાતિ અને કેવલ તત્ત્વમય વિચારો આપે અવડય વિશો-ષવા યોગ્ય છે. જૈન ઢર્શનના અવર્ણવાડીઓ જૈનને નથી જાણતા ંદલે એને અન્યાય આપે છે, તે મમત્વથી અધોગતિ સેવશે.

આ પછી કેટલીક વાતચિત્ત યજ્ઞ. પ્રસંગોપાત્ત એ તત્ત્વ વિચારવાનું વચન લજ્ઞને સહર્ષ અમારું ત્યાંથી ઉઢયું થયું.

તત્ત્વાવબોધના સંવંધમાં આ કથન કહેવાયું. અનંતભેદથી ધરેલા એ તત્ત્વ વિચારો કાલ્પભેદથી જેટલા જ્ઞેય થાય તેટલા જાણવા; પ્રાપ્ત થાય તેટલા ગ્રહવા; અને ન્યાય્ય દેશાય તેટલા ત્યાગવા.

એ તત્ત્વોને જે યથાર્થ જાણે છે; તે અનંત ચતુષ્ટયિથી વિરાજમાન થાય છે એ મત્ય મમજનું; એ નવતત્ત્વનાં ક્રમવાર નામ મૂકવામાં પણ અર્થ મૂવવન જીવને મોક્ષની નિકટતાનું જગાય છે!

શિક્ષાપાઠ ૯૩ તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૧૨.

એનાં તમાગ સજ્ઞમાં છે કે જીવ અજીવ એ અનુરૂપથી છેવટે મોક્ષ નામ આવે છે. હવે તે ંદ ડઢી એક મૂઢી જાણે તો જીવ અને મોક્ષને અનુરૂપે આયંત રહેવું પડશે.

જીવ.
અજીવ.
પુણ્ય.
પાપ.
આશ્રવ.
સંવર.
નિર્જરા.
વંધ.
મોક્ષ.

આગળ કહેવાયું છે કે, એ નામ મૂકવામાં જીવ અને મોક્ષને નિકટતા છે. છતાં આ નિકટતા તો ન થઈ? પણ જીવ અને અજીવને નિકટતા થઈ. વસ્તુતઃ એમ નથી. અજ્ઞાનવટે તો એ વર્તેનેજ નિકટતા રહી છે; પણ જ્ઞાનવટે જીવ અને મોક્ષને નિકટતા રહી છે એમકે:—

તે હુઓ એ વર્તેને કો નિકટતા આવી તે : તા કોલી નિકટતા આવી નહ તે. પણ એ નિકટતા કો દ્રવ્યરૂપ છે. જ્ઞાન

ભાવે નિરુદ્ધતા આવે ત્યારે સર્વ સિદ્ધિ થાય. એ દ્રવ્ય નિરુદ્ધતાનું સાધન સત્પરમાત્મતત્ત્વ, સદ્ગુરુતત્ત્વ અને સદ્ધર્મતત્ત્વ ઓઢણી સર્વદેયું એ છે. ભાવનિરુદ્ધતા એટલે કેવલ એકજ રૂપ થવા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર સાધનરૂપ છે.

એ ચક્રથી એવી પણ આશંકા થાય કે જ્યારે ઘણે નિરુદ્ધ છે ત્યારે શું યાત્રીનાં ત્યાગવાં ? ઉત્તરમાં કહેવાનું કે જો સર્વ ત્યાગી શકતા હો તો ત્યાગી થો, એટલે મોક્ષરૂપજ થશો. નહિ તો હેય, હેય, ઉપાદેયનો ઘોષ હયો, એટલે આત્મસિદ્ધિ માત્ર થશે.

શિક્ષાપાઠ ૯૪ તત્ત્વાવવોધ ભાગ ૧૩.

જે જે કહેવાયું છે તે તે કંઈ કેવલ જૈનકુળથી જન્મ પામેલા પુરુષને માટે નથી, પરંતુ મર્વને માટે છે. તેમ આ પણ નિઃશંક માનજો કે જે કંઈ કહેવાય છે તે અપક્ષપાતે અને પરમાર્થબુદ્ધિથી કહેવાય છે.

તમને જે અમૈત્ત્વ કહેવાનું છે, તે પક્ષપાત કે સ્વાર્થબુદ્ધિથી કહેવાનું અમને કંઈ વ્યાજન નથી; પક્ષપાત કે સ્વાર્થથી તમને અધર્મતત્ત્વ યાત્રી અમે અશાંતિને જા માટે સાચિયે ? ચારંચાર તમને નિશ્ચેષનાં વચનામૃતાં માટે કહેવાય છે, તેનું કારણ તે વચનામૃતો તત્ત્વમાં પરિપૂર્ણ છે, તે છે. જિનેશ્વરોને જે કોઈ પણ કારણ નહોતું કે તે નિમિત્તે તેમાં મૃત્તા કે વસ્તુનાં કોષ્ઠ; તેમ એમો અજ્ઞાની નહતા, કે એથી મૃત્તા વાચાડે જમાય. પ્રાણીકા કમળો કે એ અજ્ઞાની નહોતા એ જા ટકાથી જમાય ? નો તના ઉત્તરમાં એમોના પરિત્ર મિટાંતોનાં મદ્યને મનન કરવાનું કહિયે છીએ. અને એમ જે કરમ તે જો પુનઃ પ્રાણીકા મેલ પગ નહીં કરે. જૈનમત મત્તરના મતિ અમારે

कंड राग बुद्धि नहीं, के ए माटे पक्षपाते अमे कंड पण तमने कहिये;
तेमज अन्यमत प्रवर्तकोप्रति अमारे कंड वैरबुद्धि नहीं के मिथ्या
एतुं खंडन करिये. वनेमां अमे तो मंदमति मध्यस्वरूप छिए. बहु
बहु मननयी अने अपारी मति ज्यां सुधी पहोंची त्यां सुधीना
विचारयी अमे विनययी कहीये छीए, के प्रिय भज्यो ! जैन जेवुं
एके पूर्ण अने पवित्र दर्शन नहीं, बीतराग जेवो एके देव नहीं,
तरीने अनंत दुःखयी पार पामबुं होय तो ए सर्वज्ञ दर्शनरूप
फलवृक्षने सेवो.

शिक्षापाठ ९५ तत्त्वावबोध भाग १४.

जैन ए एटली बधी मृक्ष्य विचारसंकाळनायी भगंतु दर्शन
छे के एमां प्रवेश करनां पण बहु बखन जोइए. उपर उपरयी
के फोड प्रतिपक्षीना कहेंबायी अमुब वन्तु मबधी अभिमाय बाधवां
के आपवां ए विवेक्षीनु कलक नथी. एक मज्जाव मपूर्ण भयुं
होय, तेनुं जळ उपरयी समान लागे छे पण जेम जेम आगळ
चालीए छीए तेम तेम बधाव बधाव उहापणु आवतु जाय छे:
एत उपर तां जळ मसावळ न छे तेम जगदना सपळा धर्ममतां
एक बळाव रूप छे. तेम उपरयी सामान्य मबधी जोइन मग्ना
फरी देवा ए उचित नथी. एम बहानाव मखन पामेला पण नथी.
जैनना अजेवा पवित्र सिद्धांतपर विचार करवा आरुण्य पूर्ण
पाय. तो पण पान पमाय नही तम न छे. बाईना सपळा धर्म-
मतोना विचार जिनमतीत बपनाहतामयु आगळ एक बिदुग्ग
पण नथी. जैनमत जेमे जाल्यो. अने मंग्यो ते केरत निगती
अने सर्वज्ञ एह जाय छे. एना मबधीवां देवा पवित्र दुरतो हता:

એના સિદ્ધાંતો કેવા અસ્વંદ સંપૂર્ણ અને દયામય છે ! એમાં દૂષણ તો કાંઈ છેજ નહિ ! કેવલ નિર્દોષ તો માત્ર જેનું દર્શન છે ! એવો એકે પારમાર્થિક વિષય નથી કે જે જૈનમાં નહીં હોય અને એવું એકે તત્ત્વ નથી કે જે જૈનમાં નથી; એક વિષયને અનંતભેદે પરિપૂર્ણ કહેનાર તે જૈનદર્શન છે. પ્રયોજન મૂતતત્ત્વ એના જેવું ક્યાંય નથી. એક દેહમાં બે આત્મા નથી; તેમ આસી સૃષ્ટિમાં બે જન છટ્છે જૈનની તૂલ્ય ધીરું દર્શન નથી. આમ કહેવાનું કારણ શું ? તે માત્ર તેની પરિપૂર્ણતા, નિરાગીતા, સત્યતા અને જગદ્ હિતૈષિતા.

શિક્ષાપાઠ ૧૬ ત્વાવવોધ ભાગ ૧૫.

ન્યાયપૂર્વક આટલું અમારે પણ માન્ય રાખવું જોઈએ કે જ્યારે એકદર્શનને પરિપૂર્ણ કહી શકાય ત્યારે સ્વાર્થ પ્રતિપક્ષની મધ્યમ્ય યુદ્ધિર્ધા અપૂર્ણતા દર્શાવવી જોઈએ. પણ એ બે વાત પર વિવેચન કરવા જેટલી અહીં જગ્યા નથી; તો પણ ઘોઠું ઘોઠું કરતા આડ્યા છીએ. મુખ્યત્વે કહેવાનું કે એ વાત જેને રુચિર થતી ન હોય કે અમંભવિત યાગની હોય તેને જૈનનિષ્ઠાવિદ્વાની શાસ્ત્રો અને અન્ય નિષ્ઠાવિદ્વાની શાસ્ત્રો મધ્યમ્ય યુદ્ધિર્ધા મનન કરી ન્યાયને કાઢી નાંખીને કરવું. જે વાતથી અવશ્ય છટલું મહાવાચ્ય નીકળે, કે જે આગળ નમાગયર દારી ઓક્ષીને કહેવાયું હતું તે રાઈ છે.

જગત્ માદમિયા વગાઈ છે એવેના મનમંદ મંત્રથીના શિક્ષા-પાઠમાં દ્રઢાવ્યા પ્રમાણ અનેક અમંભવની જાણ યાગી પડી છે. વિનુદ્દ આત્મા કોઈકન માય છે વિવેકથી નિષ્ઠાને કોઈકન શોધે છે. છટ્છે જૈન નિષ્ઠાને અન્યદ્રવ્યવિધો વા માટે જાણના નથી એ સંદેહ કે માનંકા કરવા જેવુંજ નથી.

છતાં અમને વધુ આશ્ચર્ય લાગે છે કે કેવલ શુદ્ધ પરમાત્મ-
તત્ત્વને પામેલા, સકલ દૂષણરહિત, મૃપા કહેવાનું જેને કંઈ નિમિત્ત
નથી એવા પુરુષનાં કહેલાં પવિત્ર દર્શનને પોતે તો જાણ્યું નહિ,
પોતાના આત્માનું હિત તો કર્યું નહીં, પણ અવિવેકયી મતભેદમાં
આવી જઈ કેવલ નિર્દોષ અને પવિત્ર દર્શનને કહેનારાઓ
નાસ્તિક શા માટે કહ્યું હશે ? પણ એ કહેનારા એનાં તત્ત્વને
જાણતા નહોતા. વઘી એનાં તત્ત્વને જાણવાથી પોતાની શ્રદ્ધા ફ-
રશે, ત્યારે લોકો પછી પોતાના આગલ કહેલા મતને ગાંઠશે નહીં;
જે લૌકિક મતમાં પોતાની આજીવિકા રહી છે, એવા વેદાદિની
મહત્તા ઘટાડવાથી પોતાની મહત્તા ઘટશે; પાતાનું મિથ્યા સ્થાપિત
કરેલું પરમેશ્વર પદ ચાલશે નહીં. એથી જૈનતત્ત્વમાં પ્રવેશ કર-
વાની રુચિને મૂલ્યથીજ વંધ કરવા લોકોને એવી શ્રમશૂરકી આપી
કે જૈન નાસ્તિક છે. લોકો તો વિચારા ગમરુગાઢર છે; પટલે
પછી વિચાર પણ ક્યાંથી કરે ? એ કહેવું કેટલું મૃપા અને અનર્થ-
કારક છે તે જેણે વીતરાગ પ્રણીત સિદ્ધાંતો વિવેકયી જાણ્યા છે,
તે જાણે. અમારું કહેવું મંદ બુદ્ધિઓ વચ્ચે પસપાતમાં લઈ જાય.

શિક્ષાપાઠ ૧૭ તત્ત્વાવબોધ ભાગ ૧૬.

પવિત્ર જૈન દર્શનને નાસ્તિક કહેવરાવનારાઓ એક મિથ્યા
દલીલથી ફાવવા ઇચ્છે છે. કે જૈનદર્શન આ જગત્ના કર્તા
પરમેશ્વરને માનતું નથી. અને જગત્કર્તા પરમેશ્વરને જે નથી માનતા
તે તો નાસ્તિકજ છે, એવા માર્ના લીધેલી વાત ભદ્રિકજનોને શીઘ્ર
ઘોંટી રહે છે. કારણ તેઓમાં યથાર્થ વિચાર કરવાની પ્રેરણા
નથી. પણ જો એ ઉપરથી એમ વિચારવામાં આવે કે ત્યારે જૈન

જગત્ને અનાદિ અનંત કહે છે તે કયા ન્યાયથી કહે છે ? જગત્-
 કર્તા નથી એમ કહેવામાં એમનું નિમિત્ત શું છે ? એમ એક પછી એક
 ભેદરૂપ વિચારથી તેઓ જૈનની પવિત્રતાપર આવી શકે. જગત્
 રચવાની પરમેશ્વરને અવશ્ય શી હતી ? રચ્યું તો સુખ દુઃખ મૂક-
 વાનું કારણ શું હતું ? રચીને મોત શા માટે મૂક્યું ? એ લીલા કોને
 ઘતાવવી હતી ? રચ્યું તો કયાં કર્મથી રચ્યું ? તે પહેલાં રચવાની
 इच्छा ક્યાં નહોતી ? ઇશ્વર કોણ ? જગત્ના પદાર્થ કોણ ? અને
 इच्छा કોણ ? રચ્યું તો જગત્માં એકજ ધર્મનું પ્રવર્તન રાખ્યું હતું;
 આમ ભ્રમણામાં નાસ્ત્રવાની અવશ્ય શી હતી ? કદાપિ એમ માનો
 કે એ વિચારાની ભૂલ થઈ હશે ! સમા કરીએ ! પણ એવું દોઢ
 હાપણ ક્યાંથી મૂડ્યું કે એનેજ મૂલ્યથી લેખેડનાર એવા મહાવીર
 જેવા પુરુષોને જન્મ આપ્યો ? એવાનાં કહેલાં દર્શનને જગત્માં
 વિદ્યમાનતા ક્યાં આપી ? પોતાના પગપર હાથે કરીને કુહાડો માર-
 વાની એને શું અવશ્ય હતી ? એક તો જાણે એ મકારે વિચાર, અને
 ઘાફી વીજા મકારે એ વિચાર કે જૈનદર્શન પ્રવર્તકોને એનાથી કંઈ
 દ્વેષ હતો ? જગત્કર્તા હોત તો એમ કહેવાથી એઓના લાભને
 કંઈ હાનિ પહોંચતી હતી ? જગત્કર્તા નથી, જગત્ અનાદિ અનંત
 છે; એમ કહેવામાં એમને કંઈ મહત્તા મળી જતી હતી ? આવા
 અનેક વિચારો વિચારતાં જણાઈ આવશે કે જગત્નું સ્વરૂપ છે
 તેમજ તે પવિત્ર પુરુષોએ કહ્યું છે. એમાં બિન્નભાવ કહેવાનું એમને
 લેશમાત્ર પ્રયોજન નહોતું. મૂસ્મમાં મૂસ્મ જંતુની રક્ષા જેને
 પ્રણીત કરી છે, એક રજકળથી કરીને આત્મા જગત્ના વિચારો
 જેને સર્વ ભેદે કલા છે તેવા પુરુષોનાં પવિત્ર દર્શનને નાસ્તિક કહે-
 નારા કપી ગતિને પામશે એ વિચારતાં દયા આવે છે !

લાગે તે અંગીકાર કરો. મારું કે વીજા ગમે તેનું મહેલે એકદમ તમે માન્ય ન કરો પણ તત્ત્વને વિચારો !

શિક્ષાપાઠ ૯૯ સમાજની અગત્ય.

આંગ્લભૌમિયો સંસારસંવંધી અનેક કલા કૌશલ્યમા શાયી વિજય પામ્યા છે ? એ વિચાર કરતાં આપણને તત્કાલ જણાશે કે તેઓનો ઘણો ઉત્સાહ અને એ ઉત્સાહમાં અનેકનું મળવું. કલાકૌશલ્યના એ ઉત્સાહી કામમાં એ અનેક પુરુષોની ઊંચી ઘણી સભા કે સમાજ પરિણામ શું મેળવ્યું ? તો ઉત્તરમાં એમ આવશે કે લક્ષ્મી, કીર્તિ અને અધિકાર. એ એમનાં ઉદાહરણ ઉપરથી એ જાતિનાં કલાકૌશલ્યો શોધવાનો હું અહીં બોધ કરતો નથી, પરંતુ સર્વજ્ઞ ભગવાનનું કહેલું ગુણ તત્ત્વ પ્રમાદ સ્થિતિમાં આવી પડ્યું છે, તેને પ્રકાશિત કરવા તથા પૂર્વાચાર્યોનાં ગુંપેલાં મહાન શાસ્ત્રો એકત્ર કરવા, પહેલા ગચ્છના મતમતાંતરને ટાલવા; તેમજ ધર્મવિધાને પ્રફુલ્લિત કરવા સદાચરણી શ્રીમંત અને ધીમંત યજ્ઞેષ મઝીને એક મહાન સમાજ સ્થાપન કરવાની અવશ્ય છે, એમ દર્શાવું છું. પવિત્ર સ્યાદ્વાદમતનું ઢંકાયલું તત્ત્વ પ્રસિદ્ધિમાં આણવા ય્યાં સુધી પ્રયોજન નથી, ત્યાં સુધી શાસનની ઉન્નતિ પણ નથી. લક્ષ્મી, કીર્તિ અને અધિકાર સંસારી કલાકૌશલ્યથી મળે છે, પરંતુ આ ધર્મકલાકૌશલ્યથી તો સર્વ સિદ્ધિ સાંપડશે. મહાન્ સમાજનાં અંતર્ગત ઉપસમાજ સ્થાપવા વાઢામાં વેસી રહેવા કરતાં મતમતાંતર તજી એમ કરવું ઉચિત છે. હું ઇચ્છું છું કે તે કૃતની સિદ્ધિ યદ્ જૈનાંતર્ગચ્છ મતભેદ ટલો; સત્ય વસ્તુ ઉપર મનુષ્યપંદબળનું લક્ષ આવો; અને મમત્વ જાઓ !

શિક્ષાપાઠ ૧૦૦ મનોનિગ્રહનાં વિગ્ન.

ચારંવાર જે વૌધ કરવામાં આવ્યો છે તેમાંથી મુખ્ય તાત્પર્ય નીકળે છે તે એ છે કે આત્માને તારો અને તારવા માટે તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરો; તથા સત્સીલને સેવો. એ પ્રાપ્ત કરવા જે જે માર્ગ દર્શાવ્યા તે તે માર્ગ મનોનિગ્રહતાને આર્થાન છે. મનોનિગ્રહતા થવા લક્ષ્મી વહોલ્લતા કરવી જરૂરની છે. એ વહોલ્લતામાં વિગ્નરૂપ નીચેના દોષ છે.

૧ આલસ.	૧૧ તુચ્છવસ્તુથી આનંદ.
૨ અનિયમિત ડંચ.	૧૨ રસગારવલુબ્ધતા.
૩ વિશેષ આહાર.	૧૩ અતિભોગ.
૪ ઉન્માદ પ્રકૃતિ.	૧૪ પારક્તું અનિષ્ટ ઇચ્છવું.
૫ માયાપ્રપંચ.	૧૫ કારણવિનાનું રહવું.
૬ અનિયમિત કામ.	૧૬ જ્ઞાજ્ઞાનો સ્નેહ.
૭ અકરણીયવિલાસ.	૧૭ અયોગ્યસ્થલે જવું.
૮ માન.	૧૮ એકે ઉત્તમ નિયમ
૯ મર્યાદાઉપરાંતકામ.	સાધ્ય ન કરવો.
૧૦ આપવહાઈ.	

જ્યાં સુધી આ અષ્ટાદશ વિગ્નથી મનનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી અષ્ટાદશ પાપસ્થાનક ક્ષય થવાનાં નથી. આ અષ્ટાદશ દોષ જવાથી મનોનિગ્રહતા અને ધારેલી સિદ્ધિ થઈ શકે છે. એ દોષ જ્યાંસુધી મનથી નિકટતા ધરાવે છે ત્યાં સુધી કોઈપણ મનુષ્ય આત્મસાયક કરવાનો નથી. અતિ ભોગને સ્થલે સામાન્ય ભોગ નહીં, પણ કેવલભોગ ત્યાગવૃત્ત જેણે ધર્યું છે, તેમજ એ એકે દોષનું મૂલ્ય જેના હૃદયમાં નથી તે સત્પુરુષ મહદભાગી છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૧ સ્મૃતિમાં રાખવાયોગ્ય મહાવાક્યો.

૧. એક ભેદે નિયમ એજ આ જગતનો મવર્તક છે.

૨. જે મનુષ્ય સત્પુરુષોનાં ચરિત્રરહસ્યને પામે છે તે મનુષ્ય પરમેશ્વર થાય છે.

૩ ધંચલ ચિત્ત યે સર્વ વિષમ દુઃસ્વનું મુલ્લિયું છે.

૪ જ્ઞાતાનો મેલ્લાપ અને યોદા સાથે અતિ સમાગમ એ બન્ને સમાન દુઃસ્વદાયક છે.

૫ સમસ્વભાવિનું મલ્લું અને જ્ઞાનીઓ એકાંત કહે છે.

૬ ઇન્દ્રિયો તમને જીતે અને સુખ માનો તે કરતાં તેને તમે જીતવામાંજ સુખ, આનંદ અને પરમપદ પ્રાપ્ત કરશો.

૭ રાગવિના સંસાર નથી અને સંસારવિના રાગ નથી.

૮ યુવાવયનો સર્વ સંગ પરિત્યાગ પરમપદને આપે છે.

૯ તે વસ્તુના વિચારમાં પહોંચો કે જે વસ્તુ અતીન્દ્રિય સ્વરૂપ છે.

૧૦ ગુણીના ગુણમાં અનુરક્ત થાઓ.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૨ વિવિધ પ્રશ્નો ભાગ ૧.

આજે તમને હું કેટલાંક પ્રશ્નો નિર્ણયપ્રવચનાનુસાર ઉત્તર આપવા માટે પૂછું છું. કહો ધર્મની અગત્ય શી છે ?

एटले अस्य स्थिति गुण रोकाइ रहेवो ते. अंतराय कर्म एटले अनंत दान, लाभ, वीर्य, भोगोपभोग शक्ति रोकाइ रहेवी ते.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૩ વિવિધ પ્રશ્નો ભાગ ૨.

પ્ર.-ए कहां टळवायी आत्मा क्यां जाय छे ?

ઉ.-અનંત અને સાશ્વત મોક્ષમાં.

પ્ર.-आ आत्मानो मोक्ष कोइबार ययो छे ?

ઉ.-ના.

પ્ર.-कारण ?

ઉ.-મોક્ષ થયેલો આત્મા કર્મમલ રહિત છે. એથી પુનર્જન્મ એને નથી.

પ્ર.-केवळीनां लक्षण शु ?

ઉ.-ચાર ઘનધાતી કર્મનો ક્ષય કરી શેષ ચાર કર્મને પાતળાં પાઠી જે પુરુષ ત્રયોદશ ગુણસ્થાનકવર્તિ વિહાર કરે છે તે.

પ્ર.-गुणस्थानक केटलां ?

ઉ.-ચૌદ.

પ્ર.-तेनां नाम कहो ?

ઉ.-૧ મિથ્યાત્વગુણસ્થાનક. ૨ સાસ્વાદનગુણસ્થાનક. ૩ મિથગુણસ્થાનક. ૪ અવિરતિસમ્પગદ્રષ્ટિ ગુણસ્થાનક. ૫ દેશ-વિરતિગુણસ્થાનક. ૬ પ્રમત્તસંપત્તિગુણસ્થાનક. ૭ અમત્તસંપત્તિ-ગુણસ્થાનક. ૮ અપૂર્વકરણગુણસ્થાનક. ૯ અનિદ્રાચિત્તાદિગુણ-સ્થાનક. ૧૦ સૂક્ષ્મસંપરાયગુણસ્થાનક. ૧૧ ચપશાંતમોહગુણ-સ્થાનક. ૧૨ ક્ષીણમોહગુણસ્થાનક. ૧૩ સયોગીકેવલીગુણસ્થાનક. ૧૪ અયોગીકેવલીગુણસ્થાનક.

૩.-વ્યવહારનયથી સદેવ, સદ્ધર્મ, અને સદ્ગુણનું સ્વરૂપ જાણવું;
સદેવના ગુણગ્રામ કરવા; ત્રિવિધ ધર્મ આચરવો અને નિર્ગ્રંથ ગુરુથી
ધર્મની ગમ્યતા પામવી તે.

પ્ર.-ત્રિવિધ ધર્મ કયો ?

૪.-સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ, સમ્યગ્દર્શનરૂપ અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૫ વિવિધ પ્રશ્નો ભાગ ૪.

પ્ર.-આવું જૈનદર્શન જ્યારે સર્વોત્તમ છે, ત્યારે સર્વ આત્માઓ
પણા ઘોષને કેમ માનતા નથી ?

૪.-કર્મની ઘાહુલ્યતાથી, મિથ્યાત્વના જામેલા દલિયાથી,
અને સત્સમાગમના અભાવથી.

પ્ર.-જૈનના મુનિયોના મુખ્ય આચારરૂપ શું છે ?

૪.-પાંચ મહાવ્રત, દશવિધ યતિધર્મ, સપ્તાદશવિધિસંપમ,
દશવિધ પૈયાવ્રત્ય, નવવિધ બ્રહ્મચર્ય, દ્વાદશ મંકારના તપ,
ક્રોધાદિક ચાર પ્રકાર કપાયનો નિગ્રહ. વિશેષમાં સમ્યક્જ્ઞાન,
સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્રનું આરાધન इत्यादિક અનેક ભેદ છે.

પ્ર.-જૈનમુનિયોના જેવાં જ સંન્યાસિયોનાં પંચયામ છે, અને
બૌદ્ધધર્મનાં પાંચ મહાશીલ છે. છટલે એ આચારમાં તો જૈનમુનિયો
અને સંન્યાસિયો તેમજ બૌદ્ધમુનિયો સરસા સરા કે ?

૪.-નહીં.

પ્ર.-કેમ નહીં ?

૪.-એઓનાં પંચયામ અને પંચમહાશીલ અપૂર્ણ છે. મહાવ્રતના
મતિભેદ જૈનમાં અતિ દુઃખ છે. પેલા બેના સ્થૂઠ છે.

ઉ.-આપને ઝ્યાંસુધી આત્માની અનંત શક્તિની હેશ પણ દિવ્ય પ્રસાદી મઝી નથી ત્યાંસુધી એમ લાગે છે; પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાને એમ નહીં લાગે. “સમ્માતિતર્ક” આદિગ્રંથનો આપ અનુભવ કરશો પટલે એ શંકા નીકઝી જશે.

મ.-પરંતુ સમર્થ વિદ્વાનો પોતાની મૃપા વાતને પણ દ્રષ્ટાંતાદિકથી સિદ્ધાંતિક કરી દે છે; એથી એ જુટી શકે નહીં, પણ સત્ય કેમ કહેવાય ?

ઉ.-પણ આને કંઈ મૃપા કયવાનું પ્રયોજન નહોતું, અને પઝ-મર એમ માનીયે, કે એમ આપણને શંકા થઈ કે એ કયન મૃપા હશે ? તો પછી જગત્કર્ત્તા એવા પુરુષને જન્મ પણ કેમ આપ્યો ? નામબોલ્લેક પુત્રને જન્મ આપવા શું પ્રયોજન હતું ? તેમ. વઝી એ પુરુષો તો સર્વજ્ઞ હતા; જગત્કર્ત્તા સિદ્ધ હોત તો એમ કહેવાયી તેઓને કંઈ હાનિ નહોતી.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૭ જિનેશ્વરની વાણી.

મનહર છંદ.

અનંત અનંત ભાવ ભેદથી ભરેલી મલી,
અનંત અનંત નય નિષ્પે વ્યાખ્યાની છે,
સકલ જગત હિતકારિણી હારિણી મોહ,
તારિણી મવાન્ધિ મોક્ષચારિણી પ્રમાણી છે;
છપમા આપ્યાની જેને, તમા રાસવતી તે વ્યર્થ,
આપવાથી નિજ મતિ મપાડ મેં માની છે,
અહો ! રાજ્યચંદ્ર વાલ, રૂપાલ નથી પામતા એ,
જિનેશ્વર તણી વાણી, જાણી તેણે જાણી છે. ૧

॥ इति श्रीमद् राज्यचंद्र प्रणीत ॥

मोक्षमाला पुस्तक धीजुं. ॥

बालावबोध शिक्षा ठ

समाप्त.

